

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ประชาสังคม
  - 1.1 ความหมายของประชาสังคม
  - 1.2 องค์ประกอบของประชาสังคม
  - 1.3 พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น
  - 1.4 พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย
  - 1.5 การก่อรูปขององค์กรประชาสังคม
  - 1.6 ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม
2. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
  - 2.1 ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
  - 2.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement)
  - 2.3 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement)
  - 2.4 ขบวนการเคลื่อนไหวทางประชาสังคม (Civil Society Movement)
3. ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง
  - 3.1 นิยามและความหมาย
  - 3.2 หลักการของทฤษฎีใหม่
  - 3.3 ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่
4. กสิกรรมธรรมชาติ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประชาสังคม

“ประชาสังคม (Civil Society)” เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างจะหาความลงตัวของความหมายที่ไม่ถ้อยหนัก เพราะการอธิบายในทางทฤษฎี ทั้งในแง่ของขอบเขต การก่อตัว และการดำรงอยู่ของประชาสังคม ในสังคมการเมืองร่วมสมัยของแต่ละสำนักคิดก็แตกต่างกัน นอกจากนี้ ยังพบด้วยว่าการใช้กรอบคิดเกี่ยวกับประชาสังคมที่ก่อตัวขึ้นในสังคมตะวันตกมาอธิบายถึงเพียงกัน ในสังคมนอกตะวันตก (Non-western Societies) ยังประสบกับปัญหาไม่น้อยของการให้ความหมาย

เนื่องจากมโนทัศน์ดังกล่าวนี้มีแง่มุมในเชิงปทัสสถาน (Normative) และเต็มไปด้วยคุณค่าของตะวันตกแฝงฝังไว้อย่างหนาแน่น

ดังที่เราจะเห็นได้ว่า ในสังคมนอกตะวันตกอย่างภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ หรือในสังคมมุสลิม หรือสังคมที่มีมุสลิมเป็นสมาชิกเป็นส่วนใหญ่ นั่น ก็พบว่า การให้ความหมายของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ประชาสังคมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

อย่างไรก็ตาม โดยส่วนใหญ่แล้ว การพยายามทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าประชาสังคมนั้น มักเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในบริบทของความเป็นสมัยใหม่ กล่าวในอีกแง่ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่และพื้นที่อื่นๆ นอกเหนือจากขอบเขตของรัฐ ซึ่งเป็นที่ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนก่อตัวขึ้น นอกจากนี้ประชาสังคมยังมักถูกพิจารณาอย่างเชื่อมโยงกับการดำรงอยู่ของรัฐประชาธิปไตยและการพัฒนาการของประชาธิปไตยภายในรัฐนั้นๆ ประชาสังคมจึงผูกพันกับกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตย (Democratization) อย่างใกล้ชิด

ประชาสังคม อาจหมายถึง การรวมตัวพบปะของคนหลากหลาย ซึ่งไม่ใช่เฉพาะคนที่รู้จักคุ้นเคยเพียงกลุ่มเดียว แต่รวมถึงคนแปลกหน้าที่สนใจในประเด็นส่วนรวม (สาธารณะ) ประเด็นใดประเด็นหนึ่งร่วมกัน เพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย ไม่ใช่การรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สถานที่รวมตัวพบปะเรียกว่า เวทีประชาคม ซึ่งมีลักษณะพหุภาคีเป็นสำคัญ ชุมชนฐานรากมักเกิดการรวมตัวกันเอง เบื้องต้นจากปัญหาปากท้องและเศรษฐกิจเรียกว่า กลุ่มปากท้อง (ให้พื้นออกดอก) อาจพัฒนาไปสู่การออมที่เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ไขปัญหาออกดอกที่อาจเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว หรือออมเพื่อเป็นสวัสดิการทางสังคม เช่น การเจ็บป่วย ตาย กลุ่มปากท้อง และกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งสามารถรวมตัวเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน ซึ่งศักยภาพด้านการตลาดที่พึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ กลุ่มปากท้อง กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจ เป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกแบบพึ่งพา เป็นสำนึกในการมีส่วนร่วมพัฒนาไปเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองและชุมชนเข้มแข็ง จะเริ่มพัฒนาไปสู่การมีจิตสำนึกสาธารณะ (สำนึกส่วนรวมที่ไม่ใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม) การเกิดเครือข่ายชุมชนพึ่งตนเองที่เข้มแข็งและมีเวทีประชาคมสำหรับชุมชนต่างๆ ที่หลากหลาย และผู้คนทั่วไปซึ่งสนใจในประเด็นสาธารณะต่างๆ ร่วมกัน จะนำไปสู่ความเป็นประชาคม อันเป็นอำนาจประชาชนที่แท้จริงในการทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างอำนาจรัฐ อำนาจทุน และอำนาจประชาชน (ประชาสังคม) มีสภาพธรรมรัฐเกิดขึ้น (Good Governance)

ในการบริบทสังคมไทยซึ่งมีภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและวิกฤตสังคมในปัจจุบัน การก่อรูปประชาสังคมควรเร่งพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และมีความเข้มแข็งพร้อมไปกับการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและการมีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะต่างๆ ในเวทีประชาคม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน-ประชาสังคม เกิดขึ้นจากสภาพปัญหาของสังคม การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายและทิศทางการพัฒนา รวมทั้งกิจกรรมสาธารณะ ซึ่งในอดีตมักจะถูกครอบงำหรือชี้นำจากภาครัฐ แนวคิดนี้ปฏิเสธอำนาจรัฐซึ่งมีบทบาทอย่างมากมาต่อการตัดสินใจในกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งปฏิเสธลัทธิปัจเจกชนที่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน สาระสำคัญของแนวคิดนี้ ก็คือ การรวมกลุ่มของปัจเจกชนโดยมองว่า ประชาสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐและปัจเจกชนที่เรียกว่า Mediating Structure (ชัชชนต์ ประดิษฐศิลป์, 2555 ก : 2)

ความหมายของประชาสังคม

1. ความหมายของประชาสังคมที่ใช้ในประเทศตะวันตก

ในทางประเทศตะวันตก ประชาสังคมมีความหมายแตกต่างกันตามพัฒนาการประวัติศาสตร์ (ชัชชนต์ ประดิษฐศิลป์, 2555 ก : 2)

1.1 ยุคคลาสสิก (กรีก/โรมัน) ใช้ในความหมายตรงกันข้ามกับระบบรัฐที่อาศัยอำนาจจากการใช้กำลัง การบังคับ ประชาสังคมบ่งชี้ลักษณะสังคมการเมืองที่บุคคลในสังคมมีส่วนร่วมกำหนดกฎเกณฑ์โดยกรอบกฎหมาย แนวคิดนี้นำไปสู่การแยกระหว่างรัฐกับสังคม สะท้อนให้เห็นการแยกระหว่างสิ่งที่เป็นสาธารณะ (Public) ออกจากเอกชนหรือส่วนตัว (Private)

วู้ด (Wood) วิเคราะห์ว่า วิวัฒนาการแนวคิดประชาสังคมในยุคนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล ในฐานะเป็นรากฐานหรือต้นตอของอำนาจทางสังคม เป็นอิสระจากอำนาจดั้งเดิม เช่น จากระบบกษัตริย์ เป็นการยอมรับฐานะทางกฎหมายของทรัพย์สินส่วนบุคคลชัดเจนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สะท้อนจากกฎหมายยอมรับสิทธิหรือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในกฎหมายโรมัน

1.2 ศตวรรษที่ 16 - 18 ในงานเขียนของ Political Philosophers ของอังกฤษ อเมริกา มีการอภิปรายปัญหาของระบบอำนาจรวมศูนย์ (Despotism) อยู่ที่คนๆ เดียว และแนวทางการต่อต้าน มีการวิเคราะห์เสนอให้ประชาสังคมซึ่งแยกจากระบบรัฐ มีบทบาทเป็นตัวตรวจสอบอำนาจรัฐ การใช้แนวคิดในยุคนี้ มีลักษณะกำกวม และปนเปกันอยู่ โดยมีการกล่าวถึงกันว่ารัฐควรเป็นรองสังคมของผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่มีใช้เจ้า หรือประชาสังคม มีการให้ความสำคัญกับผู้สร้างความมั่งคั่งจากกลไกเศรษฐกิจในระบบตลาด แทนพวกเจ้าของที่ดิน หรือพวกที่ใช้ระบบบังคับโดยพละกำลังในระบบฟิวคัล หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutism)

1.3 เฮกเกิล (Georg Friedrich Wilhelm HEGEL) ใช้คำว่า Civil Society หมายถึง สังคมกระฎุมพี (Bourgeois Society) เป็นสังคมที่เกิดจากชนชั้นใหม่ในระบบเศรษฐกิจใหม่ที่เป็นอิสระจากระบบฟิวคัลและสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สังคมใหม่นี้เปิดช่องทางให้กับปัจเจกบุคคล เป็นอิสระจาก

การควบคุมของรัฐ สังคมกรรมพีนี้เองที่เป็นเวทีนำไปสู่การเจรจาต่อรองระหว่างส่วนที่เป็นสาธารณะ และส่วนที่เป็นเอกชน และระหว่าง “ส่วนย่อย” หรือปัจเจกบุคคลกับส่วนที่ “ครอบคลุม” หรือรัฐ ไม่ใช่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นใหญ่หรือเป็นรอง

1.4 คาร์ล มาร์ก (Karl MARX) ถิกแนวไปจาก เฮเกล โดยชี้ว่า รัฐนั่นเองที่เป็นตัวกำหนด ลักษณะเฉพาะของประชาสังคมและความสัมพันธ์ทางชนชั้น จากแนวคิดนี้ มาร์ก ใช้เวลาเกือบตลอดชีวิต ทุ่มเทให้กับการแสวงหาความเป็นอิสระของประชาสังคม โดยวิพากษ์สังคมนิยมพี ในความคิดของ มาร์ก ทวิลักษณะหรือการดำรงอยู่ของรัฐและประชาสังคมแบบที่เป็นอิสระต่อกัน ตามแนวของ เฮเกล นั้นไม่มี รัฐส่วนหนึ่งของประชาสังคมและเป็นเครื่องมือของกรรมพี

1.5 กรัมชี (Antonio GRAMSCI) นำเอาแนวประชาสังคมมาปรับใช้เป็นแนวคิดหลักอันหนึ่งของทฤษฎีสังคมนิยม กรัมชี ชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของอำนาจการเมืองในระบบรัฐสภาภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญของตะวันตก เช่น อิตาลีในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งแตกต่างจากการใช้อำนาจโดยพลละกำลังเปิดเผย ในระบบอำนาจรวมศูนย์หรืออำนาจนิยมแบบพ่อบุณ (Despotism) ในอิตาลีในขณะนั้นอำนาจของชนชั้นกรรมพียังไม่ชัดเจน และยังไม่สามารถครอบงำกลไกของรัฐได้ กระนั้นก็มีกระแสการแผ่กระจายอำนาจชนชั้น ไปสู่ทุกอนุของสังคมอย่างกว้างขวาง โดยผ่านปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (Cultural Practices)

กรัมชี ชี้ว่าประชาสังคมมีบทบาทสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ครอบงำคนทั่วไป (Hegemony) ฝ่ายซ้ายจึงต้องหาทางล้มอุดมการณ์หลักที่ครอบงำ โดยต้องสร้างอุดมการณ์ทางเลือกมาเป็นตัวต้าน (Counter Hegemony) ดังนั้น กรัมชีใช้แนวคิดประชาสังคมในฐานะเป็นเวทีของการต่อสู้หรือสงครามอุดมการณ์ (War of Position) เพื่อต่อต้านอุดมการณ์ทุนนิยม ไม่ใช่เป็นการยอมรับหรือประนีประนอมกับทุนนิยม

1.6 ความหมายที่ใช้ในคริสต์ทศวรรษ 1980s และ 1990s

ความเชื่อมโยงที่มีการล่มสลายของระบบการผลิต/การเมืองของโซเวียตและยุโรปตะวันออกได้มีการปรับใช้ในความหมายหลากหลาย แยกได้ดังนี้

1.6.1 ความหมายบนปริมณฑลแห่งอิสรภาพ (Arena of Freedom) นอกขอบข่ายของรัฐ ประชาสังคมเป็นปริมณฑล/เวทีสำหรับองค์กรอิสระ สมาคมอาสาสมัคร และการจัดตั้งในรูปแบบอื่นๆ ของสังคมพหุนิยม (Pluralism) หลักประกันความเป็นอิสระจากรัฐคือ กรอบประชาธิปไตยที่พัฒนาจากสังคมตะวันตก เวทีประชาสังคมมุ่งหวังให้ลดอำนาจระบบทุนนิยม โดยให้ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relations) ที่หลากหลาย ความสัมพันธ์ภายใต้ระบบทุนนิยมและตัวระบบทุนนิยมเอง เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของความหลากหลาย (Cohen. 1982 : 167)

1.6.2 ประชาสังคม / สังคมประชา (Civil Society) เป็นปฏิปักษ์กับรัฐ ประชาสังคมต่อต้านรัฐ แนวคิดนี้มีจุดเริ่มมาจากการแยกประชาสังคมจากรัฐ อันเป็นแนวคิดของยุคคลาสสิก ประชาสังคมมีบทบาทต่อต้านรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการต่อสู้กันระหว่าง 1) ระบบรัฐ รวมถึงกลไกรัฐ เช่น กองทัพ ตำรวจ ระบบกฎหมาย ระบบบริหาร องค์กรการผลิต และองค์กรด้านวัฒนธรรม และ 2) ระบบนอกรัฐ รวมทั้งระบบตลาด องค์กรควบคุมโดยเอกชน หรือที่ก่อตั้งโดยอาสาสมัคร (Cohen, 1982 : 167)

ในแนวคิดนี้กล่าวถึง อำนาจสังคม (Social Power) เป็นคู่ต่อสู้กับอำนาจการเมือง (Political Power) สาธารณะ (Public) เป็นคู่ต่อสู้กับเอกชน (Private) การโฆษณาชวนเชื่อของรัฐ เป็นคู่ต่อสู้กับข้อมูลอิสระ

ดังนั้น ประชาสังคมจะรวมสถาบันและความสัมพันธ์ทางสังคมอันหลากหลาย ตั้งแต่ครัวเรือน สหภาพแรงงาน สมาคมอาสาสมัคร โรงพยาบาล โบสถ์ วัด ไปถึงตลาดธุรกิจนายทุน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ สังคมกรรมสิทธิ์ทั้งหมด คู่ขัดแย้งสำคัญคือ รัฐกับนอกรัฐ หรือการเมืองกับสังคม

แนวนี้เห็นว่า ประชาสังคมต้องมีอิสรภาพและมีสิทธิเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจนิยมโดยรัฐ แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นการแยกรัฐออกจากประชาสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งเห็นได้ในสังคมตะวันตก และเป็นรูปแบบที่พลเมือง (Citizen) มีอิสรภาพจากการเมือง (รัฐ) มากที่สุด

ขณะนี้แนวคิดนี้เป็นกระแสนำในกลุ่มผู้ใช้คำว่าประชาสังคม ผู้สนับสนุนชี้ให้เห็นประโยชน์สำคัญ 2 ประการ คือ

1.6.1 ทำให้มองเห็นอันตรายของการครอบงำโดยรัฐ และความจำเป็นต้อง “จำกัด” การกระทำของรัฐในทางการเมือง (Political Action) ซึ่งทำได้โดยจัดตั้งองค์กรเคลื่อนไหว ส่งแรงผลักดันไปยังรัฐในบริบทสังคมปัจจุบัน

วูด (Wood) ชี้ว่าเป็นการฟื้นแนวคิดเสรีนิยมทางการเมือง ที่จำกัดอำนาจรัฐ โดยยอมให้มีการจัดตั้งองค์กรอิสระจากรัฐ แต่ฝ่ายซ้ายกลับมองว่านี่เป็นจุดอ่อน ทำให้ละเลยอิสรภาพอันนี้ไป

1.6.2 เน้นข้อดีของความแตกต่างหลากหลายในสังคม ผู้สนับสนุนได้เสนอแนวคิด “พหุนิยม” ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดมาร์กซิสต์ที่เน้นหลักการหนึ่งเดียว ให้ความสำคัญกับตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ และมีลักษณะลดทอน (Reductionist) ทำเรื่องซับซ้อนให้เป็นเรื่องง่าย ๆ ธรรมดา

ต้นตอแนวคิด “รัฐ Vs นอกรัฐ / การเมือง Vs สังคม” ซึ่งกำลังได้รับความสนใจอยู่ นี้มาจากยุโรปตะวันออก ซึ่งกำลังใช้แนวคิดประชาสังคมเป็นอาวุธต่อต้านการครอบงำโดยรัฐ ดังนั้น Civil Society Vs State จึงใกล้เคียงกับ Solidarity Vs Party and State

วิกฤตการณ์รัฐคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกกระทบต่อศรัทธาของกลุ่มฝ่ายซ้ายในยุโรปต่อบทบาทรัฐในฐานะเป็นผู้มีบทบาทที่ทำให้สังคมสมัยใหม่ขึ้น ความคลางแคลงใจอันนี้ รวมถึงการตระหนักถึงอันตรายจากอำนาจรัฐ นำไปสู่การก่อตัวของกลุ่มเคลื่อนไหวด้านนิเวศการต่อต้านสงคราม รวมถึงกระบวนการปฏิรูปรัฐธรรมนูญ กลุ่มต่างๆ นี้ล้วนใช้คำว่า ประชาสังคม

2. ความหมายของประชาสังคมที่ใช้ในประเทศไทย

คำว่า “ประชาสังคม” มาจากภาษาอังกฤษว่า Civil Society และมีผู้ใช้คำภาษาไทยเทียบเคียงกันหลายคำ อาทิ “สังคมประชาธรรม” (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม) “สังคมนายรุ้” (เสนห์จามริก) “วิถีประชา” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช ใช้คำนี้โดยมีนัยยะของคำว่า Civic Movement) “อารยสังคม” (อเนก เหล่าธรรมทัศน์) และ “สังคมเข้มแข็ง” (ธีรยุทธ บุญมี) เป็นต้น ทั้งนี้ นักคิดสำคัญ ๆ ของสังคมไทยได้อธิบายขยายความคำว่า ประชาสังคม นี้ในบริบทเงื่อนไขและการให้น้ำหนักที่แตกต่างกัน ดังนี้ (ชัยอนันต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 4-8)

ประเวศ วะสี นับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายการคิดถกเถียง ในเรื่อง “ประชาสังคม” ให้มีความเข้มข้นอย่างมากในช่วงระยะ 5 - 6 ปีที่ผ่านมา โดยผ่านงานเขียนชิ้นสำคัญคือ “สังคมสมานภาพและวิหชา” โดยในงานเขียนดังกล่าวประกอบกับบทความย่อยๆ และการแสดงปาฐกถาและการอภิปรายในที่ต่างๆ พอประมวลเป็นความคิดรวบยอดได้ว่า ในสภาพของสังคมไทยปัจจุบัน ภาคส่วนหลัก (Sectors) ของสังคมที่มีความเข้มแข็ง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมาก คือ ภาครัฐ หรือ “รัฐานุภาพ” และภาคธุรกิจเอกชน หรือ “ชนานุภาพ” ซึ่งปรากฏการณ์นี้ส่งผลทำให้สังคมขาดดุลยภาพ และเกิดความล่าช้าในการพัฒนาของฝ่ายประชาชนหรือภาคสังคม ซึ่งเรียกว่า “สังคมนานุภาพ”

ดังนั้นการนำเสนอแนวคิดของ ประเวศ วะสี จึงมุ่งไปที่การทำอย่างไรที่จะเกื้อหนุนให้ภาคสังคมหรือภาคประชาชน มีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพทางสังคมขึ้น ที่เรียกว่าเป็น “สังคมนานุภาพ” โดยนัยยะนี้ ประเวศ วะสี เชื่อว่าจะต้องพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งที่ชุมชน (Community Strengthening) จนเกิดคำขยายความตามมา อาทิ ชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นชุมชน เป็นต้น ดังการให้ความหมายของการเป็น “ชุมชน” ในที่นี้ ว่าหมายถึง “การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันหรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการ ปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง และมีระบบการจัดการในระดับกลุ่ม” ซึ่งโดยนัยยะนี้ประชาสังคมที่เข้มแข็ง ต้องมีรากฐานที่เกิดจากการมีชุมชนที่หลากหลายและเข้มแข็งด้วย

มีข้อพึงสังเกตสำคัญต่อเรื่องการเกื้อหนุนภาคสังคม ที่เสนอแนวคิดในเชิงกลยุทธ์ที่ว่าด้วย “ความร่วมมือเบญจภาคี” (ต่อมาใช้คำว่า “พหุภาคี”) โดยมองว่าชุมชนในปัจจุบันอ่อนแอมาก

การที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งได้นั้น จะต้องเกิดจากความร่วมมือและการทำงานร่วมกันของภาคสังคมต่างๆ ซึ่งรวมทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนด้วย “สังคมสมบูรณ์แบบ” จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยกระบวนการถักทอความรักของคนในสังคม ของคนในชุมชน ถักทอทั้งแนวดิ่ง อันหมายถึงโครงสร้างอำนาจที่เป็นทางการ และแนวนอน ซึ่งหมายถึง พันธมิตร/เพื่อน/เครือข่ายเข้าหากัน ซึ่งหากพิจารณาจากประเด็นนี้ การให้ความหมายหรือความสำคัญของ “ประชาสังคม” ของประเวศ วะสี นั้นมิได้กล่าวถึง “การปฏิเสธรัฐ” หรือ State Disobedience แต่อย่างใด

ธีรยุทธ บุญมี และอเนก เหล่าธรรมทัศน์ สองนักคิดทางสังคมคนสำคัญ ที่ได้ให้ความสนใจกับเรื่อง “ประชาสังคม” อย่างมากเช่นเดียวกัน ธีรยุทธ บุญมี มองว่าการแก้ปัญหาพื้นฐานทางสังคมนั้น ควรให้ความสำคัญกับ “พลังที่สาม” หรือพลังของสังคม หากแม้ว่าสังคมโดยรวมมีความเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ปัญญาชนชาวบ้าน สามารถร่วมแรงร่วมใจกันผลักดันสังคม ปัญหาต่างๆ ที่เป็นพื้นฐาน ก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ สังคมที่เข้มแข็งในความหมายของ ธีรยุทธ บุญมี นั้น จะเน้นที่ลักษณะที่กระจัดกระจาย (Diffuse) พลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วน ทุกวิชาชีพ ทุกระดับ รายได้ ทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งโดยนัยยะนี้ จะมีความแตกต่างจากแนวคิดประชาชนเป็นส่วนใหญ่ หรืออำนาจของประชาชน ดังเช่นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีตเป็นอย่างมาก

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” หรือ “อารยะสังคม” ที่ครอบคลุมทุกชนชั้นของสังคม เน้นเรื่องความสมานฉันท์ ความกลมเกลียว ความกลมกลืนในภาคประชาสังคมมากกว่าการดูที่ความแตกต่าง หรือความแตกแยกภายใน อย่างไรก็ตามมุมมองของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับประเด็นของ “คนชั้นกลาง” “การมีส่วนร่วม” “ความผูกพัน” และ “สำนึกของความเป็นพลเมือง” กล่าวคือ “ประชาสังคม” โดยนัยยะนี้ มิได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่กินความรวมไปถึงคนชั้นกลางภาคเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเครือญาติ หรือเป็นแบบคู่หน้า (Face to Face Relationship) แต่เป็นความผูกพัน (Bond) ของผู้คนที่หลากหลายต่อกัน บนฐานแห่งความร่วมมือและการแสวงหาการมีส่วนร่วม และด้วยสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมือง หรือ Citizenship นั่นเอง นอกจากนี้ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ยังได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญถึงรากฐานของคนไทย และสังคมไทยว่า คนไทยส่วนมากยังมีระบบวิธีคิดว่าตนเองเป็นไพร่ (Client) หรือคิดแบบไพร่ ที่จะต้องมีมูลนายที่ดี โหยหากันดี จึงมักขาดสำนึกของความเป็นพลเมืองและมองปัญหาในเชิงโครงสร้างไม่ออก

ชยอนันต์ สมุทวณิช และชูชัย ศุภวงศ์ เป็นนักคิดอีก 2 ท่านที่กล่าวถึง “ประชาสังคม” โดยเน้นที่การปรับใช้ในระบบของสังคมไทยค่อนข้างมาก โดยที่ ชยอนันต์ สมุทวณิช มองว่า “ประชาสังคม” หมายถึง ทุกๆ ส่วนของสังคม โดยรวมถึงภาครัฐ ภาคประชาชนด้วย ถือว่าทั้งหมด

เป็น Civil Society ซึ่งแตกต่างจากความหมายแบบตะวันตกที่แยกออกมาจากภาครัฐ หรือนอกภาครัฐ แต่หมายถึงทุกฝ่ายเข้ามาเป็น Partnership กัน โดยนัยยะนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ให้ความสำคัญกับ Civic Movement หรือ “วิถีประชา” ที่เป็นการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มองค์กรต่างๆ โดยเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้ง ดังข้อเสนอที่สำคัญในเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนา ในช่วงของการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ Area-Function-Participation - AFP กล่าวคือจะต้องเน้นที่กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของทุกฝ่ายร่วมกันในระดับพื้นที่ (ย่อยๆ) ซึ่งในที่นี้อาจเป็นพื้นที่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือพื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจ เช่น เขตพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก เป็นต้น

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความสำคัญหมายของ “ประชาสังคม” ที่กว้างขวางและผนวกเอาแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น มาผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับบริบทของสังคมไทยว่า หมายถึง “การที่ผู้คนในสังคม เห็นวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อน ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic Group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ ด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic Network)”

ทั้งนี้ ชูชัย ศุภวงศ์ ยังได้เสนออีกว่าปัจจุบันขบวนการประชาสังคมของไทย ได้มีพัฒนาการและความเข้มแข็งเชื่อมโยงเครือข่ายกันมากพอสมควร โดยเฉพาะเครือข่ายของชาวบ้าน และเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการแสวงหาทางเลือก เพื่อการแก้ปัญหาในด้านต่างๆ ของสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาเอดส์ ปัญหาสาธารณสุข การทำเกษตรทางเลือก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชูชัย ศุภวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญไว้ว่า ในเดือนใจของสังคมไทยปัจจุบัน ยังคงมีกระแสหนึ่งยวรุ่งที่จะผลักดันให้กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของสังคมเติบโตขึ้น อันได้แก่ ระบบพรรคการเมือง รัฐไทยและระบบราชการ ระบบการศึกษา ความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง และสื่อมวลชนที่ขาดอิสระ เป็นต้น

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม นักคิดนักพัฒนาอาวุโสอีกท่านหนึ่ง ซึ่งมีบทบาททางความคิดและการเชื่อมโยงภาคต่างๆ ของสังคม เพื่อการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ได้ให้ความสำคัญของประชาสังคมว่าหมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปต่างมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลาย ที่ประชาชนจัดขึ้น โดยนัยยะของความหลากหลายขององค์กรนี้ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม ซึ่งล้วนแต่มีบทบาทสำคัญต่อการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสิ้น จึงเป็นเสมือน “สังคม” ของ “ประชา”

หรือ Society ของ Civil นั้นเอง อย่างไรก็ตาม ไรท์ดี โปบูลย์ วัฒนศิริธรรม ยังเสนอต่ออีกด้วยว่า “ประชาสังคม” นั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ที่ไม่ใช่ภาครัฐ ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายและก็ไม่ใช่ภาครัฐกิจ ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังผลกำไรเป็นสำคัญ

ประชาสังคม คือ เวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ยทุนนิยม สังคมนิยม โดยรัฐหรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้ จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งขัดแย้งและร่วมมือ ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี ก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์อย่างเดียว

ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actors) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (Economic Interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์ มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กริมซีเสนอ คือ “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (Historical Block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้โดยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม จะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้น เราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์ แต่เพียงอย่างเดียว

จากนิยามประชาสังคมในทัศนะนักคิดหลายคนดังที่กล่าวมา พอจะมองเห็นความแตกต่างด้านมุมมองและการให้ความสำคัญอยู่บางอย่าง นั่นคือ นักคิดในสายชุมชน เช่น ประเวศ วะสี, ชูชัย ศุภวงศ์ ใช้แนวคิดความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างประชาสังคม การร่วมมือถักทอด้วยความสมานฉันท์ การทำงานร่วมกันแบบพันธมิตรหรือเครือข่าย รวมทั้งประเด็นการทำงานร่วมกับรัฐ โดยไม่ได้กล่าวถึง “การปฏิเสธรัฐ” (Civil Disobedience) ซึ่งในประเด็นนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับมุมมองของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่กล่าวถึงการผนวกรัฐเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประชาสังคมด้วย ขณะที่นักคิดในสายเสรีนิยมเน้น “จิตสำนึกพลเมือง” ที่เป็นจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งไม่ใช่เพียงการเป็นพลเมืองที่ดีในความกำกับของรัฐ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางในเมือง กิจกรรมที่หลากหลาย และการลดบทบาทรัฐต่อกิจกรรมสาธารณะ

จากตัวอย่างความหมายและแนวคิดข้างต้น จะเห็นถึงความต่าง ความเหมือน และการวางน้ำหนักในการอธิบายที่แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ไรท์ดี จะสังเกตเห็นได้ว่าคำอธิบายจากนักคิด นักวิชาการของไทย ในข้างต้น เป็นคำอธิบายที่วางอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์ หรือบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย (Contemporary Situation) อีกทั้งยังมีลักษณะของความคาดหวังต่อการเปลี่ยนแปลง

ของสังคมไทยในอนาคตทั้งสิ้น ซึ่งที่จริงปรากฏการณ์นี้ก็ไม่ต่างไปจากประเทศในซีกโลกตะวันตก แม้แต่น้อย อย่างไรก็ตาม ความเคลื่อนไหวเรื่องประชาสังคมในประเทศตะวันตกนั้น ก้าวหน้าและเป็นรูปธรรมกว่าในเมืองไทยมากนัก อีกทั้งกระแสการรื้อฟื้น “ความเป็นประชาคม” หรือ “ความเป็นชุมชน” ในความหมายใหม่นั้นจะเป็นทางออกที่ลงตัวสำหรับสังคมที่มีความพร้อมของ “พลเมือง” จริงๆ

หากพิจารณาถึงความลึกซึ้งของแนวคิดภายใต้กระแสการสร้างชุมชนดังกล่าว จะพบว่าชุมชนในที่นี้ หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกของชุมชนต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบ โดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะใช้พื้นฐานของระบบคุณค่าเก่าหรือเป้าประสงค์ใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วม ดังนั้น คำว่า “ประชาคม” หรือ “ชุมชน” จึงอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่บริษัทขนาดเล็ก บริษัทหนึ่ง ถนนสายหนึ่ง หมู่บ้านๆ หนึ่ง เมืองๆ หนึ่ง หรือกลุ่มสนใจเรื่องๆ หนึ่ง เป็นต้น ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคน ต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงกับระบบใหญ่ บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ที่ร่วมกันและหัวใจสำคัญอันหนึ่งที่จะเป็นเงื่อนไขของการสร้างความเป็นชุมชนที่แข็งแกร่งก็คือ การสื่อสาร (Communication) นั่นเอง

ขณะเดียวกัน ทฤษฎี บุญชัย ได้สรุปภาพของประชาสังคมเป็นประเด็นต่างๆ ไว้ดังนี้

ประชาสังคม คือ พื้นที่การเมืองสาธารณะ (Public Sphere) ของประชาชนซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมคนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลไปสู่ชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลาย และสนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรม มิได้หมายถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมด ที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ

ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political Society) ของทุน ดังนั้นประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

องค์ประกอบของประชาสังคม

จากงานวิจัยที่เมืองทูเปโล มลรัฐมิสซิสซิปปี ประเทศสหรัฐอเมริกา ของกริชแฮม (Vaughn Grisham) และงานวิจัยของ โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) ที่ประเทศอิตาลี และงานวิจัยที่อื่นๆ ซึ่งเดวิด แมทิวส์ ได้สรุปและชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของประชาคม และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม ในบริบทของสังคมตะวันตกได้จาก องค์ประกอบ 6 ประการ คือ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 9)

1. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ประชาสังคมต้องการพื้นที่สาธารณะ และโอกาสที่จะพบปะ ซึ่งสถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อเกิดเจตจำนงทางการเมือง (Political Will) เพื่อที่จะสร้างความเป็น “พลเมือง” ให้กับประชาชน ประชาสังคมจะเข้มแข็งหรือไม่ สามารถตรวจสอบได้จากพื้นที่สาธารณะ (Public Space) และองค์รวมของพื้นที่สาธารณะ ก็คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) ของชุมชน โดยสามารถแยกโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณะได้เป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับพื้นฐานล่าง คือ การพบปะกันของผู้คนเป็นครั้งคราว (Ad Hoc Associations) การพบปะนี้อาจเป็นการพบปะกันในสภาพพัฒนาท้องถิ่นหรือเพื่อนบ้าน 2) ระดับกลาง คือ การรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อนร่วมงานด้านใดด้านหนึ่งหรือเป็นองค์กร 3) ระดับสูงสุด คือ “องค์กรร่วม” (Umbrella Organizations) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน การพบปะหรือองค์กรเหล่านี้ คือ ช่องทางการสื่อสาร (Channels of Communication)

โครงสร้างพื้นฐานจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการ อาจจะเป็นงานเทศกาล เป็นต้น ที่ดึงให้ผู้คนมาพบกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นเหตุการณ์ทางสังคม (Social Events) แล้ว ยังเป็นการเชื่อมผู้คนให้เข้าใกล้ชิดกัน ได้พูดคุยกัน ซึ่งเรย์ โอเคนเบอร์ก เรียกสถานที่เกิดการพูดคุยนี้ว่า “แหล่งที่ยิ่งใหญ่ที่ดีที่สุด” หรือ “The Great Good Place” ของชุมชน นอกเหนือจากนั้นก็จะเป็นที่ให้ได้พบกับคนแปลกหน้านอกชุมชน ซึ่ง อเล็กซิส เดอ ทอกเกอวิล พบในศตวรรษที่ 19 ว่า การพบปะของคนแปลกหน้าเกิดขึ้นบ่อยในการสมาคมแบบไม่เป็นทางการ การพบปะของผู้คนที่หลากหลาย และสามารถให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอความคิด แนวทาง เป็นการสร้างเครือข่าย ทำให้เกิดสายสัมพันธ์ระหว่างคนที่ต่างฐานะ ต่างชนชั้นกัน

2. กระบวนการสำคัญของชุมชน ชีวิตสาธารณะของชุมชนหนึ่ง สามารถที่จะวัดได้ด้วยกระบวนการตัดสินใจภายในชุมชนในเรื่องสาธารณะ สิ่งหนึ่งที่จะต้องเกิดก่อนการตัดสินใจ สาธารณะ คือ “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการตัดสินใจ เนื่องจากในอดีตผู้นำเท่านั้นที่ เป็นผู้ตัดสินใจ หรือเป็นผู้ชักนำคนในชุมชนให้เห็นคล้อยตาม ความคิดของตน ด้วยการแสวงหาหลักฐาน ข้อมูลต่างๆ มาโน้มน้าวให้คนตัดสินใจตามมากกว่า เป็นการตัดสินใจของคนในชุมชนเอง ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา ชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็น “เจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งคือชุมชนแห่งการเรียนรู้นั่นเอง

3. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะอยู่ในวิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น นอกไปจากความเป็นผู้นำที่โดดเด่น หรือผู้กระทำการสำคัญของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมี สมาชิกที่มีความสามารถที่จะคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อย่างที่ วอน กริสแฮม ได้อ้างคำพูดของผู้นำคนหนึ่ง ของเมืองทูเปโลว่า “หากคุณต้องการชุมชนที่ดี คุณต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำด้วยตัวคุณเอง” ผู้นำที่ดี

จะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีผู้นำที่หลากหลาย และตัวผู้นำจะต้องไม่แตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ

4. กรอบแนวคิดหรือภาพที่อยู่ในหัวของคนในชุมชน โดยเฉพาะกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหาและการมองความเป็นไปของสรรพสิ่ง วอน กริสแฮม (Vaughn Grisham) เรียกกรอบแนวคิดนี้ว่า “หลักนำการปฏิบัติ” (Guiding Principles) จะต้องเป็นกรอบแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสาธารณะ และการทำงานเพื่อส่วนรวม ดังหลักนำการปฏิบัติของชาวทูเปโลที่ว่า “อย่าเบียดงาของชุมชนไปให้คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับชุมชน” หรือ “สร้างทีมงานยึดแนวทางของทีมงาน” และ “จงถือว่ามนุษย์ทุกคน คือ ทรัพยากรที่ล้ำค่า” เป็นต้น และต้องมองอำนาจว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวคน ซึ่งอำนาจที่แท้จริงต้องมาจากประชาชน และทำให้เกิดความมั่นใจว่า “ประชาชนในท้องถิ่นเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหาท้องถิ่น” นั่นคือคนในชุมชนทุกคนจะต้องรับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน ดังที่ แฮร์รี่ บอย สรุปลงไว้ว่า “เจตจำนงที่จะเข้ารับผิดชอบต่อปัญหาชุมชน เป็นใจแกนสำคัญในการก่อเกิดอำนาจสาธารณะ” และ เดวิด เมอร์ริต ก็สรุปว่า “วิถีทางเดียวที่จะทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่น่าอยู่ก็คือประชาชนในชุมชนต้องเข้าใจและยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อทุกเรื่องที่เกิดขึ้นกับชุมชน”

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน พัทนัม (Putnam, 1993 : 78 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 10) สรุปว่า ความสัมพันธ์กันในแนวระนาบ (เท่าเทียม) นำไปสู่เมืองที่มีระบบการปกครองที่ดีและเศรษฐกิจมั่งคั่ง ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟีย และทำให้เศรษฐกิจของเมืองล้าหลัง สถาบันและคนจะต้องมีความสัมพันธ์กันทุกกลุ่ม ทั้งกลุ่มธุรกิจ กลุ่มองค์กรประชาชน โรงเรียน องค์กรชุมชน ฯลฯ

6. สำนึกความเป็นชุมชนและขนบแห่งการแบ่งปัน ความเป็นชุมชนไม่ได้เริ่มด้วยธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมมือ ในทางตรงกันข้าม ธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมมือเป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นที่ละน้อยจากกระบวนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน แฮร์รี่ บอย กล่าวไว้ว่า ประชาชนจำต้องร่วมมือร่วมมือกันทำงานก่อน แล้วจึงจะสามารถสร้างขนบแห่งการทำงานร่วมกัน และจะค่อยๆ สร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (ออนไลน์, 2555) ได้ให้ความหมายประชาสังคมไว้ว่า ประชาสังคม หมายถึง การที่คนในสังคม ซึ่งมีจิตสำนึกร่วมกันมารวมตัวในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน แต่ไม่ต้องขึ้นตรงต่อกัน เพื่อกระทำบางอย่างที่เป็นประโยชน์สาธารณะ องค์กรประกอบของประชาสังคมประกอบด้วย

องค์กรประกอบที่ 1 โครงสร้างชีวิตชุมชน (Structure of Association) เป็นโครงสร้างที่ทุกคนมารวมกันใช้ชีวิตสาธารณะร่วมกัน เช่น งานบุญในหมู่บ้านชนบท การทำบุญแห่เทียน การลงแขกทำงานใช้แรงงานร่วมกัน

องค์ประกอบที่ 2 ค่านิยมประชาสังคม (Norm of Communication) การที่จะสร้างเครือข่ายนั้น นอกเหนือจากมีโครงสร้างที่ผู้คนเกาะกลุ่มกันแล้ว ยังต้องมีทุนทางด้านค่านิยมด้วย คือ ความไว้วางใจ (Trust) ถ้าใครสามารถสร้างความไว้วางใจในเครือข่ายภาคีของตนได้มากกว่าคนนั้นก็สามารถระดมพลังสังคมมาร่วมงานกันได้มากกว่า

องค์ประกอบที่ 3 เครือข่ายการสื่อสาร (Network of Communication) เป็นโครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสาร พูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ทั้งที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ การสื่อสารเป็นจรรยาบรรณของการสร้างเครือข่าย

องค์ประกอบที่ 4 เครือข่ายที่ประสบความสำเร็จและยั่งยืน จะใช้เวลามากกว่า 10 ปี ในการพัฒนา เพราะต้องมีการบ่มเพาะและให้เวลาเพื่อความสำเร็จ

องค์ประกอบที่ 5 การสร้างความสัมพันธ์บนความไม่เป็นที่ทางการ เพราะการทำงานที่ไม่เป็นที่ทางการ แต่อยู่บนความไว้วางใจกัน เกิดฉันทะที่จะทำ ทำงานแล้วเกิดปิติ และมีความยั่งยืน

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2541 : 27) ได้นำเสนอลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคมในมุมมองของการวิเคราะห์ และประยุกต์ใช้ภายใต้บริบทสังคมไทย ไว้ดังต่อไปนี้ มีความหลากหลายทั้งในเชิงรูปแบบและเชิงเนื้อหา ได้แก่

1. ความหลากหลายเชิงพื้นที่ในการรวมตัว ทั้งพื้นที่ทางการปกครอง ขอบเขตเชิงภูมินิเวศ และเขตเศรษฐกิจ
2. ความหลากหลายของการรวมตัว เช่น กลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น
3. ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน ตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ รวมกระทั่งถึงคนพิการ และผู้ด้อยโอกาสทางสังคมอื่นๆ
4. ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม กิจกรรมที่แยกออกตามความถนัดของแต่ละกลุ่ม แต่ก็อาจจะมีบางกลุ่มที่ผสมผสานกิจกรรมหลายๆ ด้าน เข้าด้วยกันตามความเหมาะสม
5. ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ/ปัญหา เจือปนใจของการรวมกลุ่ม แยกไปตามความสนใจ และดำเนินกิจกรรมไปบนพื้นฐานความสนใจร่วมกัน

1. มีความเป็นชุมชน ซึ่งอาจมีความหมายกว้างหรือครอบคลุมถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ กระทั่งถึงกลุ่มองค์กรเล็กๆ และไม่ยึดติดอยู่กับความเป็นชนบทหรือเมือง แต่ให้ความสำคัญกับความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกัน

2. บนสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public Consciousness) เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการเข้ามารับผิดชอบปัญหาสาธารณะร่วมกัน บนสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (Citizenship) ซึ่งเป็นประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน

3. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง หนทางที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน หรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั้นก็ด้วยการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการร่วมกัน (Interactive Learning through Action) อย่างต่อเนื่อง

4. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร ต้องมีการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการยึดโยงความสามารถและพลังย่อยๆ ในแต่ละส่วนของสังคม เข้ามาเชื่อมต่อประสานกัน

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของประชาสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ให้ความสำคัญกับมิติทางโครงสร้าง มิติด้านการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน และการพัฒนาศักยภาพภายในตนเองของผู้คนและชุมชน โดยแสดงออกผ่านรูปธรรม การคิด วิเคราะห์ การตัดสินใจ การลงมือกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งยังชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมิติต่างๆ นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะต่างๆ ทั้งแง่พื้นที่ด้านกายภาพ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร มีส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่เอื้อให้เกิดความเป็นชุมชน การมีจิตสำนึกสาธารณะ จนเกิดกระบวนการคิด ตัดสินใจ ลงมือกระทำร่วมกันของคนในชุมชนนั้น องค์ประกอบแต่ละด้าน แต่ละมิติ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ล้วนมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน และองค์ประกอบที่กล่าวถึงนั้นหาได้หยุดนิ่งตายตัว หากดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงถึงกันทุกระดับ

กิจกรรมหรือกระบวนการที่จะเรียกว่าเป็นประชาสังคมได้นั้น จะต้องประกอบด้วย องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ

1. จิตสำนึกประชาคม (Civic Consciousness) หมายถึง ความคิดและความยอมรับ เรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก ความเอื้ออาทร ความยอมรับในความคิดเห็นของกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกัน หรือแก้ไขปัญหาก็เผชิญอยู่ การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะหุ้นส่วน (Partnership) เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal) มีอิสระเท่าเทียมกัน และมีการเรียนรู้ร่วมกัน

2. โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civic Organization) หมายถึง กลุ่มการรวมตัว ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่เป็นทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่เป็นทางการก็ได้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเฉพาะคราว เฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้ สมาชิกของกลุ่มอาจเป็นบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือประชาชน หรือรวมกันอยู่ก็ได้ จำนวนสมาชิกไม่จำกัด มีสมาชิกเพียง 2 - 3 คน ก็ได้ รูปแบบที่เห็นได้มากที่สุดก็คือ องค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิ สมาคม ชมรม สมาพันธ์ สหพันธ์ ชุมนุม สหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มอื่นๆ ประเด็นสำคัญการรวมกลุ่มต้องมีจิตสำนึก ประชาคมครบถ้วน การรวมกลุ่มที่มีลักษณะจัดตั้ง ขึ้นมา ขาดการสร้าง Partnership ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีลักษณะความสัมพันธ์ในแนวตั้ง แม้จะเกิดอยู่ในชุมชนไม่อาจจะสนับสนุน โดยภาครัฐ หรือองค์กรเอกชน ก็ไม่สามารถนับเป็นประชาสังคมได้ เพราะขาดจิตสำนึกประชาสังคม

3. เครือข่ายประชาคม (Civic Network) หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่ม หรือเชื่อมโยงองค์กรประชาสังคมต่างๆ เข้าด้วยกัน ปัจจัยสำคัญของ เครือข่ายประชาสังคม คือ ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการประชาสัมพันธ์ด้วยความสมานฉันท์ เครือข่ายประชาสังคมจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมจิตสำนึกของสมาชิกและองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ ให้เกิด “อำนาจที่สาม” ที่มีความเข้มแข็งในสังคมขึ้นมา

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของประชาสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ให้ความสำคัญกับมิติทางโครงสร้าง มิติด้านการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน และการพัฒนาศักยภาพภายในตนเองของผู้คนและชุมชนโดยแสดงออกผ่านรูปธรรมการคิด วิเคราะห์ การตัดสินใจ การลงมือกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งยังชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมิติต่างๆ นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะต่างๆ ทั้งแง่พื้นที่ด้านกายภาพ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร มีส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่เอื้อให้เกิดความเป็นชุมชน การมีจิตสำนึกสาธารณะ จนเกิดกระบวนการคิด ตัดสินใจ ลงมือกระทำร่วมกันของคนในชุมชนนั้น องค์ประกอบแต่ละด้านแต่ละมิติทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน และองค์ประกอบที่กล่าวถึงนั้นหาได้หยุดนิ่งตายตัว หากดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงถึงกันทุกระดับ

พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น

ประชาสังคม (Civil Society) ในสายตาของคนกลุ่มหนึ่งอาจเป็น “Evil Society” ของคนอีกกลุ่มหนึ่ง (ถ้าพูดในความหมายตรงที่สุดคือ คนพวกหนึ่งมองว่า การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นพวก “ปรตขอส่วนบุญ”) ดังเช่น การระบุว่า พวกสมัชชาคนจนเป็นพวกใช้กำลัง ไม่ใช่ปัญญา ในขณะที่ชาวบ้านสมัชชาคนจนกล่าวว่า กลุ่มพวกคนมีข้อมูลปัญหา ความเดือดร้อน อยู่อย่างพร้อมสรรพ หากแต่การเคลื่อนไหวด้วยความ “สมานฉันท์” ผ่านเวทีกลไกในระบบปกติที่รัฐจัดวางไว้ก็มักไม่ได้รับความสนใจ เพราะอำนาจของคนในวงเจรจาไม่เสมอหน้ากัน ดังนั้น การเคลื่อนไหวโดยการชุมนุมประท้วง โดยการนำ “เท้า” จำนวนมากๆ หรือจำนวนผู้คนมากๆ มารวมกันเพื่อสร้างพลังต่อรอง จึงเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่สุดของประชาสังคมสำหรับผู้คนไม่มีทรัพยากรทางการเมืองในระบบปกติ

คำ “ประชาสังคม” ปรากฏในสังคมไทยในราวกลางทศวรรษที่ 2520 ซึ่งมีคำอื่นๆ ที่ใช้ในความหมายเดียวกันคือ “ภาคประชาชน” “ภาคพลเมือง” ปรากฏการณ์ที่นำมาสู่ “ประชาสังคม” หรือ “การเมืองภาคประชาชน” ที่ชัดเจนก็คือ ในยุคที่เริ่มเกิดการเดินขบวน เรียกร้องของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง ช่วง ครม.สัญญาบุญรัฐบาลพลเอกชาติชาย ราวปี 2531 กับอีกด้านหนึ่งก็คือ การเกิดปัญหาทุจริต คอร์รัปชัน และการเคลื่อนไหวของสังคมในการตรวจสอบอำนาจ และกระแสการปฏิรูปการเมืองในช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535

การปรากฏตัวของคำ “ภาคประชาสังคม” “ภาคประชาชน” เกิดขึ้นเพื่อนำมาใช้ในการอธิบายกลุ่มก้อนของผู้คนที่ไม่ใช่ “ภาครัฐ” หรือภาคราชการและไม่ใช่ “ภาคธุรกิจ” ที่เติบโตในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้นมา ดังนั้น ในแง่มุมทางทฤษฎี การอธิบายผ่านแนวคิดประชาสังคมจึงเป็นการท้าทายต่องานของ ริกก์ (Riggs. 1970 : 68) เรื่อง “รัฐราชการ” (Bureaucratic Polity) และข้อจำกัดของตัวแบบภาคี รัฐสังคมนิยมเสรี (Liberal Corporatism) โดย อนเนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่มองว่า มีองค์กรนอกภาครัฐเกิดขึ้น แต่องค์กรที่มีพลังต่อรองและบทบาทในกระบวนการนโยบายสาธารณะ ก็คือ ภาคธุรกิจ ในขณะที่องค์กร/กลุ่มก้อนอื่นๆ ถึงแม้จะมีอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็มีลักษณะที่เป็นกลุ่มจัดตั้งและกำกับ ควบคุม โดยรัฐ

บริบทสำคัญในช่วงทศวรรษ 2520 ที่นำมาสู่การก่อตัวของแนวคิดและขบวนการประชาสังคมก็คือ การเกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้น โดยนักพัฒนาภาคเอกชน (NGO) ซึ่งเป็นนักกิจกรรม นักเคลื่อนไหวทางสังคมที่เริ่มถอยห่างจากอุดมการณ์สังคมนิยม พหุทิสถาณ ชุมพล (2546 : 18) จึงมองว่า “แนวคิดประชาสังคมได้ค่อยๆ ถูกสร้างขึ้นโดย NGO ของไทย เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ หรือโครงการของการจัดตั้งที่คิดและปฏิบัติอยู่ให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์ เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งในการอธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงสังคม และการสร้างจินตนาการสังคมในอุดมคติ” ซึ่งนี่ก็คือ การตอกย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ประชาสังคมจึงเป็นแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์

พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย

องค์กรประชาสังคม (ในสังคมไทยได้เรียกขาน “องค์กรพัฒนาเอกชน” หลายอย่างด้วยกัน เช่น องค์กรประชาสังคม, องค์กรเอกชน, องค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา แต่ทั้งหมดมีความหมายเดียวกัน) หรือชื่อที่คนทั่วไปรู้จักกันว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” ในภาษาอังกฤษคือ (Non-Government Organizations : NGOs) ได้ก่อกำเนิดในสังคมไทยมาช้านาน และมีพัฒนาการที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ควบคู่กับพัฒนาการทางสังคม ทั้งนี้การทำความเข้าใจถึงกระบวนการทำงานขององค์กรประชาสังคมย่อมเล็งไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจถึงพัฒนาการของสังคมไทย ซึ่งในรอบศตวรรษที่ผ่านมา มีวิวัฒนาการที่น่าสนใจดังนี้ เดิมทีประเทศไทยปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การตัดสินใจในภาครัฐขึ้นอยู่กับสถาบันกษัตริย์ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งสถาบันกษัตริย์ได้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่ยังคงอำนาจในฐานะที่สักระและทรงอยู่เหนือการเมือง สำหรับการปกครองได้ถ่ายไปยังรัฐบาล ซึ่งในช่วงเริ่มต้น มักมีการรัฐประหารโดยกลุ่มทหารอย่างบ่อยครั้ง เพื่อเข้าสู่อำนาจสูงสุด คือ ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ลิขิต ธีรเวคิน. 2541 : 73) โดยต่างเชื่อว่า กลุ่มตนเองและพวกพ้องมีประสิทธิภาพสูงกว่ารัฐบาลชุดเดิมทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามภาคประชาชนก็เข้มแข็งขึ้นโดยมีการเคลื่อนไหวที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศครั้งแรกคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

และบทบาทของทหารในการปกครองประเทศค่อยๆ ลดน้อยลง จนกระทั่งการรัฐประหาร คือ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะทหารกลุ่มที่เรียกตนเองว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ แต่ก็ไม่สามารถรักษาอำนาจไว้ได้ เมื่อภาคประชาชนชุมนุมประท้วงใหญ่อย่างต่อเนื่อง จนเกิดการปะทะกันระหว่างทหารกับประชาชน ในระหว่างวันที่ 17 - 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 และได้ก่อให้เกิดกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งประกาศใช้เมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ที่มีลักษณะพิเศษคือ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และให้อำนาจกับภาคประชาชนในการตรวจสอบและถ่วงดุลกับภาคการเมือง

ภายใต้บริบททางสังคมดังกล่าว ได้มีอิทธิพลโดยตรงต่อองค์กรประชาสังคม ทั้งในด้านของการก่อเกิดกิจกรรม และกระบวนการทำงาน ซึ่งแตกต่างกันตามยุค ตามสมัย ทั้งนี้ได้มีผู้จำแนกไว้หลายท่าน (การจำแนกยุคสมัยขององค์กรประชาสังคม ได้มีการจำแนกไว้หลายท่านโดยท่านแรกๆ ที่แบ่งแบบหลวมๆ ได้แก่ ภูมิธรรม เวชยชัย (2527 : 36) แบ่งเป็น 4 ช่วง เอนก นาคะบุตร (2540 : 75) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2524 - 2527 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2527 - 2529 และ ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2530 เป็นต้นไป เรือง สุขสวัสดิ์ (2540 : 48) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2510 - 2520 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2521 - 2530 ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2531 - 2540) ซึ่งในช่วงก่อนทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “องค์กรประชาสังคม หรือองค์กรพัฒนาเอกชน” ยังไม่แพร่หลายมากนัก ดังนั้นจึงเป็นช่วงที่เอกสารดังกล่าวมีไม่มากนัก และการรับรู้ของผู้คนยังจำกัดอยู่ในแวดวงวิชาการ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งคำว่า องค์กรประชาสังคม ได้ถูกบรรจุไว้ในกฎหมายครั้งแรกคือ ใน พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งในกฎหมายดังกล่าวเรียกว่า องค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้ความเข้าใจเรื่ององค์กรประชาสังคมจึงเพิ่มมากขึ้น มีการศึกษาวิจัย และเผยแพร่งานวิจัย ทำให้การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับองค์กรประชาสังคมเพิ่มสูงขึ้น

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2546 : 45-76) มุ่งเน้นตอบคำถามสำคัญดังนี้ องค์กรประชาสังคมในสังคมไทยมีความเป็นมาอย่างไร ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีศักยภาพด้านการบริหารจัดการ การดำเนินการ ความมั่นคง ความโปร่งใส และความรับผิดชอบอย่างไร การทำให้เห็น โขบายกฎหมายที่มีอยู่เอื้อต่อการทำงานขององค์กรประชาสังคมได้อย่างไร ตลอดจนการสร้างความสำเร็จและความเชื่อถือจากสาธารณชน อย่างไรก็ตาม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เน้นเฉพาะการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารงานวิจัย และจำกัดขอบเขตเนื้อหาไว้เพียงประเด็นคำถามข้างต้น จึงอาจไม่ครบถ้วนทุกประเด็น

การแบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม ในปัจจุบันจึงนิยมแยกเป็น 7 ยุคด้วยกัน ได้แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม โดยใช้เครื่องมือสำคัญคือ 1) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านการเมือง และ 2) การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดขององค์กรประชาสังคม จากนั้นได้แพร่หลายไปยังภาคนิพนธ์

ของคณะพัฒนาสังคม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับองค์กรประชาสังคม และปรากฏในงานเล่มต่างๆ อีกหลายเล่มที่แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคมด้วยวิธีดังกล่าว เช่น (เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา. 2545 : 75) ซึ่งเพิ่มอีกหนึ่งยุคคือ ก่อนปี 2475 รวมเป็น 8 ยุค (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546 : 45-76) คือ

1. องค์กรประชาสังคมยุคแรก : ยุคแห่งการสังคมนสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504)
2. องค์กรประชาสังคมยุคสอง : ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2516)
3. องค์กรประชาสังคมยุคสาม : ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519)
4. องค์กรประชาสังคมยุคสี่ : ยุคหลังไหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522)
5. องค์กรประชาสังคมยุคห้า : ยุคก่อนรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ. 2526)
6. องค์กรประชาสังคมยุคหก : ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526

ถึง พ.ศ. 2533)

7. องค์กรประชาสังคมยุคเจ็ด : ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน)
8. อนาคตของประชาสังคม

1. องค์กรประชาสังคมช่วงแรก : ยุคแห่งการสังคมนสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504)

เหตุที่นับก่อนปี 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคม เพราะเป็นรอยต่อทางประวัติศาสตร์จากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สิ้นสุดลง ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และเปลี่ยนมาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่การพัฒนาประเทศยังคงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของคนระดับบน ซึ่งเมื่อเปลี่ยนผู้ครองอำนาจแต่ละครั้ง นโยบายรัฐบาลก็จะเปลี่ยนแปลงไป กระทั่งธนาคารโลก (World Bank) และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund : IMF) ได้เข้ามาช่วยเหลือทางด้านวิชาการ โดยช่วยร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ดังนั้นจึงใช้ก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคมในประเทศไทย

1.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงแรก

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคม มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมไทย ในขณะที่ประเทศไทยยังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ (ก่อนปี พ.ศ. 2475) เป็นช่วงที่สถาบันกษัตริย์และบรรดาเชื้อพระวงศ์ได้ริเริ่มตั้งองค์กรประชาสังคม โดยมีองค์กรแรกในประเทศไทย ได้แก่ “สภาอุณาโลมแดง” (ร.ศ. 112) สถาปนาโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี (พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ในรัชกาลที่ 5 ในปัจจุบันคือ “สภาภาษาชาติไทย” ในช่วงสมัยเดียวกัน พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงบริจาคทรัพย์สนับสนุนพระองค์สร้าง “สถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าอนาถา” (ORPHANAGE) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2433 (ภูมิธรรม เวชยชัย. 2527 : 37) ในสมัยหนึ่งเคยดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (ประมาณปี 2526 - 2528) และถือว่าเป็น

นักวิชาการรายแรกๆ ที่นำเสนอการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน) ในเวลาต่อมาชาวตะวันตกที่เข้ามารับราชการ และดำเนินธุรกิจในประเทศสยาม ในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประชุมกันครั้งแรกเมื่อ 10 มีนาคม พ.ศ. 2447 และร่วมกันจัดตั้งเป็น “สยามสมาคมในพระราชูปถัมภ์” สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ รับราชการในระดับสูง ลักษณะการดำเนินงานที่สำคัญคือ การจัดตั้งห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ จัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ ฯลฯ เอกสารเล่มนี้เป็นทำเนียบนามขององค์กรประชาสังคมเล่มแรก ที่ลงรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ทำงานขององค์กรประชาสังคม รวมถึงประวัติขององค์กรประชาสังคมต่างๆ รายหน่วยงาน ซึ่งถึงแม้ในปัจจุบัน ข้อมูลบางหน่วยงานได้มีการปรับเปลี่ยนไปมากแล้ว โดยเฉพาะการเชื่อมโยงการก่อเกิดและกิจกรรมขององค์กร จะเห็นได้ว่า องค์กรประชาสังคมช่วงนี้ มักถูกก่อตั้งหรือร่วมสนับสนุนโดยสถาบันกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ซึ่งถือว่าการสงเคราะห์ (ให้ทาน) เป็นการสร้างบุญกุศลตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาความเชื่อและความศรัทธาของศาสนิกชน โดยเฉพาะผู้นับถือศาสนาคริสต์ที่ทุ่มเททำงานพัฒนาสังคมมนุษย์ การทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสมบูรณ์ครบครันในทุกด้าน และเป็นคนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่ความยุติธรรมในสังคมมนุษย์ขึ้น เป็นงานที่พระศาสนจักรต้องทำ ส่วนสำคัญคือ “การประกาศข่าวดี” นั่นเอง (บุญเลื่อน หมั่นทรัพย์. 2529 : 48 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 16) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความศรัทธาในพระเจ้า (ศาสนาคริสต์) สามารถกระทำได้โดยการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งเข้ามาสู่สังคมไทยนานพอสมควร ในลักษณะขององค์กรประชาสังคมที่เด่นชัด คือ “มูลนิธิคริสตจักรวันเสาร์แห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2449 โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ จัดตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล หน่วยบรรเทาสาธารณภัย

ผู้มีจิตใจด้านการรับใช้สังคมไทยไม่ได้มีแต่เพียงองค์กรด้านศาสนาเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากการก่อตั้งมูลนิธิฮั่วเยวป้อเด็กเซียงตั้ง หรือที่รู้จักกันในนามว่า “ป้อเด็กตั้ง” ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2480 และก็ยังคงดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี เมื่อระบบสังคมไทยเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2491 กลุ่มนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์ ได้ร่วมกันก่อตั้ง “สมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย” โดยรวบรวมสตรีซึ่งได้รับการศึกษาสูง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความสามารถ และนำความรู้ดังกล่าวเพื่อบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประโยชน์ส่วนรวม หลังจากนั้นก็ได้มีองค์กรต่างประเทศมาจัดตั้งองค์กรประชาสังคมในประเทศไทย เช่น “The World Association of Girl Guides Girl Scouts” ได้ตั้ง “สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทยในพระราชนิอุปถัมภ์” ในปี พ.ศ. 2501 ภายใต้กระแสการพัฒนาประเทศแผนใหม่ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ผลักดันให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างหน่วยงานเอกชน

ต่างๆ ในปี พ.ศ. 2502 และได้ก่อตั้ง “สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย” ขึ้น โดยหวังว่าให้เป็นหน่วยงานกลาง ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานพัฒนาและสงเคราะห์ของเอกชนต่างๆ นอกจากนี้ รัฐบาลก็ได้ตั้งองค์กรประชาสังคมด้านศาสนาขึ้นภายใต้การควบคุมดูแลของหน่วยเผยแพร่ศีลธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ คือ “สภาอุพุทฺธิกสมาคมแห่งชาติในพระราชูปถัมภ์” ในปี พ.ศ. 2503 เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่พุทธศาสนาให้แก่เยาวชน

ดังนั้น สรุปได้ว่าองค์กรประชาสังคมที่ก่อเกิดในช่วงนี้ มีเหตุปัจจัยดังนี้

1.1.1 ความประสงค์ในการสร้างบุญกุศลของสถาบันกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และชนชั้นสูงในสังคมไทย ตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่า ทำดีได้ดี หรือการทำกรรมดีในชาตินี้แล้วจะได้บุญติดตัวไปถึงชาติหน้า

1.1.2 การจัดตั้งขององค์กรต่างประเทศ เพื่อดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ขององค์กรต้นกำเนิด โดยเฉพาะองค์กรทางศาสนาคริสต์ทั้งนิกายคาทอลิกและโปรเตสแตนต์

1.1.3 การผลักดันของภาครัฐบาลเพื่อให้เกิดองค์กรประสานงานขององค์กรประชาสังคม ตลอดจนผลักดันให้มีองค์กรที่รักษาจารีตประเพณีและศาสนาของชาติ

1.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นเรื่องของการบรรเทาสาธารณภัยเป็นหลัก บทบาทรองลงมาได้แก่ การสงเคราะห์ผู้ยากไร้ นอกนั้นจะเป็นเรื่องของการบริการสมาชิก ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1.2.1 บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ ได้มีการก่อตั้งองค์กรเพื่อทำหน้าที่รวบรวมทรัพย์สินของคนที่เหลือใช้ คนที่มีจิตกุศล ตลอดจนเงินบริจาคที่ได้จากองค์กรต่างประเทศเพื่อแจกจ่ายให้กับผู้ยากไร้ ผู้ด้อยโอกาสทางสังคมในรูปแบบของการสังคมสงเคราะห์

1.2.2 บทบาทด้านการบริการสมาชิก ซึ่งภารกิจสำคัญมักถูกกำหนดขึ้นตามความต้องการของสมาชิก ส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่พบปะกัน และมีกิจกรรมอื่นๆ เป็นผลสืบเนื่อง

1.2.3 บทบาทด้านการให้ความรู้ โดยเฉพาะผู้ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ มีความชำนาญเฉพาะด้าน จึงพยายามถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น

ทางการดำเนินการดำเนินกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงแรกค่อนข้างสอดคล้องกับบทบาทหลักและมีกิจกรรม ดังนี้

1.2.1 บำเพ็ญประโยชน์ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นการจัดงานของชนชั้นสูงเพื่อระดมสิ่งของ ทรัพย์สินในรูปแบบของการบริจาคให้แก่ผู้ยากไร้ เช่น กิจกรรมของสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์ ที่เน้นการมอบของใช้จำเป็น ได้แก่ อาหารแห้ง ยารักษาโรค เสื้อผ้า ผ้าห่ม ให้แก่ผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ที่อยู่ห่างไกลความเจริญ

1.2.2 บริการสมาชิก บางองค์กรตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่พบปะกันของสมาชิก ซึ่งมักเป็นในรูปแบบของสมาคมต่างๆ หลายแห่งมีอุปกรณ์การกีฬาไว้ให้บริการแก่สมาชิกด้วย เช่น สนามเบดมินตัน โต๊ะบิลเลียด ฯลฯ

1.2.3 พิมพ์เอกสารวิชาการ เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งของกลุ่มนักเรียนนอกที่นิยมจัดทำกัน กลุ่มที่มีกิจกรรมด้านนี้ได้แก่ สมาคมนิยมไพร ซึ่งจัดตั้งขึ้นโดย นายแพทย์บุญต่ง เลขะกุล

1.2.4 กิจกรรมด้านสัมมนา อภิปราย แม้จะเป็นวงแคบๆ แต่ก็เป็นที่กิจกรรมที่ได้รับความนิยมมาก

1.3 ผลการดำเนินงาน

เน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การจัดหาปัจจัย 4 ให้กับผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เช่น การแจกเสื้อผ้า อาหาร ยารักษาโรค ฯลฯ ให้กับผู้ด้อยโอกาส ทั้งในรูปแบบสังคมสงเคราะห์ และนอกสังคมสงเคราะห์ แม้ว่าบทบาททางวิชาการในการสังคมสงเคราะห์ จะถูกพัฒนาขึ้นโดยมีรูปธรรมสำคัญคือ มหาวิทยาลัยมหิดลได้จัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ ในปี พ.ศ. 2497

อย่างไรก็ตาม การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม รวมทั้งการทำนุบำรุง ทำกุศล เป็นงานที่เปิดกว้าง จึงทำให้การดำเนินการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรประชาสังคม และอาสาสมัคร ค่อนข้างออกมาในรูปแบบการหยิบบินให้มากกว่าการเน้นให้ผู้รับบริการสามารถช่วยตัวเองตามปัญหาทางการสังคมสงเคราะห์ ในส่วนของการรวมตัวกันขององค์กรประชาสังคม ได้มีการจัดตั้งสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นการประสานงาน การส่งเสริมศักยภาพ และพัฒนาศักยภาพขององค์กรประชาสังคมในช่วงดังกล่าว

2. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง : ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง 14 ตุลาคม 2516)

ช่วงที่สองขององค์กรประชาสังคม ได้นับตั้งแต่ช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 จนถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เนื่องจากเป็นรอยต่อของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกถึงฉบับที่สาม ช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในยุค “ทหารเป็นใหญ่” เนื่องจากผู้นำกองทัพก็คือ หัวหน้าคณะรัฐบาล ทางด้านสถานการณ์โลกมีการต่อสู้กันระหว่าง “ขบวนการคอมมิวนิสต์สากล” มีประเทศจีน รัสเซีย เป็นแกนนำ กับ “ประเทศเสรีนิยม” มีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำ ส่วนภายในประเทศไทยก็มี “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย” ที่ประกาศสงครามปฏิวัติกับรัฐบาลไทย ตามแนวทางสังคมนิยม ประกอบกับคณะรัฐบาลที่เป็นเผด็จการได้กดขี่ประชาชนเป็นอย่างมาก จนเกิดการเดินขบวนเรียกร้องรัฐธรรมนูญครั้งใหญ่ครั้งแรกของประวัติศาสตร์การเมืองไทย ในช่วงต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และมีการปราบปรามประชาชนครั้งแรกคือวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 แต่ผู้ปราบปราม (ผู้นำรัฐบาลที่สำคัญขณะนั้น ได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร) ก็ไม่อาจอยู่ในประเทศไทยได้ ต้องหนี

ออกนอกประเทศ วันดังกล่าวเรียกว่า “วันมหาวิปโยค” เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลลดการเติบโตขององค์กรประชาชนทุกรูปแบบ

2.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สอง เป็นช่วงของการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกไปสู่การปฏิบัติ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างพื้นฐานการพัฒนาในชนบท มีถนนหลายสายตัดสู่หมู่บ้าน ทำให้เดินทางสะดวกขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าวสำหรับองค์กรประชาสังคมแล้วถือว่าเป็นยุคทองของการทำงานแบบสังคมสงเคราะห์ แต่ก็ไม่เสมอไป เช่น “สมาคมศูนย์กลางทewa” ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2509 ที่แม่จะมีกิจกรรมด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก ก็เริ่มให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของตนเอง นอกจากนี้ มีการจัดตั้งขององค์กรต่างประเทศ ได้แก่ “องค์กร แตร้ เด ซอม” ในปี พ.ศ. 2510 ซึ่งถือกำเนิดที่เมืองโลซาน สวิตเซอร์แลนด์ เพื่อช่วยเหลือเด็กที่ได้รับบาดเจ็บจากสงครามกลางเมืองในแอลจีเรีย เมื่อปี พ.ศ.2510 และสงครามเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2516 เป็นการช่วยเหลือโดยปราศจากอคติทางด้านการเมือง ศาสนา และเชื้อชาติ เป็นการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบของการสังคมสงเคราะห์

กระทั่ง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้ร่วมกับบุคคลในแวดวงราชการและธุรกิจเอกชนจำนวนหนึ่ง ก่อตั้ง “มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์” ขึ้นเมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2510 และเริ่มงานลงพื้นที่เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2512 หลักการทำงานเป็นแนวทางของ “ไปอยู่ด้วย ช่วยคิด จิตประสาน” หมายถึง การไปหาชาวบ้านในชนบทอยู่อาศัยกับชาวบ้าน ร่วมคิดกับชาวบ้าน และประสานให้เกิดโครงการพัฒนาในหมู่บ้านนั้นๆ ทางด้านบุคลากรที่นำเอาแนวคิดดังกล่าวมาเป็นกระบวนการทำงาน ได้แก่ สมพงษ์ สุทธิวงศ์ เรือง สุขสวัสดิ์ และบำรุง บุญปัญญา (ทั้งหมดยังคงมีบทบาทสำคัญในแวดวงองค์กรประชาสังคม) ซึ่งความคิดดังกล่าว ดร. วาย ซี เชน ผู้จัดตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งแนบดังนี้ “ไปหาประชาชน อยู่กับประชาชน เรียนรู้จากประชาชน รักประชาชน ช่วยเหลือประชาชน วางแผนร่วมกับประชาชน เริ่มต้นจากภูมิปัญญาของประชาชน สร้างขึ้นจากสิ่งที่ประชาชนมี อย่าทำงานเป็นเสี่ยงเสีย แต่บูรณาการเป็นภาพรวมอย่าแสดงตัวอย่างเพียงรูปแบบ ให้การศึกษาด้วยการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วม เรียนรู้จากการทำงาน และสั่งสอนด้วยการกระทำ”

ทั้งนี้ แม้กระแสการพัฒนาจะเริ่มให้ความสำคัญที่ชุมชนในฐานะผู้รับการพัฒนา แต่ยังมีโครงการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพการพัฒนาฝีมือให้ชนกลุ่มน้อยคือ “มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง” ที่ตั้งขึ้นที่วังสระประทุม กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2515 โดยใช้เงินพระราชทานกับเงินบริจาคทั่วไป เพื่อส่งเสริมด้านการศึกษาแก่เด็กชาวเขา อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่เสื่อมโทรม ตลอดจนให้การช่วยเหลือการสาธารณสุขและอื่นๆ แก่ราษฎร

อย่างไรก็ตาม ภาคธุรกิจเอกชนเริ่มให้ความสำคัญต่อการมีองค์กรประชาสังคม โดยจะเห็นได้จากการก่อตั้ง “สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยีไทย-ญี่ปุ่น” ในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2516 โดยอาจารย์ ใงอิจิ โฮซุมิ ในฐานะประธานกรรมการสมาคมความร่วมมือทางเศรษฐกิจญี่ปุ่น-ไทย ได้ติดต่อขอเงินช่วยเหลือจากกระทรวงการต่างประเทศและอุตสาหกรรมญี่ปุ่น มาใช้ในนามสมาคมฯ เพื่อเป็นการส่งเสริมเทคโนโลยีมาเผยแพร่ในวงการธุรกิจและอุตสาหกรรมไทย

กล่าวโดยสรุปการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง เกิดจากเหตุและปัจจัยสำคัญ ดังนี้

2.1.1 การนำแนวทางการพัฒนาจากต่างประเทศมาใช้โดยนักวิชาการที่ก้าวหน้า และถ่ายทอดความรู้ด้วยการตั้งองค์กรประชาสังคม

2.1.2 การจัดตั้งขององค์กรทางด้านศาสนจักร โดยเฉพาะกลุ่มของศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก

อย่างไรก็ดี องค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ยังมีจำนวนน้อย และไม่สามารถขยายตัวได้มากนัก เนื่องมาจาก

2.1.1 ระดับความรู้และความตื่นตัวของประชาชนในเรื่องความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือพัฒนาสังคม ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในการแก้ปัญหาสังคม ยังอยู่ในระดับค่อนข้างจำกัด เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ควรเป็นหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ หรือหน่วยงานราชการเท่านั้น

2.1.2 รัฐบาล หน่วยงานราชการ ยังไม่เข้าใจหรือยอมรับในปรัชญาความคิด การพัฒนาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนั้น รัฐบาลจึงไม่ได้กำหนดนโยบาย และแนวปฏิบัติที่จะระดมประชาชน ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ จากฝ่ายเอกชนให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคมร่วมกัน

2.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ยังเป็นบทบาทของการสังคมสงเคราะห์กันเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงบางองค์กรที่เริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนา โดยยกระดับพื้นฐานของประชาชน สรุปได้ดังนี้

2.2.1 บทบาทด้านการพัฒนาชนบท ภายหลังจากที่ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้จัดตั้ง โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ได้ส่งนักศึกษาและบัณฑิตใหม่ ไปอยู่กับชาวบ้านในชุมชนชนบท เพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตลอดจนประสานกับหน่วยงานราชการเพื่อให้เกิดการพัฒนาในชนบท

2.2.2 บทบาทด้านการวิพากษ์วิจารณ์สังคม โดยกลุ่มที่มีบทบาทมาก ได้แก่ กลุ่มของ อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ออกหนังสือสังคมศาสตร์ปริทัศน์ มีชมรมสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์ และเป็นที่ยกเถียงกันของปัญญาชน ก่อให้เกิดนักคิดนักเขียนขึ้นหลายคน อาทิเช่น ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์, สุชาติ สวัสดิ์ศรี ฯลฯ

2.2.3 บทบาทด้านการวิจัย โดยการสนับสนุนให้นักศึกษาหรือบัณฑิตจบใหม่ ได้ทำการวิจัยที่เกี่ยวกับปัญหาชนบทและแนวทางแก้ไข

ด้านการดำเนินกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง ส่วนใหญ่จะมีเอกสารงานวิจัย บันทึกรายการ ฯลฯ ที่แสดงถึงงานด้านสังคมสงเคราะห์มาก แต่กิจกรรมของอาสาสมัครที่ไปทำงานกับชาวบ้านก็มีมากไม่แพ้กัน จะต่างกันตรงที่การรับรู้ของสาธารณชน ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

2.2.1 การจัดประชุมชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ กระตุ้นให้ชาวบ้านได้อธิบายปัญหาของตนเอง เพื่อค้นหาว่าชาวบ้านมีปัญหาเช่นใด

2.2.2 การทำวิจัยในพื้นที่ เพื่อค้นหาปัญหา แนวทางแก้ไขและนำเสนอต่อหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบให้ดำเนินการ

2.2.3 การจัดสัมมนาวิชาการ มักร่วมมือกับกระบวนการของนักศึกษาและปัญญาชน

2.2.4 กิจกรรมแจกของกินของใช้ในที่ทุรกันดาร ยังคงได้รับความนิยมอยู่ซึ่งมักไปเป็นหมู่คณะใหญ่ๆ มีชนชั้นสูงหรือบุคคลที่สังคมยกย่องเป็นประธาน มีสื่อมวลชนคอยติดตามทำข่าว

2.3 ผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ไม่เห็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากนัก โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท เนื่องจากการดำเนินงานหลักยังเป็นกลไกของระบบราชการ แต่จากการเริ่มต้นของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และคณะถือเป็นความพยายามนำเสนอแนวคิดของการพัฒนาเข้าสู่ความเข้าใจของผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย อาจจะเรียกได้ว่าเป็นก้าวแรกที่สำคัญของบทบาทการพัฒนาสังคมขององค์การสาธารณประโยชน์ ซึ่งผลกระทบที่สำคัญประมวลได้ ดังนี้

2.3.1 ภาครัฐบาลเริ่มให้ความสนใจในบทบาทขององค์กรประชาสังคม

2.3.2 สร้างนักพัฒนาเอกชนที่มีจิตสำนึกและมีคุณภาพขึ้นได้จำนวนหนึ่ง และนักพัฒนาเอกชนที่ถูกสร้างขึ้นในยุคนี้ได้ขยายแนวคิด และก่อตั้งองค์การสาธารณประโยชน์ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

2.3.3 สร้างสำนึกที่อิสระในหมู่นักวิชาการ ปัญญาชน และนักกิจกรรม อาจจะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตย จนเกิดการเดินขบวนใหญ่ต่อเนื่องจนถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

3. องค์การประชาสังคมช่วงที่สาม : ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519)

การก่อเกิดขององค์การประชาสังคมในช่วงที่สาม คือช่วงตั้งแต่หลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เนื่องจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งแรกของประเทศไทย และประชาชนเป็นฝ่ายชนะ มีการขับไล่ผู้นำรัฐบาลออกนอกประเทศ ทำให้ประชาชนที่ถูกกดขี่ไม่มีกิจกรรมมานานได้รับการปลดปล่อยมากขึ้น มีการเดินประท้วงบ่อยครั้งขึ้น ได้มีการจัดตั้งสหภาพแรงงาน สมาพันธ์ชาวนาชาวไร่ ฯลฯ มีการพูดถึงเสรีภาพมากขึ้น จนกระทั่งวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เกิดการล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการชนฆ่ากันด้วยวิธีที่รุนแรง มีการใส่ร้ายว่าเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และมีผลต่อการยุติการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนลง

3.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงที่สาม

ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้เกิดการรวมตัวกันของประชาชนหลายกลุ่มหลายพื้นที่ โดยมักเริ่มจากวงสนทนาในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ตลอดจนกระบวนการทางด้านแรงงาน ชาวนาชาวไร่ ที่เห็นความไม่เป็นธรรมว่ามีอยู่ในสังคม จึงรวมตัวกันประท้วงเรียกร้องผลประโยชน์จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการประกันราคาผลผลิต การเรียกร้องค่าแรงขั้นต่ำ ฯลฯ

องค์การประชาสังคมแรกที่ก่อตั้งขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ “สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน” โดยมีนักวิชาการ นักศึกษา ทนายความ ร่วมกันก่อตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมสิทธิและเสรีภาพเพื่อประชาชน หรือ สสส.) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ขจัด การรุกรอนสิทธิและเสรีภาพ ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นต่างๆ ตื่นตัวในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ เพื่อกระจายความคิดและการปฏิบัติออกไปจนถึงระดับท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2517 สมาชิกของเกสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทย ซึ่งประกอบวิชาชีพ โดยการเปิดร้านขายยา ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็น “กลุ่มเกสัชชุมชน” (ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปเป็นบริษัทธุรกิจทำการค้าเวชภัณฑ์) เพื่อให้บริการทางวิชาชีพเภสัชกรรมและการสาธารณสุขแก่ประชาชนอย่างถูกต้อง ปลอดภัยและเป็นธรรม ตลอดจนร่วมมือและประสานงานกับองค์กร สมาคมและหน่วยงานอื่นๆ ในการพัฒนาสังคมไทย ช่วงเดียวกันก็ได้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย” ในวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2517 เพื่อรองรับปัญหาผู้ลี้ภัยสงครามชาวอินโดจีน (เวียตนาม เขมร ลาว) เป็นการก่อตัวโดยศาสนิกชนชาวคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เน้นงานด้านเด็กและครอบครัวเป็นการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง บรรเทาทุกข์แก่ผู้ประสบภัยและสนับสนุนการเผยแพร่ธรรม

อย่างไรก็ดี บุคคลที่ต้องกล่าวถึงคือ คุณมิชัช วีระไวทยะ (ในปัจจุบัน แม้จะมีภาพลักษณ์ของการเป็นนักการเมือง นักบริหาร แต่ก็ได้รับการยอมรับในแวดวงนักพัฒนาเอกชน) ที่ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน” ในปี พ.ศ. 2517 มีกิจกรรมหลักด้านการวางแผนครอบครัวในระบบอาสาสมัคร โดยเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินงาน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่เป้าหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น และสามารถแสดงบทบาทได้อย่างชัดเจน ซึ่งประมวลได้ดังนี้

3.2.1 บทบาทด้านการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการ จากสถาบันการศึกษาต่างๆ โดยมุ่งประเด็นที่โครงสร้างการบริหารงานของรัฐบาล การทุจริตคอร์รัปชัน ฯลฯ

3.2.2 บทบาทด้านการขึ้นรัฐบาล โดยเฉพาะเรื่องของค่าแรงขั้นต่ำ ราคาพืชผลการเกษตร ฯลฯ โดยมักเรียกร้องแทนผู้ด้อยโอกาสกว่า บางองค์กรยังกล่าวหาว่าผู้ประกอบการเอาเปรียบผู้ใช้แรงงานมากเกินไป

3.2.3 บทบาทด้านการพัฒนาประชาธิปไตย โดยการส่งอาสาสมัครที่คัดเลือกแล้วไปอบรมกระบวนการทางประชาธิปไตยในท้องถิ่น

3.2.4 รณรงค์ในปัญหาสิทธิมนุษยชนต่างๆ เช่น สิทธิในที่ดินทำกิน สิทธิในการปกครองตนเอง สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.2.5 บทบาทส่งเสริมการรวมกลุ่ม เป็นการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของเกษตรกร หน่วยงาน เพื่อรักษาสิทธิของตนเองและกลุ่ม ไม่ให้มีการเอาเปรียบ

ด้านกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สาม จะเป็นกิจกรรมที่ทำทนายอำนาจของรัฐบาล และมักร่วมรณรงค์กับประชาชน สรุปได้ดังนี้

3.2.1 จัดพิมพ์เอกสารด้านแนวความคิดพัฒนา ไปสเตอร์รณรงค์ต่างๆ และเอกสารเหล่านี้ถูกผลิตและนำออกมารณรงค์กันอย่างมากมาย

3.2.2 จัดตั้งมวลชนโดยมีการปลุกระดมมวลชนที่เป็นผู้ใช้แรงงาน โดยการชี้ให้เห็นว่าการกดขี่ค่าแรงเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งกรรมกรจะต้องรวมพลังกันเพื่อให้มีสิทธิมีเสียงมากพอที่จะต่อรองเรื่องค่าแรงขั้นต่ำได้

3.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สามเด่นชัดมากในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตย แต่จะถือเป็นผลงานทั้งหมดขององค์กรประชาสังคมเพียงอย่างเดียว

ไม่ได้ เพราะเป็นกระแสทั้งสังคมที่ทำให้เกิดการตื่นตัว โดยเฉพาะเรื่องประชาธิปไตย และถือว่าเป็นส่วนร่วมในการสร้างคนรุ่น 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งถือว่ามีจิตสำนึกและอุดมการณ์ในการรับใช้ประชาชนอย่างสูงสุด ทั้งนี้คนเหล่านี้ยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมในสถานภาพต่างๆ เช่น นักวิชาการ อาจารย์ นักวิจัย นักการเมือง และนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

4. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สี่ : ยุคหลังไหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522)

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ คือช่วงตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเพราะเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 บรรดาเหล่าทหารและลูกเสือชาวบ้านถูกลุกรดุมให้เชื่อว่า นักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์ที่ต้องการล้มล้างสถาบันกษัตริย์ จึงพากันล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนจนสำเร็จ และยังคงไล่ล่าไปยังสถานที่ต่างๆ ทำให้เหล่าปัญญาชนไม่มีทางออก จึงต้องมุ่งหน้าเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และจับอาวุธเพื่อต่อสู้กับรัฐบาล ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าการต่อสู้ที่รุนแรงมาก จนกระทั่งหลัง พ.ศ. 2522 มีนโยบาย 66/2523 ความรุนแรงจึงค่อยๆ ค่อยๆ คลี่คลายลง

4.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สี่

แม้ว่าช่วงเวลาระหว่างหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียง 3 ปีกว่าๆ แต่ที่ต้องนับเป็นช่วงที่สี่ขององค์กรประชาสังคมนั้น เพราะเป็นช่วงที่สังคมไทยเกิดความสับสนทางการเมือง มีการลอบฆ่าผู้นำชาวนา กรรมกร นักศึกษา ฯลฯ อย่างแพร่หลาย ทางด้านองค์กรประชาสังคมส่วนใหญ่ไม่กล้าเปิดตัวขึ้นใหม่ อาจจะเรียกช่วงเวลาดังกล่าวนี้ว่าเป็นช่วงที่องค์กรประชาสังคมแตกสลายก็ได้ ถูกเพ่งเล็งจากอำนาจมืดและมีภัยคุกคามนานัปการ ที่สำคัญคือ การประกาศกฎอัยการศึกที่ให้อำนาจแก่ทหาร ตำรวจ ในการจับกุมผู้ที่มีความคิดทางการเมืองแตกต่างไปจากรัฐบาล อย่างไรก็ดี มูลนิธิ สมาคม ที่ดำเนินการโดยกลุ่มทหาร กลุ่มราชการ และชนชั้นสูง ก็ยังมีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก และไม่ได้รับผลกระทบแต่ประการใด ส่วนองค์กรประชาสังคมที่มีกิจกรรมท้าทายอำนาจรัฐ มีการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง จะถูกเพ่งเล็งและกดดันแก่ง มีการขัดเขียนข้อหาสารพัด โดยเฉพาะคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ มีการนำมาใช้อย่างพร่ำเพรื่อเพื่อจัดการกับฝ่ายตรงข้าม การลงไปช่วยพัฒนาชาวบ้านถูกห้ามปรามจากสารพัดวิธีการ

อย่างไรก็ดี พบว่า ยังมีองค์กรประชาสังคมที่ไม่ได้รับผลกระทบจากการล้อมปราบนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อยู่จำนวนหนึ่ง สามารถก่อตั้งและดำเนินงานได้เช่น “มูลนิธิเกียรติร่วมมิตรเพื่อการศึกษา” ที่ตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2519 เพื่อส่งเสริมการศึกษา มุ่งเน้นไปที่เยาวชน โดยเฉพาะพื้นฐานถึงระดับประถม ระดับมัธยม ที่มีอาคารสถานที่ไม่เพียงพอ เป็นกิจกรรมด้านการให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนที่ขาดแคลน “สมาคมไม้ประดับ

แห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2519 ที่วังสวนผักกาด โดยมีหม่อมพันธุ์ทิพย์ บริพัตร เป็นนายกสมาคมคนแรก มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ส่งเสริมอาชีพการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ

นอกจากนี้ ยังมีองค์กรด้านศาสนา ได้แก่ “สภาเยาวชนคาทอลิกแห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนได้พัฒนาตนเองทางด้านจิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคมอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสำนึกและตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบต่อตนเอง พระศาสนจักร สังคมและประเทศชาติ อีกองค์กรหนึ่ง ได้แก่ “คณะกรรมการยูติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 ตามเจตนารมณ์ของสันตะปาปาสำนักวาติกัน เพื่อส่งเสริมให้ศาสนิกชนมีความตื่นตัวและสนใจปัญหาความอยุติธรรมที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนในสังคม และ “คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2522 โดยมีอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ร่วมกับผู้นำศาสนาอื่นๆ เพื่อประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการพัฒนาร่วมกัน “มูลนิธิหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ” ที่ตั้งขึ้นจากเงินบริจาคของคุณกำพล วัชรพล เป็นจำนวนเงิน 11 ล้านบาท เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2522 เพื่อส่งเสริมการศึกษาระดับประถมศึกษา

4.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ เป็นช่วงที่ไม่อาจแสดงบทบาทได้ตรงกับความต้องการมากนัก เนื่องจากความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมือง มีการกวาดล้างปราบปรามกันค่อนข้างมาก บทบาทที่แสดงออกมามีเป็นบทบาทที่เรียบง่าย ไม่ทำทนายต่ออำนาจทางการเมือง ประมวลได้ดังนี้

4.2.1 บทบาทที่ปรึกษา เป็นบทบาทที่สามารถแสดงได้โดยเปิดเผย ได้แก่ องค์กรประชาสังคมที่ให้คำปรึกษาทางด้านวิชาชีพ การประกอบธุรกิจ

4.2.2 บทบาทผู้ให้การพึ่งพิง เป็นบทบาทที่ต้องดำเนินงานด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง เช่น บทบาทของทนายความอาสาสมัครเพื่อว่าความแก่ต่างให้กับผู้ต้องหาและนักโทษทางการเมือง

ด้านกิจกรรมขององค์กรพัฒนาช่วงที่สี่ ส่วนใหญ่มักถูกขัดขวางจากหน่วยงานราชการ ไม่ได้ได้รับความร่วมมือ ถูกเพ่งเล็ง ดังนั้น หลายองค์กรจึงยุติบทบาท กิจกรรมและเลิกการดำเนินงาน ส่วนองค์กรที่ยังสามารถดำเนินกิจกรรมได้ก็มักจะไม่มีข่งเกี่ยวกับการเมือง หรือเป็นการดำเนินกิจกรรมแบบใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ ดังนี้

4.2.1 เป็นทนายความอาสาสมัคร เพื่อพิสูจน์และว่าความให้ผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ให้ได้รับความเป็นธรรม ทั้งการลงโทษที่สมควรกับความผิดที่กระทำ และยังป้องกันการจับกุมคุมขังและลงโทษผู้บริสุทธิ์

4.2.2 กิจกรรมด้านการส่งเสริมอาชีพ สามารถดำเนินงานได้โดยเปิดเผย เช่น การส่งเสริมการเพาะเลี้ยงต้นไม้ โดยเฉพาะไม้ดอกไม้ประดับ

4.2.3 การสังคมสงเคราะห์ เช่น การมอบทุนการศึกษาให้เด็กยากจนเรียนดี ที่ต่างจังหวัด หรือที่ห่างไกลความเจริญ

4.3 ผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่มีน้อยมาก เนื่องจากองค์กรประชาสังคมจำนวนมากได้ยุติการดำเนินกิจกรรมลง ส่วนที่ดำรงอยู่ก็ต้องดำเนินงานด้วยความระมัดระวัง การเข้าหาชาวบ้านก็ไม่ดีเท่าที่ควร มีความหวาดระแวง เมื่อองค์กรประชาสังคมลงพื้นที่ชาวบ้านก็มักไม่ให้ความร่วมมือ และตั้งข้อสงสัยว่าอาจจะเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งประมวลได้ดังนี้

4.3.1 จากกิจกรรมพิมพ์เอกสารขององค์กรประชาสังคม และนักวิชาการอิสระต่างๆ ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ได้ออกสิ่งพิมพ์จำนวนมากที่ส่งเสริมความคิด ความเชื่อเรื่องของการปกครองระบอบสังคมนิยม ส่งเสริมเรื่องสิทธิและเสรีภาพ เมื่อทหารทำการรัฐประหารสำเร็จ จึงให้รัฐบาลประกาศให้เอกสารจำนวนประมาณ 100 เล่ม เป็นเอกสารต้องห้าม ที่สามารถเอาผิดกับผู้จำหน่ายและผู้มีไว้ในครอบครองได้

4.3.2 การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคม ส่วนหนึ่งในลักษณะของทนายความอาสาสมัคร ได้ว่าความแก้ต่างให้ผู้ต้องหาคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ คดีก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ฯลฯ โดยให้ความช่วยเหลือให้ผู้ต้องหารับโทษน้อยกว่าที่ถูกกล่าวโทษ และช่วยเหลือประชาชนผู้บริสุทธิ์ไม่ให้รับโทษในสิ่งที่ตนไม่ได้ทำ

5. องค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า : ยุคก่อรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ.2526)

จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า คือระหว่างปี พ.ศ. 2523 - 2526 เนื่องจากรัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 66/2523 ที่เน้นการทำความเข้าใจกันระหว่างผู้ที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยเปิดโอกาสให้มีการวางอาวุธ และกลับคืนสู่เมือง โดยไม่เอาผิด สำหรับนักศึกษาที่เข้ารับการศึกษต่อ จากนโยบายดังกล่าวได้มี พคท. จำนวนมากวางอาวุธและกลับเข้าสู่เมืองไทยในฐานะ “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” จากปี พ.ศ. 2523 มีผู้ทยอยกลับคืนเมืองเป็นจำนวนมาก และองค์กรประชาสังคมก็เริ่มต้นตัวขึ้น จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2526 องค์กรประชาสังคมที่ต่างคนต่างทำงาน มีความคิดที่จะทำงานในลักษณะการรวมศูนย์ขึ้น

5.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า อาจจะเรียกว่าตื่นตัวมาก เช่น ในปี พ.ศ. 2523 มีการก่อตั้งองค์กรประชาสังคมหลายองค์กร เช่น “โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชุมชน” ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องของการสัมมนาร่วมกันระหว่างข้าราชการ นักพัฒนา นักวิชาการ

เพื่อแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรรายย่อย เสริมสร้างบุคคล กลุ่มเป้าหมายให้เกิดเป็นเครือข่ายระหว่างพื้นที่ ตลอดจนประสานความร่วมมือกับรัฐบาล ทางด้านสาธารณสุขก็มีการตั้ง “โครงการสมุนไพรรักษาตัวเอง” โดยเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เชื่อว่าไม่อาจจะพึ่งพาการแพทย์แผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียวได้ การใช้สมุนไพรรักษาจะเป็นการพึ่งพาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวไทย ตลอดจนยังสามารถที่จะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาเพื่อการรักษาสุขภาพได้ ทางด้านองค์กรสตรีก็มีการก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนหญิง” โดยกลุ่มคนที่เห็นว่าสถานภาพผู้หญิงอยู่ในฐานะผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เพื่อที่จะพัฒนาความเชื่อ ค่านิยม ความคิดของสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าหญิงชายย่อมเสมอกัน ในธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ทางด้านองค์กรต่างประเทศได้สนับสนุนให้มีการตั้ง “มูลนิธิคอลฟิลด์เพื่อคนตาบอด” (ต่อมาได้รับพระกรุณาธิคุณอยู่ในพระราชูปถัมภ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2535) เพื่อส่งเสริมและให้บริการด้านการศึกษาและวิชาชีพ นอกระบบแก่คนตาบอดเป็นการกุศล และ “องค์กรอนุเคราะห์เด็ก” ซึ่งองค์กรเอกชนในประเทศ นอร์เวย์ที่มีชื่อว่า REDD BARNA ได้ตั้งสาขาในประเทศไทย เพื่อดำเนินกิจกรรมที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่จะเน้นเรื่องการสอนเด็ก สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างเด็กกับประชาคมโลก

ในปี พ.ศ. 2524 อ.บัณฑิต อ่อนคำ นักพัฒนาอาวุโสท่านหนึ่งได้ร่วมกับคณะผลักดันให้มีการตั้ง “โครงการสื่อชาวบ้าน” เพื่อผลิตและเผยแพร่สื่อเพื่อการศึกษา เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคน ทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม มีการตั้ง “สถาบันศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา” (มาซา) กลุ่มละครเร่ “มาซา” คณะนี้ได้เน้นการศึกษาเรียนรู้ด้วยกระบวนการทางศิลปะและการแสดง ต่อเยาวชน ในช่วงเดียวกันปัญหาเรื่องแม่และเด็กก็เริ่มมีมากขึ้น จึงได้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิเด็กอ่อนในสลัม ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เพื่อช่วยเหลือแม่ที่ต้องออกทำงานหาเงินช่วยเหลือครอบครัว ต้องทิ้งให้เด็กๆ อยู่ตามลำพัง หรืออยู่กับเด็กในวัยใกล้เคียงกัน เป็นการช่วยเหลือเพื่อไม่ให้เด็กต้องขาดความรัก ขาดสารอาหารและสนับสนุนการเลี้ยงดูอย่างถูกต้องทางด้านสภากาชาดไทย ซึ่งตั้งมานานก็เริ่มขยายงาน โดยตั้ง “มูลนิธิสงเคราะห์เด็กของสภากาชาดไทย” ซึ่งเป็นพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อทำหน้าที่สืบหาบิดามารดา หรือญาติของเด็กและผู้เยาว์ ดำเนินการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนให้มีชีวิตที่มั่นคง ผาสุก ในครอบครัวของตนเอง ตลอดจนอุปการะเด็กที่ขาดผู้อุปการะ ทางด้าน นพ.ประเวศ วะสี และคณะแพทย์ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “มูลนิธิหมอชาวบ้าน” เพื่อให้ความรู้ด้านการรักษาพยาบาล โดยพยายามทำสื่อที่เข้าใจง่าย เผยแพร่ออกไปให้กับประชาชนให้เกิดจิตสำนึกเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง และขยายไปสู่ชุมชนพึ่งตนเอง

ในปี พ.ศ. 2525 ได้มีการก่อตั้ง “สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม” โดยคณาจารย์ และนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับวิศวกรอาชีพ เป็นการดำเนินงาน

ที่สืบเนื่องจากการทำงานของกลุ่มเทคโนโลยีเพื่อชาวบ้าน (Adaptive Technology Group) เพื่อวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพชุมชนของไทย โดยที่เทคโนโลยีดังกล่าวควรถูกสร้างได้ง่าย ค่าใช้จ่ายต่ำ และนำไปสู่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนปลอดภัยต่อชุมชนด้วย มีการก่อตั้ง “สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรีในพระอุปถัมภ์พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลีฯ พระวรราชทินนิตตามาตุ” โดยมีวิวัฒนาการมาจากกลุ่มส่งเสริมสถานภาพสตรีที่ดำเนินงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เพื่อส่งเสริมบทบาทของสตรีให้มีสิทธิและศักดิ์ศรีอย่างสมบูรณ์ และมีการตั้ง “หน่วยพัฒนาและบรรเทาทุกข์” โดยองค์กรต่างประเทศที่ทำงานด้านผู้ลี้ภัยสงครามภายใต้มูลนิธิคริสตจักรวันเสาร์ (ADRA INTERNATIONAL) เพื่อบรรเทาทุกข์ให้กับผู้ประสบภัย ช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน เช่น ทางเศรษฐกิจ น้ำ และสาธารณสุข

ในปี พ.ศ. 2526 กลุ่มของนักพัฒนารุ่นแรกๆ ที่ทำงานกับมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ได้ร่วมกันก่อตั้ง “ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน” เพื่อเสริมสร้างพัฒนาบุคลากรให้สามารถดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพทางด้านองค์กรต่างประเทศ ได้จัดตั้ง “มูลนิธิไทย-เยอรมันเพื่อการพัฒนา” เพื่อให้การช่วยเหลือเงินทุนแก่โครงการเล็กๆ ที่ทำงานพัฒนาชนบท อีกบุคคลหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ที่ทำงานด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่ามาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2510 ได้ผลักดันให้เกิดการก่อตั้ง “มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์” เพื่อประสานให้เกิดคุณภาพในการพัฒนาการเศรษฐกิจ กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ตลอดจนคุ้มครองและรักษาไว้ซึ่งสภาพตามธรรมชาติต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

ภูมิธรรม เวชยชัย ชี้ว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2522 - 2526 ได้มีหน่วยงานอาสาสมัครเล็กๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งที่จดทะเบียนและไม่ได้จดทะเบียน มีลักษณะการดำเนินงานในแบบต่างคนต่างทำ จนประมาณปี พ.ศ. 2523 จึงมีแนวโน้มการร่วมมือกันมากขึ้น เกิดหน่วยงานและคณะกรรมการ ขึ้นมามากมาย เช่น คณะกรรมการติดตามผลการสัมมนา คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา คณะกรรมการฝึกอบรมเพื่อการพัฒนา กลุ่มศึกษาทางเลือกการพัฒนา กลุ่มศึกษาปัญหาสล้ม เงื่อนไข และปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้มีดังนี้

5.1.1 สภาพความยากจนของประเทศไทยยังคงดำรงอยู่ การกระจายรายได้และผลประโยชน์ในสังคม ยังคงมีความไม่เท่าเทียมกัน มีความเหลื่อมล้ำกันสูงระหว่างชนบทกับเมือง

5.1.2 ช่วงปี พ.ศ. 2522 เป็นช่วงเวลาการเคลื่อนไหวของหน่วยงานและขบวนการพัฒนาสังคมระหว่างประเทศ เพื่อทบทวนปัญหาและประสบการณ์การดำเนินการพัฒนาประเทศในโลกที่สาม เช่น การประชุมขององค์การระหว่างประเทศเรื่อง “การปฏิรูปสถาบันการเกษตรและพัฒนาชนบทของโลก” ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2522 ได้ข้อสรุปว่า

“การดำเนินการพัฒนาสังคม หรือพัฒนาชนบทนั้นจะต้องยึดถือกลยุทธ์ที่ทำให้ประชาชน ก่อตั้งหรือดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง และต้องพยายามสนับสนุนให้มีการสร้างสถาบันหรือองค์กรของประชาชน รวมทั้งองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ด้วย” การเคลื่อนไหวและผลักดันแนวคิดดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อไปยังประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศไทยด้วย

5.1.3 หน่วยงานของราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เคลื่อนไหวและทบทวนแนวความคิดการพัฒนาสังคมไทยและเห็นว่า ภาคเอกชนน่าจะมีบทบาทต่อการส่งเสริมและเกื้อกูลรัฐในการพัฒนาชนบทด้วย

5.1.4 หน่วยงานอาสาสมัครเอกชนในประเทศไทยจำนวนหนึ่ง ได้ประชุมสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และพยายามร่วมมือประสานงานเสริมสร้างและพัฒนาการดำเนินงานพัฒนาสังคมให้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น การสัมมนาที่ต่อเนื่องนับแต่ปี พ.ศ. 2522 จนกระทั่งเมษายน พ.ศ. 2523 จึงได้ร่วมกันก่อตั้ง โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม เพื่อเป็นหน่วยงานฝึกอบรมอาสาสมัคร บริการแก่องค์กรประชาสังคมต่างๆ (ปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม และดำเนินงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน)

5.1.5 สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2522 - 2523 ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งวิกฤตศรัทธาต่อการดำเนินงานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และแนวทางการต่อสู้ด้วยความรุนแรง เพื่อเปลี่ยนประเทศให้เป็นสังคมนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อการเติบโตของขบวนการสันติวิธีในประเทศ ประกอบกับการแตกแยกของรัฐบาลสังคมนิยมในอินโดจีน การแตกสลายของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย และการไหลกลับเข้าเมืองของขบวนการปัญญาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

5.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า จะเปิดกว้างมากขึ้น มีลักษณะที่อ่อนนุ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีลักษณะประสานงานขอความช่วยเหลือกันมากขึ้นประมวลบทบาทได้ดังนี้

5.2.1 บทบาทวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล พอมีให้เห็นอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2526

5.2.2 บทบาทการริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นการค้นหาแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งส่วนหนึ่งได้ค้นพบคำตอบว่าแนวทาง “เกษตรทางเลือก” จะเป็นทางออกสำหรับการพัฒนาได้ ดังนั้นองค์กรประชาสังคมส่วนหนึ่งจึงนำแนวทางเกษตรทางเลือกออกมาขยายผล

5.2.3 บทบาทด้านการให้ความร่วมมือ แทบจะเรียกได้ว่าเป็นบทบาทสำคัญ เช่น การสนับสนุนอาสาสมัครไปยังองค์กรพัฒนาแห่งต่างๆ

ส่วนกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้านี้ มีลักษณะพิเศษคือ เป็นกิจกรรมที่แต่ละองค์กรคิดขึ้น และทำงานไปตามแนวทางของแต่ละองค์กร บางกิจกรรมอาจจะซ้อนทับพื้นที่กันบ้าง เรียกได้ว่าเป็นความหลากหลายของแต่ละองค์กร ประมวลได้ดังนี้

5.2.1 กิจกรรมพิมพ์เอกสารเผยแพร่ แนวความคิดได้รับความนิยมนีกครั้ง หลังจากเสื่อมถอยไประหว่างปี พ.ศ. 2519 - 2522 โดยองค์กรประชาสังคมได้ตั้งสำนักพิมพ์เป็นของตนเอง และนำรายได้จากสำนักพิมพ์มาดำเนินกิจกรรม เช่น มูลนิธิโกลดคิมทอง มูลนิธิหมอชาวบ้าน

5.2.2 การสัมมนาอภิปราย กิจกรรมที่จัดขึ้นมักจะได้รับความร่วมมือจากองค์กรนักศึกษาสถาบันต่างๆ และจัดขึ้นตามมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2526 ที่สำคัญคือรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญในบทบาท และคัดสรรนำเอาข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งประมวลได้ดังนี้

5.3.1 รัฐบาลได้พิจารณาเลือกสรรข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นนโยบายของรัฐบาล

5.3.2 นักพัฒนาเอกชนหลายองค์กรที่ทำงานอย่างหนึ่งอย่างใดต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน จนเกิดความชำนาญเฉพาะด้าน

5.3.3 เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในแวดวงราชการและนักวิชาการว่าแนวทางเกษตรทางเลือกจะมีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสังคมไทยหรือไม่

5.3.4 ประชาชนเริ่มเข้าใจองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมรูปแบบต่างๆ มากขึ้น

6. องค์กรประชาสังคมช่วงที่หก : ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526 ถึง พ.ศ. 2533)

จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่หก คือระหว่างปี พ.ศ. 2527 - 2533 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่หก เพราะมีการก่อตั้ง “คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท” (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์รวมขององค์กรประชาสังคม มีสมาชิกเป็นองค์กรประชาสังคม มีสิทธิ์ในการเสนอชื่อนักพัฒนาเอกชนมาเป็นผู้บริหารในรูปแบบของคณะกรรมการ มีการเลือกตั้งประธาน และให้ถือว่าเป็นตัวแทนขององค์กรประชาสังคมในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการ และเหตุที่นับเอาปี พ.ศ. 2533 เป็นช่วงปลายเนื่องจากการลดบทบาทลงของ กป.อพช. และ

ได้เกิดรูปแบบการรวมตัวขององค์กรประชาสังคมอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า เครือข่าย ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2533

6.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่หก

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ ได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และเริ่มมีกิจกรรมเชิงประสานงานกันมากขึ้น โดยมีการก่อตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงานกันเองระหว่างองค์กรประชาสังคม

ในปี พ.ศ. 2527 มีคณะทำงานชุดหนึ่ง ได้ทำโครงการเล็กๆ คือ “ศูนย์ข่าวผู้หญิง” (ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 ได้เปลี่ยนเป็นมูลนิธิผู้หญิง) เพื่อให้คำปรึกษาแก่หญิงที่เดินทางออกไปทำงานต่างประเทศ และต่อมาได้ขยายงานเป็นการช่วยเหลือผู้หญิงที่ตกยากและด้อยโอกาสในสังคม ทางด้านการพัฒนาชนบทมีการก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนร่วมพัฒนา” (FIAM) ขึ้นเพื่อสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพึ่งตนเอง ส่วนทางด้านผู้ประกอบการวิชาชีพด้านวิศวกรรมนั้น คงต้องกล่าวถึง ดร.ธงชัย พรรณสวัสดิ์ อาจารย์คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ผลักดันและก่อตั้ง “สมาคมวิศวกรสิ่งแวดลอมแห่งประเทศไทย” เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงานทางวิชาการและการประกอบอาชีพ เป็นศูนย์เผยแพร่ความรู้ด้านวิศวกรรมสิ่งแวดลอม และเป็นตัวแทนของวิศวกรสิ่งแวดลอมไทยในการประสานงานทางวิชาการร่วมกับสถาบันอื่นๆ อีกท่านหนึ่งคือ คุณหญิงชดช้อย โสภณพานิช ที่ริเริ่ม “โครงการดาวพิเศษ” เพื่อรณรงค์ไม่ให้ประชาชนทิ้งขยะไม่เลือกที่ และได้พัฒนามาเป็น “มูลนิธิสร้างสรรค์ไทย” ในเวลาต่อมา มีการเน้นการรณรงค์เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนและหน่วยงานต่างๆ มีจิตสำนึกและตระหนักในความรับผิดชอบต่อการรักษาความสะอาดและสภาพแวดลอมที่ดีของบ้านเมืองและสังคม

ในปี พ.ศ. 2529 พญ.อรพรรณ เมธาธิลกุล แพทย์ด้านอาชีวเวชศาสตร์ ได้ร่วมกับคณะแพทย์ จัดตั้ง “สมาคมแพทย์อาชีวเวชศาสตร์และสิ่งแวดลอมแห่งประเทศไทย” เพื่อส่งเสริมวิชาชีพเป็นศูนย์รวมของแพทย์สาขาอาชีวเวชศาสตร์และสิ่งแวดลอมในประเทศไทย เพื่อจะได้นำไปป้องกันปัญหาอันเกิดจากการทำงานและสิ่งแวดลอม นอกจากนั้นในปีเดียวกัน พญ.อรพรรณ ยังผลักดันให้จัดตั้ง “ชมรมป้องกันโรคจากการทำงาน” เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องการป้องกันโรคจากการประกอบอาชีพ ผลิตเอกสาร คู่มือเรื่องการป้องกันโรคจากการทำงาน

ในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการก่อตั้ง “โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนในด้านการบริหารการวางแผนโครงการและการจัดการโครงการ รวมถึงสนับสนุนความร่วมมือประสานงานกันแก่องค์กรประชาสังคม ทางด้านคุณหญิงอัมพร มีสุข ซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนามานานก็ได้ผลักดันให้เกิด “มูลนิธิเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต” เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนทุกรูปแบบ ส่วน ดร.เสรี พงศ์พิศ นักวิชาการ

ด้านการพัฒนาชนบทแนววัฒนธรรมชุมชนท่านหนึ่งก็ได้ผลักดันให้จัดตั้ง “สถาบันพัฒนาชนบท” เพื่อส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวบ้านทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การพึ่งพาตนเองระหว่างเครือข่าย โดยมีกิจกรรมหลักด้านการเกษตรพึ่งตนเอง ทางด้าน คุณคมสัน หุตะแพทย์ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาชนบท ได้ก่อตั้ง “ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา” เพื่อเป็นองค์กรผลิตรวบรวมสื่อต่างๆ ได้แก่ สไลด์ วิดีโอ เพื่อสนับสนุนให้องค์กรประชาสังคมอื่นๆ ได้นำไปใช้ในงานพัฒนา

ในปี พ.ศ. 2532 สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทยได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “ชมรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศึกษา” เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและการอนุรักษ์ การพัฒนาที่คำนึงถึงผลกระทบเพื่อนำไปสู่รูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน แม่ชีประพิศ หงสกุล ซึ่งได้บริจาคที่ดินให้แก่มูลนิธิมิ่งกุฎราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 ได้ทำการขอคืนเพื่อเป็นสมบัติของ “มูลนิธิสำนักสวนจิตต์ แม่ชีไทย” เพื่อให้การอุปการะแก่แม่ชีที่ขาดแคลนเครื่องอุปโภค บริโภค และสนับสนุนการส่งแม่ชีออกไปบิณฑบาตเพื่อประโยชน์ในชนบทและถิ่นทุรกันดาร

ในปี พ.ศ. 2533 ศ.ดร.เสน่ห์ จามริก ได้ร่วมกับ ศ.นพ.ประเวศ ก่อตั้ง “สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการที่รัฐบาลแคนาดาและรัฐบาลไทยได้จัดตั้งกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย (Local Development Assistance Programme : LDAP) โดยจัดสรรเป็นเงินราว 100 ล้านบาทไปยังโครงการต่างๆ ขององค์กรประชาสังคม ม.ร.ว.นริศรา จักรพงษ์ ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิโลกสีเขียว ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชน บริษัท บางกอก มอเตอร์ เวคส์ จำกัด ในเครือกลุ่มบริษัทสยามกลการ ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์นิสสันในประเทศไทย โดยคุณพรเทพ พรประภา ได้ร่วมก่อตั้ง “สมาคมซิงค์เอิร์ธ (Think Earth) คิดห่วงใยในผืนโลก” เพื่อรณรงค์ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าในสิ่งแวดล้อมบนโลกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเน้นไปที่การอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ส่วนเหตุการณ์ที่น่าสลดใจคือ วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2533 คุณสืบ นาคะเสถียร หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี ภายได้สังกัศกรมป่าไม้ที่สาธารณชนต่างรู้จักกัน โดยทั่วไปว่าเป็นผู้มี อดุมการณ์แรงกล้าในการรักษาผืนป่า ได้ทำการอัตวินิบาตกรรม บรรดาญาติมิตรและประชาชนทั่วไปจึงได้ร่วมกันก่อตั้ง “มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์สัตว์ป่า ทรัพยากรธรรมชาติ และดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศตามเจตนารมณ์ของคุณสืบ นาคะเสถียร

6.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทสำคัญขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ มีความโดดเด่นค่อนข้างมากพอประมวลได้ดังนี้

6.2.1 บทบาทด้านผู้นำรัฐบาล จะเห็นได้จากการนำเสนอทางเลือกการพัฒนาต่างๆ ให้กับรัฐบาล ในรูปแบบของงานวิจัย งานศึกษา เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ ฯลฯ

6.2.2 บทบาทด้านการรณรงค์ โดยจะร่วมกับกลุ่มเป้าหมายที่ดำเนินงานรณรงค์ในกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมสัปดาห์ความปลอดภัยในการทำงาน

ส่วนในด้านกิจกรรมนั้น ยังคงเป็นในลักษณะที่ต่างองค์กรต่างคิด ต่างดำเนินงาน และมีอิสระต่อกัน ประมวลได้ดังนี้

6.2.1 การจัดสัมมนาเชิงวิชาการ แทบทุกองค์กรมักมีกิจกรรมสัมมนา ซึ่งอาจจะเป็นเวทีขนาดเล็ก มีผู้เข้าร่วมจำกัด หรือเวทีใหญ่ที่เปิดให้สาธารณชนเข้าร่วมรับฟังและนำเสนอความคิดเห็น

6.2.2 การรณรงค์ ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของแต่ละองค์กร เช่น การรณรงค์ในประเด็นเกษตรทางเลือก การพัฒนาที่ยั่งยืน ฯลฯ

6.2.3 การจัดพิมพ์เอกสาร ซึ่งมักจะเป็นกิจกรรมหลักขององค์กรที่ทำงานด้านสื่อ เช่น คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา (ศสพ.) มูลนิธิหมอชาวบ้าน มูลนิธิโกมลคีมทอง ฯลฯ

6.2.4 การวิจัยและพัฒนา เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ได้มีการดำเนินการกันบ้าง และมักเป็นกิจกรรมขององค์กรทางวิชาการ หรือองค์กรที่ก่อตั้งโดยอาจารย์ นักวิชาการ

6.2.5 การชุมนุมประท้วง ได้เริ่มมีการชุมนุมประท้วงกันอีกครั้ง ซึ่งองค์กรประชาสังคมมักจะอยู่เบื้องหลัง และให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ชุมนุมในฐานะพันธมิตร เช่น สนับสนุนเรื่องอาหาร เครื่องเสียง กฎหมาย การเป็นตัวแทนเข้าร่วมเจรจา ฯลฯ

6.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ 6 สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนมากขึ้น เมื่อกระบวนการยกร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 สนับสนุนให้องค์กรประชาสังคมมีบทบาทในการพัฒนาประเทศด้วย ซึ่งประมวลได้ดังนี้

6.3.1 เกิดกระแสอนุรักษ์และห่วงหาชนชาติมากยิ่งขึ้น หลังจากคุณสืบ นาคะเสถียร เสียชีวิต

6.3.2 ประชาชนรู้จักองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และให้ความร่วมมือมากขึ้น เช่น การชี้เบาะแสเกี่ยวกับการใช้แรงงานเด็ก การทรมานเด็ก และเห็นประโยชน์ของการมีองค์กรประชาสังคมมากขึ้น

6.3.3 รัฐบาลและหน่วยงานราชการ ยอมรับว่าองค์กรประชาสังคมมีบทบาทมากขึ้น แม้บางรัฐบาลจะไม่ชอบการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมเท่าไรนัก

7. องค์การประชาสังคมช่วงที่เจ็ด : ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึง ปัจจุบัน)

จุดเริ่มต้นขององค์การประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด คือระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2541 โดยในปี พ.ศ. 2534 องค์การประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมได้รวมกลุ่มกันทำงาน โดยใช้รูปแบบของเครือข่าย หลังจากนั้นคำว่า “เครือข่าย” ก็ถูกใช้กันในหลายกิจกรรม เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายองค์การประชาธิปไตย เครือข่ายผู้หญิง เครือข่ายประชาสังคมไทย ฯลฯ

7.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงที่เจ็ด

การก่อเกิดขององค์การประชาสังคมในช่วงที่ 7 มีลักษณะพิเศษกว่าช่วงอื่นๆ คือ นอกจากเป็นการก่อเกิดตามปกติอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากปีก่อนๆ แล้ว ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 ดร.สาทิส อินทรกำแหง ซึ่งดำเนินงานกับสมาชิกในรูปแบบของชมรมทางสุขภาพ ด้านการเปลี่ยนความรู้ด้านอาหารธรรมชาติ น้ำดื่มบริสุทธิ์ แสงหาและรักษาธรรมชาติบริสุทธิ์ ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิชีวิต” เพื่อส่งเสริม คั้นคว่ำ และเผยแพร่ความรู้ด้านสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ด้วยวิถีธรรมชาติ คุณสมชาย ช่วยเกลี้ยง ได้จัดตั้ง “ศูนย์ฝึกอบรมเพื่อพัฒนาคนจนเมือง” เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้านในชุมชนแออัด และ นพ.เสม พริ้งพวงแก้ว ก็ได้ผลักดันให้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน และเสริมสร้างให้องค์กรประชาสังคมได้เพิ่มศักยภาพมากขึ้น

ทั้งนี้ จุดเด่นของการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงนี้คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2535 ขณะที่นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้มีการตราพระราชบัญญัติเป็นจำนวนมาก ในส่วนนี้ อ.พนัส ทศนิยานนท์ ได้ร่วมกับนักวิชาการทางกฎหมายก่อตั้ง “มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย” เพื่อสนับสนุนให้มืองค์กรประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประเด็นกฎหมาย และได้ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535

ขณะเดียวกัน กลุ่มองค์กรประชาสังคมก็เริ่มแสดงความไม่เห็นด้วยกับการยึดอำนาจ พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ด้วยวิธีการอันไม่เป็นประชาธิปไตย จึงร่วมกันก่อตั้งเป็น “คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย” (ครป.) และมีบทบาทเป็นแกนนำเรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ องค์การประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อม และด้านประชาธิปไตยมีการก่อเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ดร.พิจิตต์ รัตตกุล ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิป้องกันควันพิษและพิทักษ์สิ่งแวดล้อม” ขึ้นเพื่อรณรงค์เรื่องอากาศเป็นพิษ และรณรงค์ให้ประชาชนรู้จักการป้องกันตนเองจากควันพิษและอากาศเสีย คุณสมพงษ์ พัดบุย ได้ก่อตั้ง “สถาบันการพัฒนาพื้นฐาน” ขึ้นเพื่อสนับสนุนให้ชาวชุมชนแออัดได้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง

ปี พ.ศ. 2536 คุณโชโรคา ซาลวาลา ได้ย้ายออกจากมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ ไปก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนช้าง” เพื่อดำเนินการช่วยเหลือช้างในลักษณะต่างๆ ช่วงเวลาดังกล่าว รัฐบาลก็สนับสนุนการก่อตั้ง “มูลนิธิวิเทศพัฒนา” เพื่อช่วยเหลือการดำเนินการขององค์กรประชาสังคม โดยเฉพาะการสนับสนุนงบประมาณ

ปี พ.ศ. 2537 ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา ได้ขยายงานจากการทำสื่อรณรงค์ ไปก่อตั้ง “โครงการกระดาษเพื่อต้นไม้” เพื่อรณรงค์กับชนชั้นกลางในเมือง ในเรื่องการนำกระดาษซึ่งถูกทิ้งเป็นขยะมาสู่กระบวนการหมุนเวียน (Recycle) นำกลับมาใช้ใหม่ และเป็นการลดการตัดไม้เพื่อนำมาทำเยื่อกระดาษ

ปี พ.ศ. 2538 อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “เสมสิกขาลัย” เพื่อสนับสนุนการศึกษาผ่านทางเลือกใหม่เพื่อการพัฒนา ส่วน อ.ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม ก็ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “ภาคีความร่วมมือเพื่อสนับสนุนการพัฒนา” เพื่อระดมเงินทุนจากองค์กรนานาชาติและภาคธุรกิจมาสนับสนุนงานพัฒนา และสนับสนุนกลไกระดมทุนในภูมิภาค ช่วงเดียวกันนี้ กลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ชุมนุมประท้วงที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในนามของ “สมัชชาคนจน” ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “กลุ่มเพื่อนประชาชน” เพื่อเป็นองค์กรสนับสนุนด้านข้อมูลสำหรับการเรียกร้องความเป็นธรรมด้านต่างๆ จากรัฐบาล

จะเห็นได้ว่า การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2541 มีหลายลักษณะ ประมวลได้ดังนี้

7.1.1 ก่อเกิดจากการที่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ซึ่งส่วนหนึ่งได้เปิดช่องให้องค์กรประชาสังคมสามารถเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมได้

7.1.2 ภาคธุรกิจหลายแห่งได้ก่อตั้งองค์กรประชาสังคมขึ้น ส่วนหนึ่งเพื่อรักษาภาพพจน์ของตนเองในการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ และอีกส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการคืนกำไรให้กับสังคม เช่น ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล ได้ก่อตั้งมูลนิธิเพื่อสิ่งแวดล้อม กลุ่มบริษัทสยามกลการได้ก่อตั้งสมาคมซิงค์เอิร์ธ กลุ่มบริษัทแปลนได้ก่อตั้ง มูลนิธิसानแสงอรุณ ฯลฯ

7.1.3 ในช่วงที่ทหารชุด รตช. ยึดอำนาจคณะรัฐบาล ทางกลุ่มประชาชน นักวิชาการ นักธุรกิจ และองค์กรประชาสังคมจำนวนมากไม่เห็นด้วย จึงจัดตั้งองค์กรประชาสังคมขึ้นเพื่อรณรงค์เรียกร้องประชาธิปไตย เช่น คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย สมาพันธ์ประชาธิปไตย กลุ่มแนวร่วมศิลปินเพื่อประชาธิปไตย กลุ่มนักธุรกิจเพื่อประชาธิปไตย ฯลฯ

7.1.4 เกิดจากการผลักดันขององค์กรประชาชนที่เข้ามาเคลื่อนไหวเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากรัฐบาล เช่น กลุ่มเพื่อนประชาชน

7.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด เริ่มเป็นที่แจ่มชัดมากขึ้น กล่าวแสดงออกต่อสาธารณะ โดยไม่มีลักษณะการแอบอยู่เบื้องหลัง มีความมั่นใจในบทบาทของตนเอง และถือว่าเป็นองค์กรที่มีศักดิ์ศรี ทัดเทียมกับวิชาชีพอื่นๆ ประมวลบทบาทได้ดังนี้

7.2.1 การรณรงค์ เป็นบทบาทหลักขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ ที่มีค่านิยมการในรูปแบบต่างๆ ตามความพร้อมและลักษณะเฉพาะของแต่ละองค์กร

7.2.2 การติดตามเฝ้าระวังการดำเนินงานของรัฐบาล เป็นบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้น โดยกลุ่มองค์กรด้านสิทธิมนุษยชน และองค์กรด้านประชาธิปไตย ที่มีบทบาทในการเฝ้าดูการทำงานของรัฐบาล และอาจวิพากษ์วิจารณ์บ้างในกรณีที่รัฐบาลดำเนินการอย่างไม่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ขององค์กรประชาสังคม

7.2.3 การผลักดันประชาธิปไตย เป็นบทบาทที่เด่นชัดมากในช่วงเดือนเมษายน ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ที่องค์กรประชาสังคมได้เรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากไม่เข้าสู่ตำแหน่งตามระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนร่วมผลักดันให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ขึ้นมาได้

7.2.4 การระดมมวลชน เป็นบทบาทอีกด้านหนึ่งที่องค์กรประชาสังคมได้ใช้ในกรณีที่มิข้อเสนอแนะถึงรัฐบาลแล้วไม่ได้รับความสนใจ การระดมมวลชนอาจจะทำในลักษณะของการชุมนุมประท้วง เช่น พฤษภาคม พ.ศ. 2535 หรือการรวบรวมรายชื่อประชาชน ฯลฯ

กิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ดนี้ จะเป็นกิจกรรมที่มีความหลากหลายมากที่สุด เนื่องจากการเปิดกว้างทางการเมือง ประมวลได้ดังนี้

7.2.1 การยื่นหนังสือถึงรัฐบาล ใช้ในกรณีที่รัฐบาลมีโครงการใดๆ ซึ่งทางกลุ่มองค์กรประชาสังคมไม่เห็นด้วย ก็จะมีการระดมรายชื่อที่ไม่เห็นด้วยนั้น และนำข้อเสนอขึ้นเสนอต่อคณะรัฐบาล

7.2.2 การเจรจาต่อรองกับรัฐบาล มักเป็นกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมที่ได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทสูง หรือเป็นกลุ่มองค์กรที่มีพลังขับเคลื่อนทางการเมือง เช่น กลุ่มเพื่อนประชาชน สมัชชาคนจน ฯลฯ ที่จะเสนอตัวแทนเข้าเจรจากับรัฐบาลเพื่อเรียกร้องตามความต้องการของแต่ละกลุ่ม

7.2.3 การจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ มักใช้กับกรณีที่ต้องการสื่อสารกับสาธารณชน เพื่อให้รับทราบว่าจุดยืนและวิสัยทัศน์เป็นเช่นใด อาจจะอยู่ในรูปของเอกสารเผยแพร่ ใบปลิว ฯลฯ ส่วนองค์กรที่ทำหน้าที่พิมพ์หนังสือก็ยังคงดำเนินการอยู่เช่นเดิม

7.2.4 การชุมนุมประท้วง มักเกิดขึ้นหลังจากการยื่นหนังสือถึงคณะรัฐบาล และการเสนอตัวแทนเข้าเจรจาแล้วไม่ได้ผลตอบรับเป็นที่น่าพอใจ ก็จะมีการชุมนุมประท้วง ซึ่งเป็นรูปแบบที่สงบ เปิดเผย และปราศจากอาวุธ

7.2.5 การล่ำรายซื้อประชาชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางหนึ่งทางใด เช่น การล่ำรายซื้อประชาชน 50,000 คน ขององค์กรด้านสาธารณสุขในช่วงปลายปี พ.ศ. 2541 เพื่อให้มีการลงโทษข้าราชการในกระทรวงสาธารณสุขที่คอร์รัปชั่นเกี่ยวกับยาและเวชภัณฑ์

7.3 ผลการดำเนินงาน

ผลจากการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงนี้ประมวลได้ดังนี้

7.3.1 พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นข้อเสนอของกลุ่มองค์กรประชาสังคมในการสัมมนาวิชาการ “สิ่งแวดล้อม’33” และผู้ที่ร่วมร่างพระราชบัญญัตินี้ คือ มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย

7.3.2 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นการผลักดันอย่างต่อเนื่องขององค์กรด้านประชาธิปไตย แม้แต่ผู้ที่เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) หลายท่านก็คือนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

7.3.3 การประกาศกฎกระทรวงในเรื่องการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามนำเข้าสารพิษทางการเกษตรหลายชนิด การลดสารตะกั่วในน้ำมันเชื้อเพลิง

7.3.4 ประชาชนรักและหวงแหนสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เห็นได้จากการเข้าร่วมในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่องค์กรประชาสังคมจัดและมีผู้สนใจเข้าร่วมงานมากขึ้น

7.3.5 เกิดการรวมตัวของประชาชนมากขึ้น เกิดจากการที่ประชาชนมีความคิดเห็นใกล้เคียงกัน ดำเนินกิจกรรมคล้ายๆ กัน ก่อตัวเป็นกลุ่มประชาคมขึ้น

ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในที่นี่ เราจะแบ่งองค์กรประชาสังคมออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ 7 เครือข่าย ดังนี้ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546 : 19-25)

7.1 องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีแยกได้เป็นกลุ่มใหญ่ ตามลักษณะการทำงาน และเป้าหมายขององค์กร กลุ่มที่มีบทบาทมากกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่เป็นสมาชิกของสภาสตรีแห่งชาติ ซึ่งเดิมใช้ชื่อว่า สโมสรวัฒนธรรมหญิง และจดทะเบียนเป็นสภาสตรีแห่งชาติกับสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2499 ต่อมาเข้าอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์และเป็นสมาชิกของ International Council of Women ซึ่งมีสถานภาพเป็นที่ปรึกษา (Consultative Status Category 1) คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจสังคมของสหประชาชาติ (United Nations Economic and Social Council

: Ecosoc) สมาชิกของสภาสตรีฯ ส่วนใหญ่มีกิจกรรมด้านการให้บริการสังคม เมื่อหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติหน่วยงานต่างๆ ต้องการประสานงานด้านการพัฒนาสตรี สภาสตรีฯ จะทำหน้าที่เชื่อมโยงกับองค์กรต่างประเทศ และบางครั้งก็เป็นตัวแทนขององค์การพัฒนาเอกชนด้านสตรีสำหรับประเทศไทย จากการทำงานมายาวนาน ในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา สภาสตรีฯ ได้พยายามปรับปรุงยุทธศาสตร์การทำงานให้เพิ่มมิติของงานพัฒนา นอกเหนือจากองค์กรที่เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ แล้ว ยังมีองค์กรด้านสตรีที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ ที่มีบทบาทสูงในสังคมไทย อีกหลายองค์กร ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญในช่วง พ.ศ. 2535 - 2540 กลุ่มที่ทำงานด้านณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิทธิรวมตัวเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งรวมองค์กรที่จดทะเบียนและองค์กรท้องถิ่นที่ทำงานด้านสตรีด้วย กลุ่มนี้มีบทบาทสูงในการเรียกร้องให้บรรจุประเด็นเรื่องประชาธิปไตยและสิทธิสตรีในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 รายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

7.2 เครือข่ายองค์กรด้านเด็ก

องค์กรเครือข่ายด้านเด็ก มีการรวมตัวกันชัดเจนในรูปของสภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอ.คย.) ซึ่งก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยมีคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเด็กและเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) เป็นผู้สนับสนุน ผู้บริหารองค์กรด้านเด็กและนักวิชาการรวมตัวกันร่างโครงการจัดตั้งสภาองค์กรด้านเด็ก เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กรลูกข่ายต่างๆ และมีมติจัดตั้ง สอ.คย. โดยมีกรรมการบริหารชั่วคราวชุดแรก 21 คน วัตถุประสงค์เพื่อเป็นองค์กรประสานงานเกี่ยวกับนโยบายแผนงานและโครงการขององค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน เป็นศูนย์ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมด้านเด็ก ส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่สาธารณะ ตลอดจนสนับสนุนให้มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐและหน่วยงานเอกชน สอ.คย. กำหนดนโยบายในการทำงานโดยแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ๆ คือ 1) การประสานงาน 2) การวิจัยและติดตามผล และ 3) การส่งเสริมและสนับสนุน สอ.คย. มีสมาชิก 63 องค์กร เป็นสมาชิกสามัญ 31 องค์กร และสมาชิกร่วม 32 องค์กร นอกเหนือจากคณะกรรมการบริหาร 14 คน และคณะที่ปรึกษา 12 คน สอ.คย. มีคณะอนุกรรมการอีก 11 คน คณะและเจ้าหน้าที่สำนักงานอีก 6 คน

7.3 เครือข่ายองค์กรด้านสังคมสงเคราะห์

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2503 โดยจดทะเบียนกับกรมประชาสงเคราะห์ วัตถุประสงค์หลักของสภาสังคมสงเคราะห์ฯ คือเพื่อเป็นศูนย์ประสานงานให้กับองค์กรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ และได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อปี พ.ศ. 2504 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงเป็นองค์สภานายิกาอดีตมศักดิ์สภาสังคมสงเคราะห์ นับเป็นตัวแทนขององค์กรภาคเอกชนที่ทำงานร่วมมือกับกรมประชาสงเคราะห์ และเป็นตัวแทนเข้าร่วมประชุมในกิจการด้านสังคมในนามภาคเอกชนอย่างสม่ำเสมอ กรมประชาสงเคราะห์จัดสรร

งบประมาณประจำปี เพื่อสนับสนุนองค์กรที่ทำงานด้านสังคมเรื่อยมาจนปัจจุบัน สมาชิกของสภาสังคมสงเคราะห์มีสมาชิกสามัญและสมาชิกสมทบกระจายอยู่ทั่วประเทศ สมาชิกสามัญมีจำนวนมากกว่า 500 องค์กร และสมาชิกสมทบมีสมาชิกประมาณ 150 องค์กร อย่างไรก็ตามขององค์กรในกลุ่มนี้มีลักษณะที่ทำให้การสงเคราะห์มากกว่าการพัฒนา เมื่อมีการตั้งคำถามว่างาน “สงเคราะห์” เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยหรือไม่ และควรมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ในช่วงต่อมาก็ได้ปรับวิธีการทำงานให้มีรูปแบบของการพัฒนามากขึ้น องค์กรในกลุ่มนี้มีทั้งองค์กรช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส คนพิการ ผู้สูงอายุ เด็กและสตรี รวมทั้งองค์กรที่อิงศาสนา ตลอดจนองค์กรด้านสุขภาพอนามัยและวางแผนครอบครัว ทั้งนี้บางองค์กรมีกิจกรรมหลายด้าน

7.4 เครือข่ายองค์กรพัฒนา

กลุ่มองค์กรที่ทำงานพัฒนาชนบทมีหลายกลุ่ม องค์กรกลุ่มนี้เน้นให้ความสำคัญกับงานพัฒนา และพยายามแยกให้เห็นข้อแตกต่างของงาน “สงเคราะห์” และงานพัฒนา เอนก นากะบุตร (2540 : 75) แบ่งกิจกรรมของการพัฒนาชนบทตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวมควบคู่กับกระแสการหาทางออกของประชาชน ดังนี้

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2527) มุ่งแก้ปัญหาพื้นฐานปากท้องและความยากจนของคนชนบท

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2527 - 2529) ช่วงราคาวิกฤตราชาข้าวและฝนแล้งในภาคอีสานอย่างต่อเนื่องจึงมีการคิดค้นหาทางออกแก้วิกฤตโดยเสนอ “ทางเลือกการพัฒนา” ระดับหมู่บ้าน และเริ่มกระแสการเคลื่อนไหวในระดับภูมิภาค

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2530 - 2535) จุดเปลี่ยนของระบบเศรษฐกิจไทย รัฐบาลเน้นการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดความขัดแย้งในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า งานขององค์กรพัฒนาปรับสู่การสร้างขบวนการเคลื่อนไหว การพัฒนาทางความคิดขององค์กรที่ทำงานพัฒนา กลุ่มนี้คือ การปรับจากความคิดที่ว่า “การพัฒนาอยู่ที่หมู่บ้าน” มาสู่ยุคของการปรับเข้าสู่การทำงานระดับนโยบาย จนกลายเป็นการผนึกกำลังรวมเป็นขบวนการประชาชน (Civil Movement) เกิดเครือข่ายระดับชุมชน เครือข่ายระบบนิเวศชุมชน และเครือข่ายสมัชชา องค์กรที่มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่ควรกล่าวถึง มี 3 องค์กร ดังนี้

7.4.1 โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (คอส.) (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มอศ.) เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยองค์กรพัฒนา 19 องค์กร เป็นโครงการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัคร และจัดส่งให้ไปทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในเครือข่ายโดยปริยาย และเนื่องจากมีการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัครทุกปีๆ ละ 1 - 2 รุ่น เครือข่าย คอส./มอศ. จึงเป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกกระจายอยู่ทั่วประเทศ ปัจจุบันมีอาสาสมัคร 23 รุ่น จำนวนมากกว่า 500 คน

7.4.2 โครงการชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Assistance Project - LDAP) ต่อมาเปลี่ยนเป็น มูลนิธิ/สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDF/LDI) เป็นโครงการที่เริ่มจากความช่วยเหลือของรัฐบาลแคนาดา เมื่อปี พ.ศ. 2523 ในระยะแรกเป็นโครงการพัฒนาที่มีสำนักงานอยู่ที่สถานทูตแคนาดา ให้ความช่วยเหลือโครงการ/องค์กรพัฒนาขนาดเล็กที่ทำงานในพื้นที่ โครงการปรับเป็นมูลนิธิ/สถาบัน ในปี พ.ศ. 2534 โดยมีแนวคิดที่มุ่งพัฒนาให้เกิดผลกระทบทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย โดยการเสริมสร้างศักยภาพและความคิดริเริ่มขององค์กรชุมชนในท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ/สถาบัน โดยรวมคือการเสริมสร้างเครือข่ายขององค์กรทั้งองค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ สื่อมวลชนและสถาบันการศึกษา มูลนิธิ/สถาบันชุมชนท้องถิ่น พัฒนา จัดสรรทุนและสนับสนุนองค์กรในพื้นที่ให้มีองค์กรเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วประเทศ

7.4.3 คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา (กป.อพช.) เกิดขึ้นเมื่อองค์กรพัฒนา 106 องค์กร รวมตัวกันเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ที่มองเห็นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพัฒนา วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง กป.อพช. คือ การประสานงานระหว่างองค์กรภาคเอกชนด้วยกันเองและการประสานกับภาครัฐด้วย เนื่องจากองค์กรสมาชิกมีจำนวนมากและมีความหลากหลาย จึงได้แบ่งเป็น กป.อพช. ภาคที่มีกิจกรรมมากในระยะแรก คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ องค์กรสมาชิกของ กป.อพช. มีทั้งองค์กรจดทะเบียนและไม่จดทะเบียน

7.4.4 นอกจากนี้ยังมีองค์กรพัฒนาชนบทอื่นๆ ที่มีขนาดใหญ่พอสมควร แต่ไม่ได้เป็นสมาชิกของเครือข่ายทั้ง 3 ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น 1) สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA) 2) มูลนิธิริรักษ์ไทย (CARE (Thailand)) หรือ 3) มูลนิธิศุภนิมิต (World Vision) และ 4) อื่นๆ องค์กรเหล่านี้มีสาขาตั้งอยู่ในหลายจังหวัดทั่วประเทศ

7.5 เครือข่ายองค์กรด้านสุขภาพอนามัย

ทางด้านสุขภาพอนามัย กล่าวได้ว่ากลุ่มศึกษาปัญหา (กศย.) เป็นกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มบทบาทในการพัฒนาในรูปแบบของกลุ่มศึกษาวิจัยทางด้านยาในมหาวิทยาลัย เพื่อต้องการเผยแพร่ผลงานและข้อค้นพบด้านยาสู่สาธารณะ จากนั้นจึงเกิดกลุ่มสุขภาพอนามัยอื่นๆ ตามมา เมื่อรัฐเริ่มโครงการสาธารณสุขมูลฐานในปี พ.ศ. 2524 กลุ่มแพทย์ เกษัชกร ทันตแพทย์และพยาบาลที่ต้องไปทำงานในชนบทเพื่อใช้ทุนการศึกษา พบปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัยในชนบท จึงรวมตัวกันเป็นกลุ่ม โครงการเครือข่ายที่เห็นชัดเจนโครงการแรกๆ คือ โครงการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนสาธารณสุขมูลฐาน (คปอศ.) ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มศึกษาปัญหา กลุ่มแพทย์ชนบท (รวมเกษัชกร ทันตแพทย์และพยาบาลด้วย) หมอชาวบ้าน โครงการพยาบาลชุมชน ฯลฯ

วัตถุประสงค์หลักของการรวมตัว คือ การหาผู้ทำงานเพื่อแก้ปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัยของผู้ที่อยู่ในชนบท

องค์กรด้านสาธารณสุขทำงานตามปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อเริ่มทำงานด้านสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งเป็นงานที่ให้ความสำคัญกับการป้องกันและการรักษาทั้ง 2 ด้าน จึงเกิดความสนใจเรื่องการแพทย์พื้นบ้าน รวมทั้งการนวดแผนโบราณและสมุนไพร ตลอดจนปัญหาทางสุขภาพอนามัยเรื่องที่เป็นปัญหาที่ป้องกันได้ 2 เรื่อง คือ ปัญหาสุขภาพอนามัยจากการสูบบุหรี่ และปัญหาการแพร่กระจายของ HIV/AIDS นอกจากนี้ยังมีองค์กรด้านสุขภาพอนามัยที่ทำงานทางด้านแพทย์พื้นบ้าน จนเกิดเป็นเครือข่ายแพทย์พื้นบ้าน เครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค โครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ และเครือข่าย HIV/AIDS โดยที่องค์กรสมาชิกของเครือข่ายต่างๆ จะเข้ากันดีได้ว่าเครือข่ายใหม่ๆ แรกถูกออกมาจาก กศย. และ คปอศ.

7.6 เครือข่ายองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม

จากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อสรุปว่า นโยบายของรัฐที่มุ่งพัฒนาเพื่อการส่งออกและพัฒนาเข้าสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม องค์กรพัฒนาที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมจึงรวมพลังกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลปรับนโยบายการพัฒนาและให้ความสำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อม การรวมตัวที่เป็นรูปธรรมเห็นชัดในงานมหกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้ชื่อ “สิ่งแวดล้อม 33” โดยในปี พ.ศ. 2533 องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม 32 องค์กรร่วมกันจัด ในปีต่อๆ มา ก็มีงาน “สิ่งแวดล้อม 34” “สิ่งแวดล้อม 35” ตามลำดับ

สมฤดี และคณะ ได้กล่าวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่มีส่วนสร้างพลังในกระบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมว่า ความเคลื่อนไหวที่สำคัญอีกประการหนึ่งในยุคนี้ คือ การที่ประเด็นสิ่งแวดล้อมและความขัดแย้งเชิงทรัพยากรธรรมชาติทวีความสำคัญมากขึ้น เห็นได้จากสถานการณ์ในท้องถิ่น เช่น ในกรณียูคาลิปตัส (2532) กรณีการทำนาเกลือที่น้ำเสีย (2533) กรณีแทนทาลัมที่ถูกกัด (2529) การคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน (2529) การเสียชีวิตของสืบ สาอะเสถียร (2533) ที่ทำให้เกิดความตื่นตัวเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยอย่างมาก นอกจากนั้นกระแสความเคลื่อนไหวในระดับโลก ในเรื่องแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็มีส่วนสำคัญในการชูประเด็นสิ่งแวดล้อมให้เติบโตขึ้นเป็นขบวนการในประเทศไทย องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีตัวอย่างเช่น มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เป็นต้น

ในปีพ.ศ. 2535 มีการรวมตัวกันขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อประชุมที่กรุงเทพฯ ฯ และมีองค์กรจากต่างประเทศเข้าร่วมจัด “People’s Plan for the 21st Century Campaign” โดยจัดที่กรุงเทพฯ ฯ พร้อมๆ กับการจัดประชุมของธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เนื้อหา

ในงานของภาคเอกชน เน้นในเรื่องผลกระทบทางสังคมของโครงการก่อสร้าง โครงสร้างพื้นฐานของขนาดใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ มีการนำเสนอข้อมูลของเขื่อนปากมูล และเชิญชวนผู้แทนธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศเข้าเยี่ยมชมโครงการปากมูลด้วย งานนี้กล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือของภาคองค์กรเอกชนระดับนานาชาติด้วย และเป็นงานแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าที่ระดับสูงของธนาคารโลกและองค์การการเงินระหว่างประเทศ ได้รับรู้ประเด็นเรื่องผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

7.7 เครือข่ายองค์กรด้านศาสนาวัฒนธรรม

งานด้านศาสนาและวัฒนธรรมในอดีตเป็นงานที่ต่างคนต่างทำ และมีลักษณะของการอนุรักษ์ศาสนาวัฒนธรรม หรืองานการกุศลที่ให้บริการแก่ผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกันหรือผู้ยากไร้ ก่อน พ.ศ. 2523 องค์กรประชาสังคมกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดในกลุ่มองค์กรประชาสังคมในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2523 - 2535 เป็นช่วงของการตั้งคำถามเรื่องทิศทางการพัฒนาประเทศ ทิศทางของศาสนา และบทบาทของศาสนาในสังคมในหมู่ขององค์กรพุทธสำนักต่างๆ เริ่มมีบทบาทในการมุ่งหาคำตอบเรื่องสังขธรรม และการพยายามตีความพระไตรปิฎก พร้อมๆ กับเกิดกลุ่มศาสนาที่ทำงานเพื่อสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น สำนักสันติอโศก ธรรมกาย วัดป่าต่างๆ ในภาคอีสาน มีการตั้งคำถามถึงบทบาทของเถระสมาคม เป็นต้น ในระดับสากลเกิดการหันมาเข้าหลักการศาสนาเดิมอย่างเคร่งครัดในทุกศาสนา (Fundamentalism Movements) เห็นได้ชัดเจนมากในกลุ่มศาสนาอิสลาม และกลุ่มคริสตศาสนาทั้งคาทอลิกและ โปรเตสแตนต์ รวมทั้งกลุ่มศาสนาพุทธด้วย

นอกเหนือจากการพยายามปรับตัวเองภายในองค์กรแล้ว ในช่วงประชาธิปไตยเติบโต กลุ่มองค์กรด้านศาสนาได้พยายามรวมตัวกันด้วย องค์กรเครือข่าย คือ กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2519 เป็นการรวมตัวในระดับองค์กรด้านศาสนา มีตัวแทนกลุ่มโปรเตสแตนต์คาทอลิก พุทธ อิสลาม ที่สนใจงานพัฒนา สภากาทอลิก เป็นแกนจัดทำวารสารสังคมพัฒนา เพื่อเผยแพร่แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เพราะประเด็นเรื่องการถูกลิดรอนสิทธิด้วยเหตุผลทางศาสนา และชาติพันธุ์คือประเด็นร่วมที่เห็นกันอยู่ กลุ่มองค์กรที่มีฐานที่ศาสนาอิสลามในระยะแรกมีจำนวนไม่มาก เพราะเดิมใช้ฐานโรงเรียนปอเนาะ ต่อมาจึงมีการรวมตัวกันในรูปแบบอื่นมากขึ้น เช่น กลุ่มแม่บ้านมุสลิม กลุ่มยุวมุสลิม เป็นต้น

นอกจากนี้องค์กรด้านศาสนายังปรับกิจกรรมเข้าสู่งานทางด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ และวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น มีแนวทางของการผสมผสานเรื่องการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสงบ การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมโดยใช้วัฒนธรรมท้องถิ่น และขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม เช่น การบวชต้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ เป็นต้น

สถานะและบทบาทสามารถมองได้หลายมิติด้วยกัน ในบทนี้จะพิจารณาที่ 4 มิติใหญ่ๆด้วยกัน คือ สถานะรองรับทางกฎหมาย ด้านการส่งเสริมความเข้มแข็งด้านการจัดการ ด้านความมั่นคงของการทำงาน และด้านการยอมรับและความเข้าใจในการดำเนินงานของประชาชนที่มีต่อองค์กรประชาสังคม

8. อนาคตขององค์กรประชาสังคม

จากการศึกษาที่ผ่านมาเราจะพบว่า องค์กรประชาสังคมจะมีการขยายตัวมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในที่นี้จะชี้ให้เห็นถึงบทบาทในอนาคตขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในประเทศไทยไว้บางประการ คือ การพัฒนาไปสู่ประชาสังคมข้ามชาติ (Transnational Civil Society) เราพบว่าขณะนี้โลกใบใหม่เป็นโลกที่สลับซับซ้อน เป็นโลกที่ไม่มี ความมั่นคงแน่นอนว่าจะเกิดอะไรขึ้นในวันพรุ่งนี้ เป็นโลกที่ไม่มีเสถียรภาพ เป็นโลกที่กำลังเกิดความรุนแรงของสังคม เพราะฉะนั้นความสำเร็จและความตื่นตัวของภาคประชาสังคมไทย จะไม่มีความสามารถที่จะตั้งรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก และในเอเชียได้

สิ่งที่ท้าทายก็คือ การก้าวไปสู่การเป็น Transnational Civil Society ขึ้นในภูมิภาคเอเชีย และเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มประชาคมต่างๆ ในประเทศไทย ในบริบทที่จะต้องมองข้ามพรมแดนของเชื้อชาติ ศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์ และความเป็นรัฐ หรือผลประโยชน์ของชาติใดชาติหนึ่งออกไป เพราะขณะนี้ปัญหาการอพยพแรงงานข้ามชาติ การไหลบ่าของทุนข้ามชาติ การแทรกแซงของตลาดการมีปัญหาลิ่งแวดล้อมร่วมกัน และปัญหาความยากจนของกลุ่มคนชายขอบ ล้วนไม่สามารถแก้ไขได้โดยประเทศใดประเทศหนึ่ง ภายใต้กลไกของรัฐใดรัฐหนึ่งอย่างโดด ๆ

เพราะฉะนั้น สิ่งท้าทายประชาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 คือ การสร้างภาวะการไร้พรมแดน หรืออยู่เหนือพรมแดนของภาคประชาสังคมเข้าไปสู่จิตวิญญาณสากล ที่เป็นการคิดริเริ่มของคนในเอเชียร่วมกัน ที่จะเผชิญชะตากรรมและประเด็นสาธารณะร่วมกัน และจากนี้ไปสิ่งที่ท้าทายก็คือ 4 ประเด็น ซึ่งภาคประชาสังคมต้องช่วยกันสรรหาและสร้างสรรค์ ได้แก่

8.1 การต้องสร้างและขยายปัญญาชนที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถรับมือกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไร้พรมแดน โดยการร่วมมือกับองค์กรประชาสังคมในประเทศอื่น ๆ

8.2 การต้องวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นปัญหา ในระดับของปัญหาข้ามพรมแดน เช่น ปัญหาเสพติดระหว่างประเทศ ปัญหาลิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ หรือปัญหาการอพยพข้ามพรมแดน เป็นต้น

8.3 จะต้องปลูกจิตสำนึกให้สื่อมวลชนในแต่ละประเทศทำงานในระดับข้ามชาติ ซึ่งเป็นมิติใหม่ของสื่อมวลชน

8.4 ต้องสร้างกลไกประชาสังคมข้ามชาติ เพื่อจัดการปัญหาที่อยู่นอกเหนืออำนาจของรัฐใดรัฐหนึ่ง เช่น ปัญหาชายขอบระหว่างไทยกับพม่า หรือปัญหาในเขตลุ่มแม่น้ำโขง เป็นต้น

การก่อรูปขององค์กรประชาสังคม

การก่อรูปขององค์กรประชาสังคมสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎี 4 ทฤษฎี คือ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 46-51)

1. ทฤษฎีรัฐสวัสดิการ หรือ Welfare State Theory ทฤษฎีนี้เชื่อว่า สถานภาพและบทบาทขององค์กรประชาสังคม ขึ้นอยู่กับการที่รัฐสามารถให้สวัสดิการสังคมแก่ประชาชนมากน้อยเพียงใด ทฤษฎีสอดคล้องกับมติดการมองมิติที่สองที่กล่าวถึงแล้ว ถ้าสังคมใดมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูง และรัฐสามารถจัดสวัสดิการทางสังคมให้แก่ประชาชนได้ บทบาทขององค์กรประชาสังคมก็จะน้อย เพราะสังคมไม่มีความต้องการ ในขณะเดียวกัน ในสังคมที่พัฒนาแล้วและรัฐบาลจัดเก็บภาษีได้ รวมถึงประชาชนมีเงินเหลือใช้ ปัจเจกชนหลายคนก็ยังคงต้องการจะตอบสนองความต้องการของสังคมด้วยตนเอง มีการบริจาคให้แก่ผู้ยากจน ในกรณีนี้สวัสดิการทางสังคมจะเห็นได้ทั้งในรูปของภาครัฐและภาคเอกชน แต่ในประเทศด้อยพัฒนาที่รัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ บางครั้งบทบาทและสถานภาพขององค์กรทางสังคมก็ยังไม่ได้รับการยอมรับเนื่องจากนโยบายของรัฐด้านอื่นที่เข้ามาสกัดกั้นการเติบโตขององค์กรทางสังคม กรณีของประเทศไทย ช่วงรัฐบาลเผด็จการ นโยบายเรื่องความมั่นคงของชาติ ทำให้รัฐควบคุมการจัดตั้งสมาคม มูลนิธิ และองค์กรทางสังคมรูปแบบอื่น

2. ทฤษฎีพหุลักษณะ หรือ Heterogeneity Theory ในสังคมที่มีกลุ่มคนที่หลากหลายทางวัฒนธรรม โดยทั่วไปรัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนและสังคมได้อย่างทั่วถึง เพราะมีความต้องการที่แตกต่างกัน ส่วนในสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบตลาด กลไกตลาดควรทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางสังคมโดยการจัดบริการ แต่ถ้ากลไกตลาดล้มเหลวและรัฐก็ล้มเหลว องค์กรทางสังคมที่จัดตั้งขึ้น โดยและ/หรือเพื่อกลุ่มทางสังคมนั้นๆ จะช่วยตอบสนองความต้องการเฉพาะกลุ่มได้ดี ถ้ารัฐให้อิสระให้องค์กรทางสังคมเกิดได้ องค์กรทางสังคมเหล่านี้จะช่วยเสริมงานที่รัฐทำแต่ทำไม่ได้เป็นอย่างดี ในกรณีประเทศไทยแม้ในช่วงที่องค์กรทางสังคมถูกควบคุมโดยรัฐในช่วงเผด็จการ องค์กรทางศาสนาคริสต์ และสมาคมแห่งของคนจีน สามารถทำหน้าที่ให้บริการทางสังคมค่อนข้างดี โรงพยาบาลที่ก่อตั้งโดยกลุ่มคริสต์ เช่น โรงพยาบาลคริสเตียน โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ และโรงพยาบาลแมคเคน ที่รักษาผู้ป่วยโรคเรื้อน คือตัวอย่างที่เห็นได้ชัด โรงเรียนคริสต์ที่มีชื่อเสียงก็เช่นเดียวกัน ในระยะแรกๆ โรงเรียนเหล่านี้เก็บค่าเล่าเรียนในอัตราเดียวกับโรงเรียนของรัฐ และทำหน้าที่ให้บริการทางสังคมได้ดี

คนจีนที่อพยพมาจากเมืองจีนต้องการที่พึ่ง ทั้งในเรื่องที่อยู่อาศัยและการมีงานทำ สมาคม/มูลนิธิจีนที่ก่อตั้งตามกลุ่มภาษาพูด เช่น สมาคมไหหลำ สมาคมจีนแคะ ฯลฯ หรือสมาคมตระกูล โจ้ว ตระกูลจู่ ฯลฯ ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ยากไร้ในกลุ่มของตนได้เป็นอย่างดี ทรายไคที่กิจกรรมอยู่ในรูปการกุศล รัฐบาลเผด็จการยอมให้ดำเนินการ

3. ทฤษฎีผู้ประกอบการกิจการ หรือ Social Entrepreneur Theory ที่มีสำนักทางสังคม ถ้าความต้องการทางสังคมมีมาก และรัฐไม่สามารถตอบสนองได้ ขณะเดียวกันองค์กรทางสังคมบางองค์กรไม่สามารถดำเนินการในลักษณะการกุศลได้ การจัดตั้งองค์กรเพื่อให้บริการ โดยคิดค่าบริการราคาต่ำ (Fee for Service) ก็เป็นทางเลือกได้ องค์กรทางสังคมในลักษณะนี้อาจมีลักษณะคาบเกี่ยวกับกลุ่มหนึ่งและสองที่กล่าวมาแล้ว แต่มีการจัดการในลักษณะกึ่งธุรกิจกึ่งการกุศล องค์กรเหล่านี้จะค่อยๆ กลายเป็นองค์กรเชิงธุรกิจ ถ้าการพัฒนาทางเศรษฐกิจเติบโตมากขึ้น

4. ทฤษฎีประชาสังคม หรือ Civil Society Theory ในสังคมที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม องค์กรประชาสังคมจะทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ประชาสังคม คือ สังคมที่มีองค์ประกอบย่อยแยกต่างหากจากกลไกรัฐ และกลุ่มย่อยหรือกลุ่มองค์กรสังคมเหล่านี้ มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการพัฒนาทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรม คนในฐานะสมาชิกของสังคมเป็นปัจเจกบุคคลและสาธารณชนพร้อมๆ กัน บางครั้งปัจเจกชนต้องเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนที่เป็นสาธารณะและส่วนที่เป็นปัจเจก อาจส่งผลให้ปัจเจกชนเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ในฐานะสมาชิกขององค์กรประชาสังคม เพื่อตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานภาครัฐและภาคธุรกิจ ไม่ให้เอาใจเอาเปรียบ ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล หรือค้ำกำไรเกินควรได้ ความคิดเรื่องประชาสังคมกับรัฐธรรมนูญ และบทบาทขององค์กรประชาสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะมีองค์ประกอบร่วมกันหลายองค์ประกอบ ที่เห็นได้ชัดคือการยอมรับว่าสังคมมีความหลากหลาย ความซับซ้อน และองค์กรประชาสังคมควรเป็นตัวจักรช่วยสร้างพลวัตให้เกิดการขับเคลื่อนเพื่อนำสังคมไปสู่ภาวะที่ดีกว่าเดิม องค์กรประชาสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการรวมพลังของปัจเจกเป็นกลุ่มย่อยๆ อีกระยะจากภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน ทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน

การก่อรูปประชาสังคมในประเทศไทยมีพัฒนาการที่แตกต่างกันตามทฤษฎีที่กล่าวไว้ข้างต้น โดยเราสามารถแบ่งการก่อรูปองค์กรประชาสังคมได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ คือ

1. การก่อรูปองค์กรประชาสังคม ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และรัฐบาลเผด็จการทหาร องค์กรประชาสังคมทำหน้าที่บริการสังคม ให้ความช่วยเหลือให้รูปการกุศลเป็นส่วนใหญ่ องค์กรทำงานในช่วงนี้เป็นองค์กรขนาดเล็ก ดำเนินการโดยชนชั้นสูงในรูปขององค์กรทางศาสนา เพื่อการทำบุญเป็นงานการกุศล มีลักษณะสนับสนุนรัฐบาล เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถให้สวัสดิการ

สังคมแก่ประชาชนได้เพียงพอ องค์กรเหล่านี้จึงช่วยเสริมภาพลักษณ์ของรัฐบาลให้ดูดีขึ้น แต่มีบทบาทต่อสังคมโดยรวมไม่มาก เพราะจำนวนองค์กรมีจำกัด ดำเนินกิจกรรมเป็นครั้งคราว เช่น เมื่อเกิดอุบัติเหตุหรือเหตุฉุกเฉิน หรือในรูปของการให้ทุนการศึกษาและการบริจาคให้โรงพยาบาล ผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ยากไร้เป็นครั้งคราว อาจวิเคราะห์บทบาทของกิจกรรมสาธารณประโยชน์ ในช่วงนี้ด้วยทฤษฎีรัฐสวัสดิการ หรือ Welfare State Theory ซึ่งมองว่าองค์กรสาธารณประโยชน์ ทำหน้าที่ให้บริการในสังคมที่รัฐให้สวัสดิการแก่ประชาชนไม่ได้เพียงพอเพียง

นอกจากนี้ ในช่วงนี้ยังมีสมาคมแม่และสมาคมจีนที่จัดตั้งขึ้นตามภาษาพูด ซึ่งมีบทบาทคอยให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มต่างๆ ที่เป็นพวกเดียวกัน เช่น แม่เดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน หรือนับถือศาสนาเดียวกัน บทบาทขององค์กรเหล่านี้อธิบายได้ด้วยทฤษฎีพหุลักษณะ หรือ Heterogeneity Theory ซึ่งมองว่าในสังคมที่มีกลุ่มคนที่หลากหลายทางวัฒนธรรม การตอบสนองความต้องการของประชาชนและสังคมโดยรัฐทำได้ไม่ทั่วถึง เพราะมีความต้องการที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกัน เมื่อประเทศชาติยังยากจน กลไกตลาดก็ไม่สามารถทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางสังคมได้ กลุ่มทางสังคมจึงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการให้แก่กลุ่มของตน

กล่าวโดยสรุปคือ ในช่วงของการสร้างรัฐชาติในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นโยบายของรัฐเน้นเรื่องการสร้างความมั่นคงของชาติพร้อมๆ กับการนำอุดมการณ์พัฒนาแนวทุนนิยมมาใช้ รัฐบาลจึงควบคุมองค์กรประชาสังคมให้ทำหน้าที่ส่งเสริมอำนาจรัฐบาลเท่านั้น เห็นได้ชัดในการควบคุมพฤติกรรมของสมาคมศาสนาและสมาคมคนจีน ที่ถูกควบคุมให้มีบทบาททางด้านการให้บริการทางสังคมเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้องค์กรเหล่านี้ทำหน้าที่ทางการเมือง โดยดำเนินการช่วยเหลือฝ่ายตรงข้าม คือ กระบวนการคอมมิวนิสต์ซึ่งแพร่หลายอยู่ทั่วไปในขณะนั้น

2. การก่อรูปองค์กรประชาสังคมในช่วง พ.ศ. 2510 - 2535

การเคลื่อนไหวขององค์กรประชาสังคมเกิดขึ้นอย่างช้าๆ ภายใต้รัฐบาลทหาร กลายเป็นการรวมตัว เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐและอำนาจเผด็จการ จนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการเปิดตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน หลัง 6 ตุลาคม 2519 หลายองค์กรปิดตัวลง และหลายองค์กรเปิดตัวใหม่ เมื่อรัฐบาลประกาศนโยบาย 66/23 ช่วงนี้คือช่วงการเรียนรู้ หาความหมาย หาคำตอบ เกี่ยวกับการพัฒนา ระยะหนึ่งมองว่าคำตอบอยู่ที่ชุมชน อยู่ที่หมู่บ้าน กิจกรรมเน้นที่การพัฒนาชนบท และเมือง รวมทั้งการดูแลกลุ่มด้อยโอกาสต่างๆ แต่เกิดการปรับแนวคิดจากการใช้ความช่วยเหลือ ผู้ยากไร้ในระดับปัจเจกบุคคล หรือเฉพาะกลุ่มเป็นการขยายขอบเขตการทำงานปัจเจกบุคคลสู่ชุมชน และสังคม เปลี่ยนจากการพัฒนาคนเป็นการพัฒนาชุมชนและสังคม

การทำงานขยายตัว มีองค์กรใหม่ๆ เกิดขึ้น และมีการทำงานเป็นเครือข่าย เกิดคณะทำงานและองค์กรเครือข่าย ทำหน้าที่ประสานงานและผลักดันนโยบายด้านต่างๆ ตัวอย่างคือ

เครือข่ายองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเริ่มจากกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและขยายเพิ่มเป็นการคัดค้านโครงการพัฒนาที่ทำลายสิ่งแวดล้อม เครือข่ายองค์กรด้านเด็ก ซึ่งเริ่มจากกิจกรรมเรื่องการศึกษา ให้ความรู้ การศึกษา ดูแลสุขภาพอนามัยและภาวะโภชนาการของเด็ก และขยายเพิ่มไปทำงานด้านสิทธิดูแลเด็กในภาวะยากลำบาก เด็กถูกทารุณ แรงงานเด็ก ตลอดจนการจัดการศึกษารูปแบบต่าง ๆ สำหรับชุมชนและสังคม กรณีกิจกรรมด้านเด็กเกิดการขยายงานโดยการขยายประเด็นในมิติที่เกี่ยวกับเด็กเพิ่มมากขึ้น และขยายขอบเขตของการให้นิยามกลุ่มเด็ก เพิ่มจากเด็กในโรงเรียนเป็นเด็กในชุมชนซึ่งอาจอยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน และขยายเพิ่มจากการดูแลการศึกษาสำหรับเด็กเป็นการจัดการศึกษาให้กับทุกคนในสังคม

การวิเคราะห์กิจกรรมในช่วงนี้ คือ การวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีประชาสังคม (Civil Society Theory) ซึ่งมองว่าในสังคมประชาธิปไตยหรือกึ่งประชาธิปไตย องค์กรทางสังคมจะทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานต่างๆ องค์กรเหล่านี้ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรมหรือความถูกต้องทางสังคม ตลอดจนเน้นเรื่องความรับผิดชอบทางสังคม บางครั้งปัจเจกชนต้องเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนปัจเจกบุคคลและส่วนสาธารณะต้องสอดคล้องกัน ปัจเจกชนสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะและมีสำนึกสาธารณะ ทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานภาครัฐและภาคธุรกิจไม่ให้เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น ขจัดคอร์รัปชัน และสร้างสังคมที่สงบสุข

ในช่วงนี้ ปรากฏการณ์ที่สำคัญคือ การปรับแนวคิดการทำงานแบบต่างคนต่างทำระดับองค์กร ซึ่งเน้นการพัฒนาองค์กรทั้งที่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรการกุศลเป็นการรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวร่วมกัน ทำให้มีพลังและเป็นจุดเริ่มของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ผลงานที่เห็นชัดเจนคือ การเคลื่อนไหวต่อต้านพลเอกสุจินดา คราประยูร และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ รวมไปถึงการเคลื่อนไหวให้เกิดกระบวนการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่ตามมาหลังจากนั้น

3. การก่อรูปองค์กรประชาสังคมช่วง พ.ศ. 2535 - ปัจจุบัน

เมื่อนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนโยบายสนับสนุนองค์กรประชาสังคม การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เครือข่ายทำงานทั้งระดับชาติและระดับข้ามชาติ ในระดับชาติการเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญ กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ คือตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม การเคลื่อนไหวระดับข้ามชาติเกิดจากการขยายตัวของทุนนิยมข้ามชาติ หรือกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่มีผลกระทบทางสังคมสูงภายในประเทศเดียวกันความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนมีเพิ่มมากขึ้น ระดับระหว่างประเทศช่องว่างระหว่างประเทศพัฒนาแล้ว กับประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนามีเพิ่มมากขึ้น

แต่ที่จริงแล้วสหประชาชาติได้ยอมรับว่า การพัฒนาแนวเสรีนิยมและกระบวนการโลกาภิวัตน์ (ทางเศรษฐกิจ) มีผลต่อการพัฒนาของประเทศต่างๆ ในโลกทั้งทางบวกและทางลบ UNDP ให้นิยามกระบวนการโลกาภิวัตน์ในรายงาน Human Development Report 1999 ของ UNDP (1999 : 25 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 49) ดังนี้

กระบวนการโลกาภิวัตน์ คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีพลังมากในช่วงทศวรรษสุดท้ายของ สหัสวรรษที่ 20 และมีอิทธิพลในยุคสมัยใหม่ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติระหว่างระบบเศรษฐกิจและผู้คน โลกาภิวัตน์ช่วยเพิ่มการติดต่อของผู้คนระหว่างรัฐชาติทั้งทางด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี วัฒนธรรม และธรรมาภิบาล ในขณะที่เดียวกัน โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแยกส่วนในกระบวนการผลิต ตลาดแรงงาน องค์กรการเมืองและสังคม และมีผลในด้านลบโดยผลักดันคนบางกลุ่มออกจากกระบวนการทางสังคมด้วย (UNDP, 1999 : 25 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 49)

สหประชาชาติได้เสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางในหลายรูปแบบผ่านองค์กรต่างๆ ขององค์กรสหประชาชาติ จุดแรกๆ ที่สำคัญคือ การประกาศส่งเสริมการรวมตัวและขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ในการประชุมสหประชาชาติเรื่องสิ่งแวดล้อมมนุษย์ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ในปี ค.ศ. 1972 การส่งเสริมขององค์กรสหประชาชาติผ่านเครือข่ายองค์กรต่างๆ ได้รับการสนับสนุนจากประเทศมหาอำนาจหลายๆ ประเทศด้วย ดังจะเห็นได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชนได้รับการสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศ เช่น UNICEF, UNIFEM, FAO, ILO, UNDP ฯลฯ จากสถานทูตหรือรัฐบาลของประเทศมหาอำนาจผ่านหน่วยงาน เช่น USAID, CIDA, SIDA, NOVIB, DANCED/DANIDA, GTZ ฯลฯ รวมทั้งจากองค์กรสาธารณประโยชน์เอกชนที่เป็นองค์กรศาสนาที่มีเครือข่ายอยู่ทั่วโลก เช่น Christian Aid, Catholic Relief ฯลฯ

เป็นที่ชัดเจนว่า การเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศต่างๆ เป็นการเคลื่อนไหวระดับโลกในรูปของกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางสังคม โดยการสนับสนุนทางงบประมาณจากองค์กรข้ามชาติ ทั้งระดับทวิภาคี พหุภาคี สหประชาชาติ องค์กรศาสนา/ สาธารณประโยชน์ข้ามชาติ เครือข่ายอาจก่อตัวขึ้นภายในประเทศและขยายตัวเพื่อประสานกับองค์กรต่างชาติ หรือเครือข่ายอาจเริ่มจากนอกประเทศและมาตั้งองค์กรสมาชิกสาขาขึ้นในประเทศ ในภายหลัง การรวมตัวจัดตั้งเครือข่ายทำให้เกิดขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวในมิติต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน สุขภาพอนามัย และเป็นส่วนย่อยของกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ

กิจกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ปรากฏชัดเจนมาก ในขณะนี้คือ ขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ และอำนาจเหนือรัฐ โดยเฉพาะสถาบันการเงินระหว่าง

ประเทศ เช่น ธนาคารโลก องค์การการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารการพัฒนาแห่งเอเชีย กิจกรรมในช่วงนี้เคลื่อนตัวจากการต่อต้านอำนาจรัฐในช่วงก่อน มาเป็นการต่อต้านทุนนิยมในรูปแบบของบริษัทข้ามชาติและอำนาจเหนือรัฐ แนวทางการทำงานคือ การส่งเสริมการสร้างและเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับองค์กรประชาชน สร้างความเข้มแข็งให้องค์กรท้องถิ่น กรณีประเทศไทย ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ ขบวนการสมัชชาคนจน และเครือข่ายองค์กรท้องถิ่นที่ผนึกพลังเพื่อต่อต้านโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่

ในงานศึกษาของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541 : 61) พบว่า องค์กรประชาสังคมด้านสุขภาพและสมัชชาสุขภาพได้เข้ามาเกี่ยวพันกับกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะในลักษณะต่างๆ ให้ความสำคัญด้านการสร้างเครือข่ายนโยบายสาธารณะ (Policy Network) ในลักษณะพันธมิตรเชิงนโยบาย เพื่อขับเคลื่อนเป็นฐานก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายตามประเด็น เช่น เกษตร สิ่งแวดล้อม และแพทย์ทางเลือก เป็นต้น โดยมีบทบาทตั้งแต่การเชื่อมโยงต่อยอดกันเอง/ข้ามพื้นที่ เกิดเครือข่าย/พันธมิตรด้านสุขภาพ เป็นกลไกเชื่อมต่อวาระ/ยุทธศาสตร์ของประชาสังคมในพื้นที่ โดยในบางพื้นที่มีลักษณะเป็นการติดตามตรวจสอบนโยบาย (Policy Watching and Warning) ให้การปรึกษาเชิงนโยบาย (Policy Consultation) รวมทั้งมีหลายพื้นที่เช่นกันที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการสาธารณะในลักษณะของการคัดค้านนโยบาย (Policy Protest)

ในกระบวนการนโยบายสาธารณะ จึงเกิดเครือข่ายนโยบายสาธารณะขึ้น กล่าวคือ เครือข่ายขององค์กรประชาสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ได้เชื่อมประสานกลายเป็นเครือข่ายนโยบายที่เข้ามาทำหน้าที่ในการสร้างประเด็นนโยบายสาธารณะร่วมกัน เครือข่ายนโยบายสาธารณะที่เกิดขึ้นได้ทำหน้าที่ในหลายมิติ ทั้งด้านการสร้างนโยบาย การติดตามตรวจสอบนโยบาย การกำหนดประเด็นและพัฒนานโยบาย เมื่อเป็นดังนี้ บทเรียนสำคัญที่เกิดขึ้นจึงอยู่ที่ว่า ปฏิบัติการในกระบวนการก่อเกิดนโยบายสาธารณะ จึงควรเป็นการเข้าไปหนุนเสริมเครือข่ายนโยบาย (Policy Network) ซึ่งสำคัญกว่าการแสวงหาเทคนิคการวิเคราะห์นโยบาย การอบรมผู้รู้และสร้างนักเทคนิค และมากกว่าแค่เพียงการไปเน้นการสร้างกลไกกระบวนการมีส่วนร่วมให้กลุ่มต่างๆ ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น เสนอผลประโยชน์ ความต้องการของกลุ่มตัวเอง และสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์ของตัวเอง

ดังนั้น บทเรียนสำคัญของการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะและปฏิบัติการที่สอดคล้อง จึงควรมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์นโยบายแบบถกเถียง ปรึกษาหารือ (Deliberative Analysis of Policy) และปฏิบัติแบบถกเถียงปรึกษาหารือ (Deliberative Action) โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ภาคสังคม สร้างพื้นฐานให้ภาคส่วนต่างๆ เข้ามาร่วมถกเถียง ปรึกษาหารือ มากกว่าการวิเคราะห์เพื่อหาทางเลือก

มากกว่าการตั้งคำถามเพื่อหา นโยบายที่ดี (Analysis for Policy) บนฐานของการวิเคราะห์นโยบายแบบเส้นตรง และปฏิบัติการทางนโยบายที่มีจุดเน้นอยู่ที่รัฐและระบบราชการ

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม

การขยายตัวขององค์กรประชาสังคมโดยทั่วไปจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 5 ปัจจัย ดังนี้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 52-53)

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ สำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชนและมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหากับฝ่ายต่างๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหานั้นที่เผชิญอยู่ ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชน

2. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางสื่อสาร หมายถึง โครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเวทีประชาคม (Civic Forum) ในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นที่ที่สร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหของชุมชนและสาธารณะ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) แยกได้หลายระดับ พื้นฐานที่สุด ก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นบางครั้งบางคราว (Adhoc Association) เช่น การพบปะของเพื่อนบ้านในวัด ซึ่งเปิดโอกาสให้คนมาสัมพันธ์กันและพูดคุยถึงประเด็นสาธารณะ ระดับถัดมาคือ การรวมตัวเป็นกลุ่มงานด้านใดด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กร เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ มูลนิธิชุมชน ชมรม ระดับสูงสุดคือ องค์กรร่ม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากันเป็นเครือข่ายชุมชน องค์กรต่างๆ ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง การพบปะกันในเวทีประชาคม ต้องขยายไปถึงการให้โอกาสคนแปลกหน้าที่สนใจในเรื่องเดียวกันด้วย ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนไม่เพียงในเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ด้วย

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะ จำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกันผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะ สิ่งที่น่ามักทำกันเป็นนิจคือการรวบรวมหลักฐานข้อมูลชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่า ข้อเสนอของผู้นำถูกต้อง ชอบธรรมเหมาะสมที่สุด อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจำต้องพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์

เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมอง และการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

4. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคม มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่างๆ กัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือ ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดภาวะการนำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ชุมชนที่เป็นประชาสังคมมักจะไม่ใช่พึ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว ตรงข้ามกับชุมชนที่ไม่เข้มแข็งมักจะพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้าน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด นำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด ในประชาสังคม ความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นรูปองค์กร หรือเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบ ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสถาบันทางสังคม เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแบบอุปถัมภ์ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางความสัมพันธ์ในแนวตั้งมักเชื่อถือได้น้อย ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองล่าหลัง

การพัฒนาทุนทางสังคมซึ่งเป็นแบบพื้นฐานของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจะต้องกำหนดวิธีการสร้างเสริมและพัฒนาองค์ประกอบประชาสังคมทั้งทำให้เข้มแข็ง การกำหนดยุทธวิธีดังกล่าวจำเป็นต้องเข้าใจจุดอ่อน จุดแข็งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

มีการอธิบายแตกต่างกันไปตามแนวคิดที่ผู้อธิบายใช้ในการศึกษาสังคม สำหรับการให้ความหมายอย่างกว้างๆ หมายถึง การกระทำรวมหมู่ของกลุ่มคนที่มีเป้าหมายบางอย่างร่วมกัน เพื่อผลักดันสังคมให้เคลื่อนไหวไปในทิศทางที่ต้องการ หรือเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มคนที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ความแตกต่าง

ทางธุรกิจและพรรคการเมือง อยู่ที่ความต่อเนื่องของการกระทำที่มีระยะเวลายาวนานพอสมควร มีการระดมผู้เข้าร่วมที่มีอุดมการณ์หรือเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงในแนวทางเดียวกัน ไม่ใช่การรวมตัวกันในลักษณะเฉพาะกิจหรือการทำงานร่วมกันภายในสถาบัน องค์กร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของหน่วยงาน โดยไม่มีปฏิบัติการเคลื่อนไหวผลักดันสังคมในลักษณะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหว

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการนิยามหรือให้ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีความแตกต่างกันไป ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ผู้ให้ความหมายใช้ในการศึกษาสังคม ดังนั้น นิยามของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีหลายแบบ ซึ่งจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม หมายถึง ขบวนการเคลื่อนไหวที่เคยมีบทบาทในการผลักดันสังคมในอดีต สำหรับในสังคมตะวันตก แฟรงค์ และฟวันเทส (Frank and Fuentes. 1990 : 139-140) ได้อธิบายว่าหมายถึง ขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงศตวรรษที่ 19 จนถึงประมาณกลางศตวรรษที่ 20 ซึ่งประกอบด้วย

1. ขบวนการเสรีนิยมหรือขบวนการชาตินิยมที่มีเป้าหมายในการต่อสู้ เพื่อความเป็นเอกราชของชาติและสร้างระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย
2. ขบวนการแรงงานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ทางชนชั้น เพื่อสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ
3. ขบวนการสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ (Marxist) เพื่อสร้างสังคมภราดรภาพและสมานฉันท์

แม้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมทั้ง 3 ขบวนการ จะมีบทบาทที่สำคัญในประวัติศาสตร์สังคมของโลกตะวันตก แต่นักทฤษฎีอย่าง แฟรงค์ และฟวันเทส มีความเห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทั้ง 3 ล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมายของขบวนการ เพื่อสร้างเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐและพรรคการเมืองของประเทศต่างๆ ในโลกไม่สามารถสร้างหลักประกันของเสรีภาพ และระบอบประชาธิปไตยทางการเมือง ส่วนขบวนการแรงงานก็ล้มเหลวในการต่อสู้ เพื่อให้เกิดความเสมอภาค และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ระบอบสังคมนิยมแบบ Marxist ล้มเหลวในการสร้างหลักประกันด้านเสรีภาพและความเสมอภาค ความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม ทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ยังคงมีเป้าหมายเพื่อเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ เช่นเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม แต่ใช้การต่อสู้ในวิถีทางใหม่ในการบรรลุเป้าหมาย แฟรงค์ และฟวันเทส (Frank and Fuentes. 1990 : 139-140)

สำหรับขบวนการแรงงานซึ่งเป็นหนึ่งในสามของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม ตามการอธิบายของ แฟรงค์ และฟันทอส ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในแนวมาร์กซิสต์ เนื่องจากมีลักษณะเป็นขบวนการทางชนชั้น ซึ่งในการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงสังคม จากระบบทุนนิยมไปสู่สังคมนิยม จะต้องนำโดยกรรมกรที่มีจิตสำนึกของชนชั้นกรรมาชีพ แต่ในทัศนะของ Alan Scott ขบวนการแรงงานเป็นศูนย์กลางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบบเดิมในสังคมยุคอุตสาหกรรม (Industrial Society) ซึ่งไม่มีอุดมการณ์ของการปฏิวัติสังคม ในแนวทางมาร์กซิสต์ เนื่องจากขบวนการแรงงานมีเป้าหมายจำกัดอยู่ที่สิทธิและผลประโยชน์ ของชนชั้นแรงงาน โดยอาศัยกลไกทางการเมือง เช่น การจัดตั้งพรรคการเมือง และสหภาพแรงงาน สก็อตต์ (Scott. 1990 : 16)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) เป็นกรอบแนวคิด ที่ปฏิเสธการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในแนวมาร์กซิสต์ ซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาท ของชนชั้นกรรมาชีพในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม ฟิลเลียน (Phillion. 1998 : 86) และเป็นส่วนหนึ่ง ของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movement) ซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ชัดเจน ราวต้นทศวรรษ 1920 ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในยุโรปและอเมริกา (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. 2540 : 72)

กำเนิดของขบวนการทางสังคมใหม่ คือ การวิพากษ์ทฤษฎีการระดมทรัพยากรว่า สนใจ เฉพาะการตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร ขณะเดียวกันก็วิพากษ์ทฤษฎีมาร์กซิสต์ ว่า มีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์/ขบวนการทางสังคมใหม่ๆ เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรีและอัตลักษณ์ทางเพศ สภาพที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960s และ 1970s ซึ่งได้ทำให้เกิดคำถามในหมู่นักทฤษฎีในยุโรปกลุ่มหนึ่งว่า เหตุใดจึงเกิดขบวนการซึ่งมิได้มีฐาน จากความขัดแย้งทางชนชั้นเหล่านี้ขึ้นมาอย่างกว้างขวาง

Melucci (1985 : 174) ได้ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวขึ้นของปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคม หลังสมัยใหม่เหล่านี้ และเห็นว่าทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่ใช้อธิบาย คือ ทฤษฎีทางชนชั้นและทฤษฎี แนวการกระทำรวมหมู่ของสำนักอเมริกา หรือทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นมีข้อจำกัด เนื่องจาก สนใจแต่เพียงองค์กรการเคลื่อนไหว ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และความสำเร็จหรือความล้มเหลว การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมโดยนักทฤษฎีซึ่งอธิบายภายใต้ ทฤษฎี สังคมศาสตร์เท่าที่มีอยู่จึงให้คำตอบได้เพียงว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้น “อย่างไร” (How) แต่ไม่อาจให้คำตอบได้ว่าเหตุใด หรือทำไมขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น การตระหนักถึง ความไม่เพียงพอของแนวการวิเคราะห์แบบชนชั้นดั้งเดิมนี้เอง ได้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

ของกรอบการวิเคราะห์ของสำนักคิดที่เรียกว่า “ขบวนการทางสังคมใหม่” เหตุที่ความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้นเกิดจากลักษณะความสัมพันธ์ทางชนชั้นดังกล่าวนี้ ขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้น เช่น ขบวนการกรรมกร จึงถูกมองว่าเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น ในที่สนะของมาร์กซิสต์ต่อสู้ดังกล่าว จะเกิดขึ้นเมื่อตำแหน่งทางภววิสัย (Objective Location) และอัตลักษณ์ของจิตสำนึก (Conscious Identity) สอดคล้องต่อกัน สำนักมาร์กซิสต์ได้วิเคราะห์ว่าแหล่งที่มาสำคัญของการสร้างประวัติศาสตร์ ความขัดแย้งหรือเชื้อปะทุของการกระทำรวมหมู่ คือผลประโยชน์ทางวัตถุอันก่อให้เกิดตำแหน่งทางชนชั้น ซึ่งเชื่อมโยงการปะทะ-ประสานเข้ากับการเคลื่อนไหวทางสังคม การวิเคราะห์ของมาร์กซิสต์ที่พยายามเชื่อมโยงผลประโยชน์ของชนชั้น (Class Interests) เข้ากับความขัดแย้งทางสังคมและการเรียกร่องผลประโยชน์ (Articulation) อย่างเป็นเหตุเป็นผล จึงเป็นเรื่องของชนชั้น

ในสายตาของกรอบการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมใหม่ จึงเห็นว่าข้อถกเถียงในเรื่องชนชั้นเริ่มตกต่ำลงหลังจากมีขบวนการทางสังคมใหม่ๆ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิแห่งความเป็นพลเมืองของชาวอเมริกัน (Civil Rights Movements) ขบวนการสิ่งแวดล้อมในยุโรป ขบวนการศาสนาแบบยึดมั่นในคัมภีร์ศาสนาอิสลาม (Fundamentalist Movement) ในตะวันออกกลาง ขบวนการผู้หญิง (Feminist Movement) ฯลฯ ซึ่งขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากความขัดแย้งเดิม คือระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมมาชีพ มาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์และการจัดหาสวัสดิการ การต่อสู้เพื่อให้รับรองความแตกต่างหลากหลาย เพื่อให้รับรองสิทธิทางการเมือง สิทธิในการปกป้องรูปแบบและวิถีการดำเนินชีวิต สิทธิในอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล สิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน ฯลฯ โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ความขัดแย้งและปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นนี้เอง ได้นำมาสู่การขยายกรอบการวิเคราะห์แบบ “ขบวนการทางสังคมใหม่” (New Social Movement) การเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมเหล่านี้จึงใหม่ในแง่ที่ว่า ไม่ได้ใช้อำนาจหรือชนชั้นเป็นตัวเชื่อมประสาน

Offer (1984 : 67) ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาอุตสาหกรรม ระบบการเมืองจำเป็นต้องเพิ่มการควบคุมระบบเศรษฐกิจ และตรงพื้นที่รอยต่อระหว่างระบบการเมืองกับส่วนของสังคมประชา ซึ่งยังไม่ได้ ถูกทำให้เป็น “การเมือง” “พื้นที่สีเทา” ที่กำลังจะกลายเป็น “ส่วนการเมือง” นี้เองที่ขบวนการทางสังคมได้ปรากฏตัวขึ้นมา ขบวนการทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ในช่วงเปลี่ยนผ่านและ/หรือขบวนการทางสังคม คือตัวกระทำทางสังคม ซึ่งช่วยทำให้พื้นที่อันเป็นของสังคมประชาได้เป็น “การเมือง” กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขบวนการทางสังคมช่วยทำให้ระบบการเมืองขยายกิจกรรมไปสู่สังคมประชา และทำให้ระบบการเมืองสามารถปรับตัวเข้ากับการท้าทายใหม่ที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม

บริบทแห่งลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมใหม่ สามารถแบ่งได้ 3 ประการ คือ

1. ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวเหมือนในอดีต แต่เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชนชั้น
2. เป็นขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งกลไกรัฐ เนื่องจากความขัดแย้งใหม่เหล่านี้ มีความซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบจะจัดการได้
3. ไม่ได้เป็นเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม เหมือนทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ แต่ขบวนการทางสังคมใหม่นี้ต้องการสร้าง “คติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” อันเป็นการช่วงชิงการนำ ในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้นๆ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. 2540 : 54)

พฤทธิสาณ ชุมพล (2546 : 339-341) ได้สรุปให้เห็นลักษณะสำคัญซึ่งเป็นความใหม่ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ไว้ 3 ประการ คือ

1. เป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าที่จะเป็นขบวนการทางการเมือง เพราะให้ความสำคัญในเรื่องค่านิยมและวิถีชีวิต หรือเรื่องเชิงวัฒนธรรมมากกว่า และไม่ได้มุ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในอำนาจรัฐหรือครองอำนาจรัฐ
2. มีฐานที่มั่นอยู่ในสังคมประชา โดยเน้นไปที่ลักษณะการอ้อมรัฐ (Bypass the State) หรือเรียกได้ว่าไม่สนใจติดต่อหรือทำทายอำนาจรัฐโดยตรง จึงมีลักษณะการทำกิจกรรมและลักษณะอุดมการณ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic) เป็นหลัก
3. มีความพยายามที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งโดยเปลี่ยนแปลงค่านิยม และโดยการพัฒนาวิถีชีวิตขึ้นมาเป็นทางเลือก (Alternative Life-styles) หรือเป็นการสร้างสรรค์วิถีชีวิตใหม่โดยการท้าทายค่านิยมแบบเดิมๆ

ขบวนการสังคมใหม่ในประเทศโลกที่สาม สามารถกล่าวได้ดังนี้

1. ขบวนการทางสังคมใหม่ในโลกที่สาม มักถูกให้ความหมายว่าเป็นการตอบโต้ของประชาชนอย่างหลากหลายและกว้างขวางต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งเข้าไปรุกรานชีวิตชุมชนท้องถิ่น Kothari (1985 : 86) ได้ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมในโลกที่สามว่าเป็นความล้มเหลวของระบบการเมืองปกติ ทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบที่เน้นการเลือกตั้ง โดยการมีส่วนร่วมนี้เป็นเพียงมายาคติ (Myth)
2. การพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตชาวบ้าน โดยรัฐและทุนได้บุกเข้าไปในชนบทมากขึ้น ทำให้บทบาทของรัฐเพิ่มขึ้น รัฐจึงเข้าไปใช้อำนาจควบคุมขบวนการทางสังคมแบบรากหญ้า (Grass

Roots Movements) โดยที่ขบวนการเคลื่อนไหวระดับรากหญ้า ไม่ได้เปิดพื้นที่ในการต่อสู้ของรัฐ แต่เป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ของการเมืองนอกเวทีปกติ เพื่อที่จะจัดความสัมพันธ์กับรัฐใหม่

3. ขบวนการทางสังคมรากหญ้าถูกมองว่าเป็นความพยายามที่จะสลายการครองความเป็นเจ้า สลายความโดดเด่น หรืออาจพูดได้ว่า ขบวนการทางสังคมในโลกที่สามคือวาทกรรมแห่งการต่อต้านการพัฒนา (Anti-Development Discourse)

ความแตกต่างระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และแบบเดิม

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่แตกต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมอย่างไร นักทฤษฎีหลายท่านได้พยายามอธิบายความแตกต่างและความเชื่อมโยงของขบวนการเคลื่อนไหวทั้ง 2 แบบ ท่านแรกคือ อลัน สก็อตต์ (Alan Scott) สรุปว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมเป็นขบวนการทางสังคมยุคอุตสาหกรรม แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่เป็นขบวนการทางสังคมในยุคหลังอุตสาหกรรม (Post – industrial Society) ซึ่งไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มุ่งเน้นการยึดอำนาจรัฐเหมือนขบวนการทางสังคมแบบเดิม แต่เป็นขบวนการทางสังคมหรือวัฒนธรรมที่ต้องการปกป้องประชาสังคม (Civil Society) โดยไม่ได้ท้าทายกับอำนาจรัฐโดยตรง แต่เน้นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในแนวทางใหม่ที่แตกต่างจากเดิม (Alternative Life Styles) องค์กรจัดตั้งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ก็ไม่ได้มีลักษณะเป็นทางการเหมือนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม แต่เป็นรูปแบบของเครือข่าย/องค์กรระดับรากหญ้า โดยวิธีการต่อสู้จะเน้นปฏิบัติการโดยตรงของประชาชนมากกว่าการเคลื่อนไหวผ่านองค์กรที่เป็นตัวแทนเหมือนขบวนการเคลื่อนไหวแบบเดิมที่กระทำการผ่านพรรคการเมืองหรือสหภาพแรงงาน (Scott. 1990 : 17-19)

ส่วน แฟรงค์ และฟวันเตส มีความเห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และแบบเก่าไม่ได้แตกต่างกัน ในเรื่องมิติของเวลา (อายุหรือความเก่าแก่) เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ถูกเรียกว่าเป็น “แบบใหม่” บางขบวนการ เช่น ขบวนการผู้หญิง (Feminist/ Women’s Movements) เกิดขึ้นมานับร้อยๆ ปี ตลอดช่วงประวัติศาสตร์ของสังคมยุโรป ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ถือว่าเกิดขึ้นใหม่จริงๆ ได้แก่ ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ เนื่องจากเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดจากพัฒนาการของโลกในยุคปัจจุบัน ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม เช่น ขบวนการกรรมกรและขบวนการสหภาพแรงงานกลับเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อศตวรรษที่แล้ว และยังเป็นขบวนการทางสังคมร่วมสมัยอยู่ในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมในปัจจุบัน แฟรงค์ และฟวันเตส (Frank and Fuentes. 1990 : 179-180)

สำหรับขบวนการกรรมกรและขบวนการสหภาพแรงงานนั้น แมื่อนักทฤษฎีแนวขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่หลายท่าน จะมีความเห็นว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมที่มีบทบาทน้อยลงในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงสังคม และกำลังถูกแทนที่ด้วยขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ แต่ก็มีนักทฤษฎีอีกหลายท่าน เช่น โรนัลด์ มังก์ (Ronald Munck) คิม มูดี้ (Kim Moody) และ ปีเตอร์ เวเทอร์แมน (Peter Waterman) ได้เสนอความเห็นว่าเป็นปัจจุบันขบวนการสหภาพแรงงานในหลายประเทศได้มีการปรับบทบาทใหม่ โดยไม่ได้เป็นเพียงขบวนการทางสังคมที่มีบทบาทแคบอยู่แต่อยู่ที่การพิทักษ์ผลประโยชน์เฉพาะด้านของแรงงานเท่านั้น แต่มีการร่วมมือกับประชาชนและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่อยู่ในชุมชนอย่างกว้างขวาง โดยนักทฤษฎีเหล่านี้ได้นำเสนอกรอบแนวคิดใหม่ในการวิเคราะห์บทบาทของสหภาพแรงงานซึ่งไม่ใช่กรอบแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ แต่เป็นแนวคิด “สหภาพแรงงานเพื่อสังคม” หรือ Social Movement Unionism (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2546 : 33-36)

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม

เช่นเดียวกับคำว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ความหมายของประชาสังคม (Civil Society) ได้ถูกนิยามแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่ผู้ให้ความหมายยึดถือแต่ความหมายดั้งเดิมของ Civil Society เป็นคำศัพท์ที่ แมกซ์ และเอ็นเกลส์ (Max and Engels) ใช้ซึ่งแตกต่างจากความหมายที่ถูกนำมาใช้ในปัจจุบัน โดยหมายถึงสังคมในยุโรปช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมศักดินามาเป็นสังคมทุนนิยมเป็นสังคมที่ปัจเจกชนมีความสำคัญมากขึ้น และก่อตั้งเป็นสังคมภายใต้ระบบกฎหมายธรรมชาติของสังคม Civil Society มีลักษณะกระจัดกระจาย ขัดแย้งกัน ทำให้เกิดระบบการเมืองและระบบรัฐแบบใหม่ คือ สังคมทุนนิยมหรือสังคมของชนชั้นกฏุมพี (Russell, 1980 : 16 และวิฑายกร เชียงกุล, 2545 : 37-38) สำหรับความหมายที่ถูกนำมาใช้ในปัจจุบันเป็นการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกชนในสังคมที่มาร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมส่วนรวม จึงมีนัยยะในเชิงที่ดีแตกต่างจาก Civil Society ที่ มาร์ก (Marx) กล่าวถึงในที่นี้จะขอกกล่าวถึงการอธิบายความหมายของ Civil Society หรือประชาสังคมของนักวิชาการไทย 2 ท่าน คือ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ และไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542 : 35-38) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึงเครือข่าย กลุ่มชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) โดยมีความเห็นว่า “กลุ่มผลประโยชน์” “ชนชั้น” และ “ขบวนการทางสังคม” เป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม แต่การศึกษาบทบาทของกลุ่มเหล่านี้ในอดีตมักเน้นด้านความขัดแย้งกับรัฐ ความพยายามผลักดัน แข่งชิงเอากฎหมาย นโยบายและทรัพยากรจากรัฐ ส่วนบทบาทของประชาสังคมในความคิดของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ไม่ได้มี

เพียงการซื้อแย่งเอานโยบายและผลประโยชน์จากรัฐ แต่อยู่ที่การรณรงค์ลดขนาด อำนาจ และ บทบาทของรัฐโดยกลุ่มหรือสถาบันต่างๆ ในประชาสังคม อาจเข้าไปมีอำนาจและบทบาทในงาน ส่วนรวมของสังคมแทนรัฐหรือทำงานร่วมกับรัฐก็ได้ นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาท ของชุมชนในแนวของสำนักวิวัฒนาการชุมชน แนวคิดประชาสังคมของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ แตกต่างจากแนวคิดวิวัฒนาการชุมชน โดยอเนก วิเคราะห์ว่าแนวคิดวิวัฒนาการชุมชนมักมองว่า การรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อทำกิจกรรมส่วนรวม จะเกิดขึ้นในชนบทเท่านั้น เมื่อชนบท เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นเมือง คนจะสูญเสียสำนึกความเป็นชุมชนกลายเป็นปัจเจกชน โดดเดี่ยว เห็นแก่ตัว ดังนั้น แนวคิดวิวัฒนาการชุมชน จึงมักมองว่าเมืองเป็นศัตรูของการรวมกลุ่ม ส่วนชนบท เป็นฐานที่มั่นของชุมชน แต่อเนกไม่เชื่อว่า เมืองและการพัฒนาเป็นอุปสรรคขัดขวางการสร้างชุมชน ประชาสังคมเสมอไป โดยถ้าศึกษาจากประวัติศาสตร์ของประชาสังคมในยุโรปจะพบว่า ประชาสังคม เกิดในเมืองหรือนคร ส่วนในกรณีของสังคมไทย จะพบว่า ในระยะแรกที่สังคมเข้าสู่ความทันสมัย และใช้ชีวิตแบบชาวเมืองสมัยใหม่ คนจะมีความเป็นปัจเจกชนที่ไม่สนใจสังคมส่วนรวม แต่ต่อมา คนเมืองจะเปลี่ยนแปลงตัวเองจากการอยู่อย่างปัจเจกชน มาเป็นสมาชิกของประชาสังคมได้ ดังจะเห็น ได้จากการรวมตัวเป็นสมาคมต่างๆ ของกลุ่มนักธุรกิจ การเกิดขบวนการ จ.ส.100 ขบวนการลานคนเมือง ประชาชนกรุงเทพฯ เป็นต้น

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540 : 55, 71-73) นักวิชาการไทยอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ได้แยกลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในตะวันตกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ในฐานะที่เป็นกลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัคร และ 2) ในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม บรรดากลุ่มและ องค์กรอาสาสมัครต่างๆนั้น ในอดีตถือเป็นฐานรากของประชาสังคมและระบอบประชาธิปไตย เสรีนิยมในประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แต่ในปัจจุบันกลุ่มเหล่านี้ กำลังลดบทบาทและ ความสำคัญลงอย่างมาก ส่วนประชาสังคม ในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ถือว่าเป็น พัฒนาการที่สำคัญของประชาสังคมในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในยุโรปและอเมริกา เพราะ เป็นการกลับมาของประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ดังนั้น ในทัศนะของไชยรัตน์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ จึงเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการ เคลื่อนไหวประชาสังคม ความแตกต่างของประชาสังคมในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือองค์กรอาสาสมัคร และในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ มี 3 ประการ คือ ประการแรก กลุ่มหรือองค์กรอาสาสมัครจะมองรัฐในแง่ดี ตามวิถีคิดของสำนักพหุนิยม (Pluralism) ส่วนขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่จะตั้งข้อสงสัยกับความเป็นกลางและความสามารถของรัฐในการ ตอบสนองข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชน ประการที่ 2 กลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัคร

มีฐานอยู่ที่ชุมชน (Community) ซึ่งแคบกว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่มีฐานอยู่ที่อาณาบริเวณสาธารณะ (Public Sphere) ประการที่ 3 กลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัครจะมีภาพความเป็นพลเมืองที่เข้มข้นแข็งในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมของชุมชน/ท้องถิ่นในฐานะหน้าที่พลเมืองแบบหนึ่ง แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่มีภาพของพลเมืองที่มีความตื่นตัว มีจิตสำนึกทางการเมืองสูง ซึ่งรูปแบบการเคลื่อนไหวที่สำคัญมากของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่ที่ถูกใช้เพื่อแสดงบทบาททางการเมืองและความเป็นการเมืองของประชาสังคม คือ การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน (Civil Disobedience) ที่ในปัจจุบันเรียกว่า การทำ “อารยะขัดขืน”

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาซึ่งถึงการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก ภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล และรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งในด้านวัตถุ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาซึ่งถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

นิยามและความหมาย

ประเวศ วะสี (2538 : 67) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา ที่เชื่อมโยง/สัมพันธ์กับความเป็นครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นเศรษฐกิจที่บูรณาการเชื่อมโยงชีวิต จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อมและความเป็นประชาสังคม ดังนั้นจึงอาจเรียกชื่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ในชื่ออื่นๆ เช่น เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจดุลยภาพ เศรษฐกิจบูรณาการ หรือเศรษฐกิจศีลธรรม

เศรษฐกิจพอเพียงจึงมีความหมายถึงความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
  2. จิตใจพอเพียง รักเอื้ออาทรผู้อื่น
  3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมที่จะเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
  4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง รวมตัวกันแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ
  5. ปัญญาพอเพียง เรียนรู้ร่วมกัน เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก
  6. ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เพราะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และเติบโตจากฐานทางวัฒนธรรม อันหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อม จึงเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง
  7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวนอย่างรวดเร็วจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถรับได้
- แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนห้ากระแสน้ำใหญ่ คือ

1. กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสเตือนสติคนไทยให้มีความพอเพียง พร้อมทั้งพระราชทานเกษตรทฤษฎีใหม่ให้เป็นตัวอย่าง
  2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่เน้นส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็นประชาคม
  3. รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้มีรากฐานที่แข็งแรง
  4. พระพุทธศาสนา ที่ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา ความเอื้ออาทร ความสงบ ความสว่าง
  5. วิถีไทยแต่ดั้งเดิมที่เน้นการเอื้ออาทร การมีวิถีชีวิตร่วมกัน หรือการเป็นวัฒนธรรมชุมชน
- กล่าวโดยสรุป แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจในฐานะมรรค วิธีที่จะช่วยให้ประเทศไทยพ้นจากวิกฤติที่เกิดจากเศรษฐกิจฟองสบู่ที่สร้างความเป็น “เศรษฐกิจเทียม” หรือ “เศรษฐกิจแบบแยกส่วน” ที่ค้ำอิงถึงแต่เงินแต่ละเลยมิติทางด้านจิตใจ ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมือง จนนำไปสู่ความล่มสลายทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการสังคมนิยม การปกครองที่รวมศูนย์อำนาจ ประสิทธิภาพต่ำ คอร์รัปชันสูง ระบบการศึกษาที่อ่อนแอทางสติปัญญา และสังคมที่อ่อนแอขาดความเป็นประชาสังคม

อภิชาติ พันธเสน (2549 : 78) ได้ให้ความหมายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 4 ความหมายด้วยกัน ประกอบด้วย

กลุ่มที่หนึ่ง อธิบายว่าปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่อยู่เหนือแนวคิดเศรษฐศาสตร์ เป็นภูมิปัญญาไทย เป็นทุนทางสังคมของประเทศ เนื่องมาจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมชุมชน และเป็นพื้นฐานระบบเศรษฐกิจของสังคมไทย ซึ่งเป็นวัฒนธรรม

ของคนส่วนใหญ่ทั้งประเทศ เป็นปรัชญาแนวคิดที่ประยุกต์นำศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่ลด “ความอยาก” ลงมาสู่ระดับที่สามารถพึ่งตนเองได้

กลุ่มที่สองอธิบายว่า ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีส่วนประกอบที่สำคัญสามส่วน ที่เกี่ยวข้องกัน และจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไม่ได้ คือ ความพอดี ความเสี่ยงและการพึ่งตนเอง

ความพอดี ในทรรศนะของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จะมีลักษณะใกล้เคียงกับดุลยภาพ ในวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่จะเป็นดุลยภาพที่เป็นพลวัตร ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานะ และความเหมาะสมของแต่ละบุคคล

ความเสี่ยง เกี่ยวข้องกับความพยายามในการลด/กระจายความเสี่ยง เพื่อให้เกิดความพอดี อย่างยั่งยืน

การพึ่งตนเอง คือ ความพยายามในการเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยง ที่ก่อให้เกิดความไม่แน่นอน และลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (Transaction Cost) ไม่ให้สูงเกินไป

กลุ่มที่สาม ให้ความเห็นว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจ กระแสหลัก เพราะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (Budget Constraints) ภายใต้การบริหาร การกระจายความเสี่ยงอย่างสมดุลและมีการแลกเปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency)

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ได้ให้ข้อสังเกตว่าการพึ่งพิงตนเองนั้น อาจทำให้สูญเสียโอกาส ที่จะได้รับประสิทธิภาพที่เกิดจากการเน้นความชำนาญเฉพาะอย่าง การพึ่งตนเองในทรรศนะ ของนักเศรษฐศาสตร์ กลุ่มนี้จึงหมายถึง ความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงต่างๆ เพื่อลด ความเสี่ยงลงให้ได้มากที่สุด และเห็นว่าแม้จะมีการติดต่อค้าขายกับภายนอกและต่างประเทศ หรือการใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศ หากสามารถควบคุมและรู้เท่าทัน ก็ยังถือว่าเป็นการพึ่งตนเอง เพื่อให้เกิดความพอเพียง ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเน้นการให้น้ำหนัก แก่ความเสี่ยงด้านต่ำ (Downside Risk) ที่จะช่วยให้กลุ่มที่มีอำนาจต่อรองต่ำ สามารถเผชิญและ รับแรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมได้อันจะส่งเสริมให้ระบบเกิดเสถียรภาพ

กลุ่มที่สี่ เป็นกลุ่มที่ให้ความคิดเห็นอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและการพัฒนา ประเทศบนพื้นฐานความเป็นอยู่อันควร ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศ ตามศักยภาพของประเทศ

ในทรรศนะของอภิชาติ พันธเศรษฐ (2549 : 79) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไม่อยู่เหนือ พุทธเศรษฐศาสตร์หรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ พุทธเศรษฐศาสตร์ และพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นมีสถานภาพไม่แตกต่างจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์อื่นๆ หากแต่รากฐานวิธีคิดระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอื่นๆ คือ

เชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับวิชาหรือความรู้ อันเป็นต้นเหตุของความไร้เหตุผล “ปัญญา” ที่เกิดจากการรักษาศีลและมีสมาธิ จะทำให้ความไร้เหตุผลของมนุษย์ลดลง

เศรษฐกิจพอเพียงในทศวรรษของ สุนทร ตันติเวชกุล (2542 : 69) ว่าด้วยการวางรากฐานอันมั่นคง ยั่งยืนของบุคคลและสังคมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทย โดยไม่จำกัดเฉพาะเกษตรกรเท่านั้น เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะระบบเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตนเอง (Relative Self-sufficiency) อยู่ได้ในระดับพื้นฐาน โดยไม่ต้องเดือดร้อนได้จึงจะสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงต่อไปได้ ความสามารถในการอยู่ได้ในระดับพื้นฐานนั้นต้องยึดแนวทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองอันประกอบไปด้วย

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ มีจิตใจที่เข้มแข็งไม่ท้อแท้แม้ประสบความล้มเหลวหรือความยากลำบาก
2. พึ่งตนเองทางสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในสังคม
3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทรัพยากรสังคมและทรัพยากรทางเศรษฐกิจ
4. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับภูมิประเทศและสังคมไทย
5. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ซึ่งจะสามารถนำไปสู่การพัฒนาประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย

ในการที่จะทำให้ได้ผลดังกล่าวบุคคลต้องละลดความฟุ้งเฟ้อ ประกอบอาชีพด้วยความสุจริต การแสวงหาผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรม ปฏิบัติตนในทางดีและไม่หยุดนิ่งที่จะไฝหาคำรู้ เพื่อหาหนทางให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ยากที่เป็นอยู่ได้

ในมุมมองของ เสน่ห์ จามริก (2542 : 32) ได้เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนสิ่งที่มาจุดประกายให้เกิดความตื่นตัว ร่วมมือ ร่วมใจ คิดค้นแสวงหา และทำความเข้าใจทั้งในระดับความคิดและปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ส่วนในระดับความคิดนั้น เป็นหลักการอันยั่งยืนของสังคม ในความหมายที่เป็นอุดมการณ์และเกณฑ์คุณค่า เช่นเดียวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย เสรีนิยม สังคมนิยม ฯลฯ เป็นหลักการที่เป็นองค์รวมและเป็นสากลและเป็นอุดมการณ์คู่ขนาน เป็นปฏิสัมพันธ์กับอุดมการณ์ต่างๆ เป็นแกนกลางของคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่บนพื้นฐานของหลักการสังคมอันเป็นรูปธรรมที่จำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางของการปฏิรูปพัฒนา โดยมีฐานอยู่ที่เกษตรกรรวมอยู่พอกัน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้ระดับสู่เกษตรกรยั่งยืน โดยมีไร่ในระดับครัวเรือน เป็นหน่วยพื้นฐานที่กระจายออกไปเป็นเครือข่ายกว้างขวางยิ่งขึ้นตามลำดับ และพัฒนา

ให้มีบทบาทรอบด้านมากขึ้น เป็นช่องทางส่งเสริมให้พัฒนาตนเองเป็นอิสระ กลไกตลาดภายใต้
อำนาจกำกับและควบคุมจากภายนอก

ในระดับหลักการหรืออุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” กระตุ้นให้เกิดการทบทวน รื้อฟื้น
หลักทฤษฎีเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ขึ้นใหม่ ดังนี้

1. นิยามความหมาย “เศรษฐกิจ” ซึ่งโดยสาระมีความหมายเพื่อสนองความต้องการ
ภายใต้ความจำกัดของทรัพยากร มิใช่เป็นเพียงเรื่องของธุรกิจเพื่อแข่งขัน ช่วงชิง แสวงหากำไรสูงสุด
เท่านั้น
2. รื้อฟื้น ทบทวน แยกแยะระหว่าง “การพัฒนา” ที่หมายถึง การยกฐานะของคนส่วนใหญ่
หรือทั้งหมดกับ “การจำเริญทางเศรษฐกิจ” ซึ่งมุ่งแต่เพียงการสร้างตัวเลขและอัตราการเจริญเติบโต
โดยไม่คำนึงถึงการกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศ
3. ทบทวนเรื่องคนและคุณค่าของคน ที่พึงมีโอกาสเรียนรู้ พัฒนาขีดความสามารถ
พึ่งตนเอง
4. ทบทวนความเข้าใจเรื่องกองทุน ที่ควรรวมความไปถึงคน ธรรมชาติ และระบบนิเวศ
ที่เป็นทุนของชีวิตและสังคมด้วย
5. “ตลาดเสรี” ต้องถูกตีกรอบของสำนึกแห่งธรรมะ
6. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการเคารพและยอมรับในคุณค่า
ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และธรรมชาติ
7. “การบริโภคนิยม” พึงอยู่ในขอบข่ายของความจำเป็นและคุณประโยชน์ต่อชีวิตและ
ความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
8. “วิถีการพัฒนาเศรษฐกิจ” ต้องเป็นไปบนความสมดุลเพื่อการพึ่งตนเองและพิทักษ์
รักษาระบบชีวิตนิเวศน์

ดังนั้นนัยสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงคือ “การกลับฟื้นจิตวิญญาณมนุษย์สู่ชีวิตเศรษฐกิจ
ที่แท้จริง อันประกอบด้วยมนุษย์กับธรรมชาติเป็นแก่นสาร” เศรษฐกิจพอเพียง จึงไม่ได้เป็นระบบ
ที่แปลกแยกหรือสวนกระแสสังคมแห่งความจริง หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามถ่วงดุล
อำนาจตลาด ปลดปล่อยทางจิตสำนึกและกระบวนทัศน์ ฟื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้ เปลี่ยนแนวคิด
และทิศทางการพัฒนา ไปสู่การพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองของคนในชาติ

แนวคิดของทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
โดยการวิเคราะห์ความสอดคล้อง และความแตกต่างของความหมายและองค์ประกอบปรัชญา
ของเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ด้วยวิธีการจำแนกวิเคราะห์ (Parsing) ตามหลัก
วิธีทางตรรกศาสตร์ และผลการวิเคราะห์สรุปว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบ

ด้านต่างๆ อย่างสมบูรณ์ ที่สามารถใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนากรอบทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ (Foundation for Economic Theory Framework)

โดยองค์ประกอบของการวิเคราะห์ที่ได้จำแนกออกเป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย 1) กรอบแนวคิด 2) คุณลักษณะ 3) คำนิยาม 4) เงื่อนไข 5) แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ ซึ่งทั้ง 5 ส่วนนี้ จะต้องใช้ประกอบกัน ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 กรอบแนวคิด ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และการปฏิบัติตน (Economic Life Guiding Principle) โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัต (Dynamic) มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา (Sustainability)

องค์ประกอบที่ 2 คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางปฏิบัติในทางที่ควรจะเป็น (Normative Prescription) สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ (Scalable) โดยมีแนวคิดทางสายกลาง (Middle Path) เป็นหัวใจสำคัญของกรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทางสายกลางในที่นี้ หมายถึง วิธีการ (Means) หรือการกระทำที่พอประมาณ บนพื้นฐานของความมีเหตุผลและสร้างภูมิคุ้มกันที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

องค์ประกอบที่ 3 คำนิยาม “ความพอเพียง” (Sufficiency) ประกอบด้วย คุณลักษณะ 3 ประการพร้อมๆ กัน ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี กล่าวคือ กิจกรรมใดๆ ที่ขาดคุณลักษณะใดคุณลักษณะหนึ่งไป ก็จะไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความพอเพียง คุณลักษณะทั้ง 3 ประการ ประกอบด้วย

ประการที่ 1 ความพอประมาณ (Moderation) หมายถึง ความพอดีที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไปในมิติต่างๆ ของการกระทำ หรือความพอใจในสิ่งที่สมควร ในปริมาณที่เหมาะสมไม่น้อยเกินไปจนก่อให้เกิดความขาดสน และไม่มากเกินไปจนฟุ่มเฟือย จนเกินกำลังของตนเอง

ประการที่ 2 ความมีเหตุผล (Reasonableness) หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอประมาณ ในมิติต่างๆ จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ และถูกต้องบนพื้นฐานของความรู้คู่คุณธรรม

ประการที่ 3 การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี (Self-immunity) หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ การกระทำที่สามารถเรียกว่าพอเพียง (Systematic and Dynamic Optimum) มิใช่การคำนึงถึงเหตุการณ์และผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย

องค์ประกอบที่ 4 เงื่อนไข (Condition of Sufficiency Actions) การตัดสินใจประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งเงื่อนไข ความรู้ และเงื่อนไขคุณธรรม ดังนี้

เงื่อนไขที่ 1 ความรู้ (Set of Knowledge) ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ อย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (เพื่อการวางแผน) และความระมัดระวังในการนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติทุกขั้นตอน

เงื่อนไขที่ 2 คุณธรรม (Ethical Qualification) ประกอบด้วยคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างให้จิตใจมีความตระหนักในคุณธรรมและความซื่อสัตย์ และมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต โดยเน้นความอดทน ความเพียร สติ ปัญญา และความรอบคอบ ทั้งนี้มีกลุ่มเป้าหมายที่เน้นเป็นพิเศษในการเสริมสร้างเงื่อนไขทั้งสองด้าน ได้แก่ กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ เพราะการกระทำใดๆ ของคนกลุ่มนี้ก่อให้เกิดผลกระทบในสังคมวงกว้าง

องค์ประกอบที่ 5 แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ จะทำให้เกิดทั้งวิถีการพัฒนา (Development Path) และผลการพัฒนา (Development Goal) ที่สมดุล (Balance) และพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และความรู้/เทคโนโลยี นำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา หรือความดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง (Sustainability) ของทุนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางสิ่งแวดล้อม และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

อนึ่ง องค์ประกอบทั้งสามประการของ “ความพอเพียง” มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ความมีเหตุผลจะเป็นพื้นฐานของอีกสององค์ประกอบคือ ความพอประมาณ และการมีภูมิคุ้มกันในตัว ความมีเหตุผลจะเป็นกระบวนการเสริมสร้างให้ความพอใจเป็นไป แต่โดยพอประมาณ เพื่อไม่ให้เกิดการกระทำที่เกินพอดีหรือน้อยไป หรือเกิดอคติจนเกินขนาด และทำให้การตัดสินใจกระทำอยู่ในขอบเขตที่พอเพียง ในขณะที่ความพอประมาณจำเป็นต้องมีระดับมากพอที่จะสร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อเป็นปัจจัยเสริมสร้างให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปอย่างมีเหตุผล ทั้งในปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตาม ความมีเหตุผลต้องมีระดับที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ ตามความรู้และประสบการณ์ การรับรู้และการตัดสินใจของผู้ปฏิบัติ (การกระทำของแต่ละบุคคล) ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปตามศักยภาพ โอกาส สภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล เช่น ภูมิหลังของครอบครัว การอบรมบ่มนิสัยเป็นต้น ผู้ปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต้องปฏิบัติตาม “เงื่อนไข” ความรอบรู้ และคุณธรรมทั้งสองข้อด้วย โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และคุณธรรมคู่กันอย่างสมดุล หากขาดข้อใดข้อหนึ่งแล้ว จะทำให้กระบวนการ

นำความเสียหายมาสู่ตนเองและสังคมได้ ในลักษณะเดียวกันถ้ามีคุณธรรมแต่ขาดความรู้ก็อาจตัดสินใจอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก่อให้เกิดผลเสียหายได้เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่มีความรอบรู้และคุณธรรมคู่กันตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จะทำให้การตัดสินใจและกระทำการใดๆ เป็นไปอย่างพอประมาณ มีเหตุผลและเกิดภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเองได้ จากการวิเคราะห์ความหมาย “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” สรุปได้ว่า หลักการ “ความพอเพียง” จะต้องประกอบด้วย คุณลักษณะ 3 ประการ พร้อมๆ กัน ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี รวมทั้งได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จำเป็นต้องเป็นผู้มีความรอบรู้ในวิชาการต่างๆ รอบคอบในการเชื่อมโยง และมีความระมัดระวังในการนำความรู้ไปใช้ รวมทั้ง เป็นผู้ที่มีคุณธรรมในจิตใจ และมีการกระทำที่เน้นความซื่อสัตย์ ความอดทนและความเพียร องค์ประกอบทั้งสามประการมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันอย่างเป็นระบบ รวมทั้งผู้ปฏิบัติต้องประกอบด้วยความรู้และคุณธรรมทั้งสองข้ออีกด้วย

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ภาพประกอบ 2 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : เสน่ห์ จามริก, 2542 : 33

เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นพระราชดำรัสที่อยู่ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับการผลิต เพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารในครอบครัว และชุมชน สามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ดังนั้นการส่งเสริมการเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับการส่งเสริมให้มีการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีการเกษตร หรือการนำทฤษฎีไปใช้ โดยไม่เข้าใจเนื้อหาและปรัชญาที่อยู่ลึกเบื้องหลัง จะมีผลให้แนวทางการดำเนินการดังกล่าว ไม่ถูกจัดว่าเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จเยี่ยมราษฎรที่บ้านกุดต่อแก่น ต.กุดสิน คุ่มใหญ่ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2535 ได้ทรงเห็นสภาพความยากลำบากของราษฎรในการทำการเกษตรในพื้นที่อาศัยน้ำฝน (ปลูกข้าวได้ประมาณ 1 ถึง 1 ไร่) เพาะปลูกได้ปีละครั้งในช่วงฤดูฝนเท่านั้น มีความเสี่ยงในการเสียหายจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ และฝนทิ้งช่วง ซึ่งสภาพดังกล่าวคงเป็นสภาพปัญหาของเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ แม้ว่าจะมีการขุดบ่อเก็บน้ำไว้บ้างก็มีขนาดไม่แน่นอน น้ำใช้ยังไม่พอเพียง รวมทั้งระบบการปลูกพืชไม่มีหลักเกณฑ์และส่วนใหญ่ปลูกพืชชนิดเดียว ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงศึกษา รวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์และได้พระราชทานพระราชริเริ่ม เพื่อให้สามารถผ่านพ้นช่วงเวลาวิกฤตการขาดแคลนน้ำได้โดยไม่เดือดร้อน และยากลำบากนัก พระราชดำรินี้ทรงเรียกว่า “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นแนวทางการจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยทรงทดลองเป็นแห่งแรกที่วัดมงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่แนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงเป็นหนทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นฐานรากของแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งหากสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้ครั้งหนึ่ง หรือแม้แต่หนึ่งในสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ก็จะสามารถทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงมากกว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการส่งออกมากอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน

สิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ พึงตระหนักก็คือแนวทาง

เกษตรทฤษฎีใหม่ (New Theory Farming)

เป็นระบบเกษตรที่เน้นการจัดการแหล่งน้ำ และการจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสม ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีข้าวปลาอาหารไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพ อันจะเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรแล้ว ยังก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศที่มาแห่งพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่”

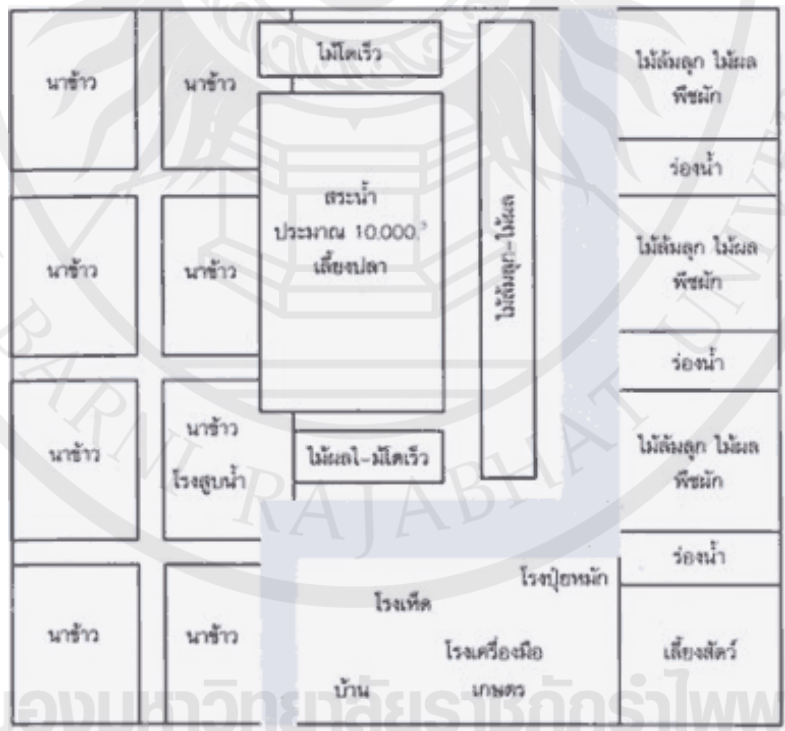
หลักการของทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทาน “ทฤษฎีใหม่” ให้ดำเนินการในพื้นที่ทำกินที่มีขนาดเล็กประมาณ 15 ไร่ ด้วยวิธีการจัดสรรที่ดินให้เหมาะสมกับการเกษตรแบบผสมผสานอย่างได้ผล เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ใช้จ่ายตลอดปี ซึ่งได้ดำเนินการอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ซึ่งการพัฒนาตามแนวทางทฤษฎีใหม่นี้ มีความจำเป็นต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ทฤษฎีใหม่ มี 3 ชั้น คือ (เสน่ห์ จามริก. 2542 : 34-35)

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง

การผลิตเป็นการผลิตให้พึ่งพาตนเองได้ด้วยวิธีง่าย ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง ให้พอมีพอกิน ไม่อดอยาก โดยมีแนวทางสำคัญ ประกอบด้วย

1. ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ (Self Sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัดก่อน
2. ทั้งนี้ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น
3. มีการผลิตข้าวบริโภคพอเพียงประจำปี โดยถือว่าครอบครัวหนึ่ง ทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวพอกินตลอดปี ข้อนี้เป็นหลักสำคัญของทฤษฎีนี้ “หากชาวนาต้องซื้อข้าวกิน ก็หมดสิ้นความเป็นเกษตรกรไทย”
4. ต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตรต่อไร่แต่ละแปลง (15 ไร่) ทำนา 5 ไร่ ทำพืชไร่หรือไม้ผล ฯลฯ 5 ไร่ (= 10 ไร่) จะต้องมีน้ำ 10,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี โดยสูตรคร่าวๆ แต่ละแปลงประกอบด้วย นา 5 ไร่ พืชไร่ และสวน ฯลฯ (เช่น ไม้สร้างบ้าน สมุนไพร ไม้ใช้สอย ไม้ไฟ ไม้ผล เป็นต้น) 5 ไร่ สระน้ำ 3 ไร่ ลึก 4 เมตร ความจุประมาณ 19,000 ลูกบาศก์เมตร (19,200) ปล่อยปลาในสระน้ำที่อยู่อาศัยและอื่นๆ (โรงเห็ด เล้าสัตว์เลี้ยง แปลงไม้ดอก ฯลฯ) 2 ไร่ รวมประมาณ 15 ไร่ ถ้ามีที่ดินน้อยกว่านี้ เช่น 10 ไร่ ก็แบ่งตามสัดส่วนโดยประมาณ แต่ที่สำคัญต้องทำข้าวให้พอกินทั้งปี

ภาพประกอบ 3 สัดส่วนการปลูกที่อยู่อาศัย
ที่มา : เสน่ห์ จามริก. 2542 : 35

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สอง

ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในด้านต่างๆ คือ

1. การผลิต (พันธุ์พืช เตรียมดิน ชลประทาน ฯลฯ)
2. การตลาด (ลานตากข้าว ชั่ง เครื่องสีข้าว การจำหน่ายผลผลิต)
3. การเป็นอยู่ (กะปิ น้ำปลา อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ)
4. สวัสดิการ (สาธารณสุข เงินกู้)
5. การศึกษา (โรงเรียน ศูนย์การศึกษาศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก)
6. สังคมและศาสนา ด้วยความร่วมมือของหน่วยราชการ มูลนิธิและเอกชน

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สาม

ติดต่อร่วมมือกับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และกับแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) เพื่อ

1. ตั้งและบริหาร โรงสี (2)
2. ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์ (1, 3)
3. ช่วยการลงทุน (1, 2)
4. ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต (4, 5, 6)

ทั้งนี้ ฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์

1. เกษตรกรขายข้าวและพืชผลการเกษตรในราคาสูง (ไม่ถูกกดราคา)
2. ธนาคารกับบริษัทซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ (ซื้อข้าวเปลือกตรงจากเกษตรกรและมาสีเอง)

3. เกษตรกร ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาต่ำ (เป็นร้านสหกรณ์ราคาขายส่ง)

ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่

จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ นั้น พอจะสรุปถึงประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ได้ ดังนี้

1. ให้ประชาชนพออยู่พอกินสมควรแก่อัตภาพในระดับที่ประหยัด ไม่อดอยากและเลี้ยงตนเองได้ ตามหลักปรัชญาของ “เศรษฐกิจพอเพียง”

2. ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่างๆ ที่ใช้น้ำน้อยได้

โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน

3. ในปีที่ฝนตกตามฤดูกาล โดยมีน้ำตลอดปี ทฤษฎีใหม่นี้ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยขึ้นได้

4. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัว และช่วยตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป อันเป็นการประหยัดงบประมาณด้วย

กลไกธรรมชาติ (Nature Farming)

การเกษตรแบบยั่งยืนเป็นความพยายามโดยรวมที่จะทำให้กิจกรรมของมนุษย์ที่เข้ากันได้กับความต้องการของระบบนิเวศของโลก ดังนั้นความเข้าใจในวิธีการที่แตกต่างกันทางการเกษตรและธรรมชาติเป็นสิ่งจำเป็นถ้าเราต้องการที่จะใช้ทรัพยากรของโลกอย่างชาญฉลาด ในขณะที่การเกษตรแบบยั่งยืนจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายระยะยาว และไม่ได้เฉพาะชุดของการเลี้ยง มันมักจะมาพร้อมการลดลงของปัจจัยการผลิตที่ซื้อเข้ามาในการจัดการทรัพยากรในฟาร์ม ตัวอย่างที่ดีคือการพึ่งพาในโตรเจนทางชีวภาพจากพืชตระกูลถั่ว เมื่อเทียบกับการผลิตจากปุ๋ยในโตรเจน การเกษตรแบบลงทุนต่ำเป็นหนึ่งในระบบการทำฟาร์มที่มีทางเลือกหลายวิธี การปรับให้เข้ากับการเกษตรแบบยั่งยืน การทำฟาร์มแบบลงทุนต่ำจะขึ้นอยู่กับการผลิต - แต่ไม่จำเป็นต้องมีการกำจัดของปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและสารเคมีกำจัดวัชพืช เกษตรกรมีการนำแนวทางปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักในการลดค่าใช้จ่าย แต่เพราะพวกเขายังต้องการที่จะลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือเพราะพวกเขารับรู้ถึงระเบียบของสารกำจัดศัตรูพืชในอนาคตด้วย ในการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการเลี้ยงด้วยสารเคมีน้อยลง จะเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบระบบการทำฟาร์มทางเลือก ในการดำรงชีวิตส่วนใหญ่ที่ไม่รวมสารเคมีในความโปรดปรานของการทำฟาร์มชีวภาพ ประสบการณ์ของผู้ผลิตที่ได้รับการฝึกฝนประสบความสำเร็จในวิธีการเหล่านี้ มีคุณค่าให้กับเกษตรกรพิจารณาการเปลี่ยนแปลงไปสู่การลงทุนต่ำของการเกษตรแบบยั่งยืน (Steve. Online. 2013)

การทำเกษตรแบบยั่งยืนนั้นสามารถดำเนินการได้ในสี่รูปแบบ ในฐานะที่เป็นเกษตรทางเลือกคือ เกษตรอินทรีย์ เกษตรแบบพลังงานธรรมชาติ เกษตรชีวภาพ และกลไกธรรมชาติ

1. เกษตรอินทรีย์ เป็นระบบการผลิตที่หลีกเลี่ยงหรือการไม่ใช้สารเคมี ระบบเกษตรอินทรีย์พึ่งพาปลูกผลึกเศษซากพืช มูลสัตว์, พืชตระกูลถั่ว ปุ๋ยพืชสด ขยะของเสียนอกภาคการเกษตร การเพาะปลูก หินแร่ และลักษณะของการควบคุมศัตรูพืชทางชีวภาพ เพื่อรักษาผลผลิตของดินและความโปร่งซุยของดิน เพื่อจัดหาธาตุอาหารพืชและการควบคุมแมลง วัชพืชและศัตรูพืชอื่นๆ

2. การเกษตรแบบพลังงานธรรมชาติ พัฒนาในยุโรปช่วงปี ค.ศ. 1920 โดยนักปรัชญาชื่อ รูดอล์ฟ (Rudolf. 1972 : 82) การเกษตรแบบพลังงานธรรมชาติเป็นการทำเกษตรที่คล้ายคลึงกัน ในหลายๆ ทาง แต่ให้ความสำคัญกับการรวมตัวกันของสัตว์ในการสร้างระบบน้ำเลี้ยง ความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลาเพาะปลูกกับจิตวิญญาณในธรรมชาติ คุณลักษณะเฉพาะของระบบนี้คือการใช้ของที่ได้มาจากมูลวัว, ชีลิกาและสารสกัดจากสมุนไพร ในการรักษาองุ่นหมัก ดินและพืช

3. การทำเกษตรชีวภาพ การทำเกษตร “ชีวภาพ” เป็นการหลีกเลี่ยงสารเคมีที่ทำลาย เช่น ปราบจากแอมโมเนียและโพแทสเซียมคลอไรด์ และสามารถใส่สารเคมีกำจัดวัชพืชและยาฆ่าแมลง ในอัตราที่ต่ำได้

4. กลไกกรรมธรรมชาติ เป็นการทำการเกษตรที่ได้รับการพัฒนาในประเทศญี่ปุ่นในช่วง ทศวรรษที่ 1930 โดย โมกิชิ โอคาเดะ (Mokichi Okada) ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสมาคม โมกิชิ (Mokichi. Online. 2013) กลไกกรรมธรรมชาติเป็นการทำเกษตรในหลายๆ ทาง รวมถึงการเน้นเป็นพิเศษในเรื่อง สุขภาพของดินผ่านปุ๋ยหมักมากกว่าปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มสาขาเกษตรกรรมธรรมชาติ สมาคม โมกิชิ เน้นการใช้งานของการเตรียมจุลินทรีย์ที่นอกเหนือไปจากการทำการเกษตรธรรมชาติแบบดั้งเดิม

แนวคิดกลไกกรรมธรรมชาติ ในทางวิชาการนั้นถือว่าผู้บุกเบิกแนวคิดนี้ ได้แก่ โมกิชิ โอคาเดะ ศูนย์วิจัยกลไกกรรมธรรมชาติระหว่างประเทศ (Internal Nature Farming Research Center = INFRC) ได้สรุปหลักการพื้นฐานของกลไกกรรมธรรมชาติไว้ดังนี้ โมกิชิ (Mokichi. Online. 2013)

1. การทำกลไกกรรมธรรมชาติก็เพื่อผลิตอาหารที่สามารถช่วยคงไว้ หรือส่งเสริมสุขภาพ ที่ดีของมนุษย์
2. กลไกกรรมธรรมชาติจะต้องยังประ โยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านจิตใจ ของกลุ่มผู้ผลิต รวมถึงกลุ่มผู้บริโภคด้วย
3. การทำกลไกกรรมธรรมชาติจะต้องเป็นสิ่งที่ใครๆ ก็สามารถทำได้ และทำได้อย่างยั่งยืน ยาวนาน
4. การทำกลไกกรรมธรรมชาติจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการค้ารู้อยู่ที่ดีของสิ่งแวดล้อม โดยการจะต้องมีความเคารพต่อธรรมชาติ
5. กลไกกรรมธรรมชาติจะต้องผลิตอาหาร หรือปัจจัยยังชีพที่สามารถตอบสนองการเพิ่มขึ้น ของประชากรในปัจจุบันได้

หลักการพื้นฐานทั้ง 5 ประการของการทำกลไกกรรมธรรมชาตินั้น ตั้งอยู่บนฐานคิด ในทางปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติและสังคมที่สำคัญคือ ความเชื่อว่าธรรมชาติเป็นระบบที่มีความสมดุล ด้วยตัวของมันเอง

แนวคิดนี้เห็นว่าธรรมชาติมีขบวนการวิวัฒนาการที่ได้ผลิตสิ่งมีชีวิตในรูปแบบต่างๆ และ ได้ช่วยให้สิ่งมีชีวิตนั้นสืบทอดตัวเอง โดยอาศัยวัฏจักรจากทางนิเวศน์ที่มีความสมดุล (Balanced Ecological Cycles) ดังนั้นธรรมชาติจึงถูกออกแบบมาเพื่อที่จะทำให้ทุกสิ่งในโลกนี้มีความบริสุทธิ์ ของตัวมันเองและผลิตปัจจัยที่ช่วยในการยังชีพได้ เช่น กลุ่มพืชที่เติบโตในป่า หรือที่ราบ หรือหุบเขา ก็จะเจริญอยู่ในสภาพที่สมดุล โดยสามารถที่จะผลิตสิ่งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องถูกรบกวนจากโรคภัย แมลง นอกจากนี้พืชพันธุ์ต่างๆ ก็ยังถูกมนุษย์ใช้เป็นประโยชน์ได้ในรูปแบบต่างๆ ฐานความเชื่อ

เรื่องธรรมชาติเช่นนี้ ได้นำไปสู่การพัฒนาหลักการพื้นฐานของเกษตรธรรมชาติที่ว่า เกษตรธรรมชาตินั้น จะต้องเป็นการใช้ประโยชน์และยอมรับการผลิตพืชผลไปในทิศทางที่สอดคล้องกับระบบของธรรมชาติที่มีการผลิตแบบสมดุลอย่างมีพลวัตร ไม่ว่าจะมียอดค้ำประกอบมาจากปฏิสัมพันธ์มาจาก ระหว่างแสงแดด น้ำ ดิน สัตว์ พืช จุลินทรีย์ในระบบนิเวศน์ของธรรมชาติ

การที่เราจะเข้าใจถึงระบบธรรมชาติที่มีการผลิตอย่างสมดุลได้นั้น เราจำเป็นต้องมีความถ่อมตัวในการเรียนรู้จากธรรมชาติ แทนที่จะพยายามใช้ความรู้โดยเฉพาะจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายระบบของธรรมชาติ เนื่องจากระบบของธรรมชาตินี้มีวิวัฒนาการของชีวิตมายาวนานมากกว่า 3.5 พันล้านปี ในขณะที่ระบบความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มีการสะสมเป็นองค์ความรู้อย่างเป็นระบบมาเมื่อไม่กี่ร้อยปีที่ผ่านมานี้เอง ดังนั้นจึงเป็นไปได้ยากที่เราจะใช้สายตาแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เข้าใจถึงสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ ในการที่ถ่อมตนเรียนรู้จากธรรมชาตินี้ มนุษย์เราควรจะเข้าใจถึงกฎของธรรมชาติจากสายตาของความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นกับความรู้อิทธิศาสตร์สมัยใหม่ ตัวอย่างเช่น ในการทำกิจกรรมธรรมชาตินั้นเราจำเป็นต้องเรียนรู้จากการสังเกตความเป็นไปของธรรมชาติโดยไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกเชื่อมั่นในความรู้ตัวเองเกินไปนัก เนื่องจากการปลูกพืชผลให้ได้ผลดีนั้นจำเป็นต้องพัฒนาอารมณ์ ความรู้สึกที่มีต่อพืชผลที่ปลูกด้วย กล่าวคือ การปลูกพืชผลด้วยความรักนั้นจะทำให้เกษตรกรจะสามารถตระหนักถึงความต้องการของดิน ปัจจัยสำหรับการเติบโตที่ดีของพืชผลและวิธีการจัดการที่จำเป็นก่อน เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรง หรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัยพบว่า มีงานวิจัยดังนี้

อนุชาติ พวงสำลี และคณะ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาองค์กรภาคประชาสังคมในประเทศไทย พบว่า กระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ และเป็นองค์กรที่ก่อตั้งในช่วงระยะเวลาต่างๆ อย่างหลากหลาย พันธกิจหลักขององค์กรมีทั้งมุ่งรณรงค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม (Advocacy) ขจัดปัญหาความยากจน (Poverty Alleviation) และองค์กรให้บริการ (Service Provider) มีพื้นที่ปฏิบัติการครอบคลุมตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ชุมชน และระดับประเทศ พัฒนาการขององค์กรประชาสังคมในประเทศไทย อนุชาติ พวงสำลี และคณะ ได้สรุปไว้ดังนี้

ในช่วงแรกๆ (พ.ศ. 2501 - 2516) องค์กรภาคประชาสังคมในประเทศไทยมักจะถูกควบคุมโดยรัฐอย่างเข้มข้น เนื่องจากรัฐไม่ไว้วางใจ และมีทัศนคติต่อองค์กรภาคประชาสังคมว่าเป็นกลุ่มหัวรุนแรงฝ่ายซ้าย ประกอบกับบริบทนโยบายจากจักรวรรดินิยมที่ต้องการให้มีการป้องกันการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้นจริงจัง องค์กรภาคประชาสังคมที่รัฐยินยอมให้ดำเนินการ

ได้ในขณะนั้นมักเป็นองค์กรที่ดำเนินงานในแนวทางสังคมสงเคราะห์ องค์กรที่ได้รับอนุมัติให้จดทะเบียนช่วงนั้นต้องระบุไว้ในเจตจำนงโดยแน่ชัดว่าจะต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง

เมื่อเกิดเหตุการณ์โค่นล้มรัฐบาลเผด็จการใน 2 ช่วงเหตุการณ์สำคัญ คือ ช่วง พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519 ได้เกิดบรรยากาศประชาธิปไตยในหมู่นิสิตนักศึกษา ชนชั้นกลาง ผู้นำเกษตรกร และแรงงานค่อนข้างมาก จึงเกิดองค์กรภาคประชาสังคมในช่วงนี้มากขึ้น เพื่อสนับสนุนประชาธิปไตยที่คึกคัก ในปี พ.ศ. 2517 แต่หลังการยึดอำนาจของทหาร ในปี พ.ศ. 2519 กิจกรรมของฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็ขยายตัวขึ้นแทน ช่วงนี้เป็นช่วงที่เกิดภาวะสับสน ไม่แน่นอนและมีการเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มต่างๆ บางองค์กรก็หยุดงานไปเลย บางแห่งก็ชั่วคราว หนุ่มสาวจำนวนมากและชาวบ้านหนีเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์

หลังจากนั้น ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2523 ซึ่งมีนโยบาย 66/2523 เป็นช่วงที่การเติบโตขององค์กรภาคประชาสังคมสูงเป็นพิเศษอีกครั้งหนึ่ง มีองค์กรเพิ่มขึ้นอย่างหลากหลาย ทั้งรูปแบบองค์กรเอกชนและองค์กรเครือข่าย องค์กรประสานงาน องค์กรแม่ข่าย ฯลฯ ขณะที่องค์กรที่ทำงานเชิงสังคมสงเคราะห์ก็มีการปรับทิศทางการทำงานไปด้วย

สิตางค์ เจริญวงศ์ (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการก่อรูปของภาคประชาชนในจังหวัดตราด โดยใช้วิธีการศึกษา คือ การศึกษาจากเอกสาร ในการศึกษาผู้วิจัยใช้การศึกษาจากเอกสารขั้นต้นและขั้นรองมาใช้ในการวิจัย การสัมภาษณ์ ใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคล โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interviews) ซึ่งอาศัยผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ผู้นำในองค์กรภาคประชาชน ปราชญ์ชาวบ้านในจังหวัดตราด เป็นต้น การสังเกตการณ์เป็นรูปแบบการเก็บข้อมูลเสริมวิธีการอื่นๆ โดยใช้ในกระบวนการสังเกต เช่น การเข้าร่วมประชุมในการประชุมประจำเดือนขององค์กรชุมชนคนตราด การเข้าร่วมประชุมการสัมมนาที่ทางองค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราด ได้จัดทำขึ้น เป็นต้น ผลการวิจัยพบว่า องค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราด มีปัจจัยและกระบวนการแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ปัจจัยการก่อรูปกลุ่มองค์กรภาคประชาชนนั้น มีปัจจัยในการก่อรูปที่มีความแตกต่างกัน ดังนี้

1. ภาวะหนี้สินของชาวบ้านในจังหวัดตราด ปัจจัยเกี่ยวกับตัวผู้นำ
2. การผลักดันจากองค์กรมหาชนทางด้านการพัฒนา และการรวมตัวของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น

จากภาครัฐ

3. ความจำเป็นในเรื่องขององค์กรที่ถูกกฎหมายของภาคประชาชนในการเข้ามาทำงานในส่วนในพื้นที่สาธารณะ และการขยายตัวกิจกรรมทางการเมืองลงสู่ระดับตำบล

องค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราดมีการพัฒนาและปัจจัยที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การยกระดับเครือข่ายการทำงานที่ไม่เป็นทางการ และการพัฒนาจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ มาเป็นสมาคมทางการ
2. การพัฒนาจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการมาสู่การทำงานในรูปแบบของศตจ. ปชช. และในช่วงที่สองคือ การพัฒนาจากการทำงานแบบศตจ. ปชช. มาเป็น ศจพ. ปชช.
3. สภาองค์กรชุมชนนั้นมีการพัฒนาในส่วนของคณะทำงาน ขับเคลื่อนในการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนในตำบลต่างๆ

ผลการศึกษาแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราด ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการพัฒนาขององค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราดไว้ดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายกลุ่มต่างๆจะสะสมทรัพยากรฯ ควรยกระดับการจัดตั้งกลุ่มต่างๆให้เป็นขบวนการทางสังคม
2. องค์กรชุมชนคนตราด ควรเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนคนตราด โดยการสืบทอดสมาชิกใหม่ของกลุ่ม พร้อมกับการยกระดับการจัดตั้งไปสู่การเป็นสมาคมที่เป็นทางการ
3. สภาองค์กรชุมชนนั้นควรพัฒนาให้เป็นกลุ่มเชิงสถาบันหนึ่งของการเมืองไทย

ปจาร์ีย์ อ่อนสะอาด (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องวิเคราะห์องค์ประกอบสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อ “วิถีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง” กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี โดยใช้วิธีการวิเคราะห์แบบผสมผสานระหว่างข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง จังหวัดชลบุรี โดยผ่านช่องทางการฝึกอบรม สามารถยืนยันถึงอิทธิพลของวิทยากรผู้ส่งสาร อันเกิดจากคุณลักษณะด้านความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ความซื่อสัตย์ ความมอดทน ความเสียสละ ฯลฯ จนเป็นที่เชื่อถือ ศรัทธา รวมถึงการสร้างสารโน้มน้าวใจด้วยการสร้างภาษาทั้งภาษาพูดของวิทยากร ภาษาเขียนกระตุ้นเตือนใจผ่านข้อความต่างๆ บทเพลงที่คล้องจอง รวมถึงการใช้สัญลักษณ์อื่นๆ อาทิ เสื้อ สี รหัสมือ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีนัยยะกระตุ้นเตือนให้ผู้เข้าอบรมตระหนักรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง

ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้หนึ่งที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมรับการฝึกอบรมในรุ่นที่ 252 ด้วยยังผลทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งยืนยันถึงผลจากการเรียนรู้ที่ได้รับสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง ทั้งการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การหมักดิน การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การทำบัญชี คริวเรือน การเพาะถั่วงอกรับประทานเอง โดยมีสติเป็นตัวกำกับ เกิดความพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภท และคงไม่แตกต่างจากผู้เข้าอบรมท่านอื่นๆ ในรุ่นเดียวกัน อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสำเร็จของผู้เข้าอบรมสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อนำไปสู่

วิถีพอเพียงได้นั้น ล้วนระเบิดจากข้างใน (สภาพจิตใจที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลง) ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

วลีทิพย์ จันดี (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ และพลังอำนาจแก่เกษตรกรไทยของเครือข่ายกลไกกรมธรรมชาติ โดยใช้วิธีการศึกษาจากการสังเกต สัมภาษณ์ และศึกษาจากสื่อและเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และเสริมพลังอำนาจในการฝึกอบรม มีดังนี้

1. การกำหนดวัตถุประสงค์หลักสูตรการฝึกอบรม มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาของเกษตรกรที่ประสบอยู่ เช่น ปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมี ปัญหาต้นทุนการผลิตและความเสี่ยงสูง ปัญหาหนี้สิน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ โดยการฝึกอบรมนี้สามารถให้ความรู้และข้อมูลเพื่อช่วยให้เกษตรกรจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้

2. วิทยากรผู้ให้ความรู้ เป็นผู้ที่มีความรู้และทักษะในเนื้อหาที่อบรมอย่างถ่องแท้และลึกซึ้ง เพราะเป็นผู้มีประสบการณ์ตรงที่ผ่านการปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความเชี่ยวชาญในแต่ละฐานการเรียนรู้ พร้อมทั้งวิทยากรสามารถเสริมสร้างความเข้าใจและความเชื่อมั่นในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงและกลไกกรมธรรมชาติว่าเป็นทางออกของปัญหาของตัวเองและปัญหาของประเทศได้

3. กระบวนการจัดการเรียนรู้มีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติควบคู่ไปพร้อมกัน อีกทั้งผู้เข้าฝึกอบรมมีโอกาสได้ลงมือปฏิบัติจริง นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมอบรมมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนผู้เข้าร่วมอบรมคนอื่นอีกด้วย

4. เนื้อหาของการฝึกอบรมประกอบด้วย 1) เนื้อหาที่ทำให้เข้าใจบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมในภาพรวม 2) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในการทำมาหากินหาเลี้ยงชีพ และ 3) เนื้อหาที่ทำให้รู้จักตนเองเข้าใจตนเอง สามารถสะท้อนและทบทวนการดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมา ทำให้เห็นแนวทางการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากปัญหาที่ได้ประสบจากเนื้อหาทั้งหมดนี้ทำให้ผู้เข้าฝึกอบรมมีความรู้ความเข้าใจ มีทักษะ และมีความมั่นใจ พร้อมทั้งจะนำกลับไปใช้ได้จริง

5. หลักปฏิบัติระหว่างการฝึกอบรม ที่วิทยากรเน้นปลูกฝังเรื่องความมีวินัย ความสามัคคี ศีลธรรม ฯลฯ ในระหว่างการอบรมและผ่านกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งมีการใช้คดีพจน์ เนื้อเพลง และคำคม ในการให้ผู้เข้าร่วมอบรมซึมซับและเป็นการเน้นย้ำความมุ่งมั่น ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองได้

6. การฝึกอบรมของเครือข่ายกลไกกรมธรรมชาติเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง ไม่สิ้นสุดลง ในระยะเวลาที่เกษตรกรมาร่วมรับการฝึกอบรมเท่านั้น แต่ยังมีติดตามเยี่ยมเยียนภายหลัง

จากการอบรม การให้ความรู้และเทคนิคเพิ่มเติม การให้กำลังใจ ตลอดจนให้แนวทางการพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้

มีปฏิบัติการที่มีสิ่งสะท้อนเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้และเสริมพลังอำนาจ ดังนี้

1. การพัฒนาจิตสำนึก มีการถอดรื้ออรรถาธิบาย หรือวาทกรรมที่ครอบงำความคิด โดยวิธีเผยความจริง ให้ความรู้ ตั้งประเด็นปัญหา ท้าทาย กระตุ้นให้คิดเชิงวิพากษ์ สร้างแรงคลใจ จากตัวอย่างความสำเร็จ และปลูกสำนึกในคุณค่าที่ถูกละเลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นในตัวผู้เรียน ในรูปของการทบทวน วิพากษ์ตนเองและระบบความคิดเดิม รับเอาแนวคิดใหม่หรือปรับความคิดใหม่ และการเกิดสำนึกในคุณค่าและสำนึกรักที่ดียิ่ง
2. การพัฒนาศักยภาพ มีการเตรียมสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ทั้งทางกายภาพ และบุคคล ให้เป็นเครื่องมือในการสอน นอกเหนือจากอุปกรณ์การสอนปกติทั่วไป จึงทำให้ผู้เข้ารับการอบรมไม่เพียงแต่ได้รับความรู้ความเข้าใจ และทักษะในการปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังได้ความเชื่อมั่น ในความสามารถที่จะพัฒนาตนเองอีกด้วย
3. การสร้างความมั่นคงและต่อเนื่องของการเรียนรู้ และเสริมพลังอำนาจ มีการสร้างความพร้อมของศูนย์ให้สามารถรองรับการฝึกอบรม นอกเหนือจากการฝึกอบรมในหลักสูตรอย่างเป็นทางการ และมีการติดตาม กระตุ้นหนุนเสริมผ่านระบบเครือข่าย ซึ่งการมีโอกาสฝึกฝนซ้ำจนทำได้ดี และการได้รับกำลังใจกับแรงกระตุ้นให้ทำให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ เป็นกุญแจสำคัญ ในการสร้างความยั่งยืนให้กับการเรียนรู้และการเสริมพลัง